

**Komplexní péče
o rodinu a děti
v (po)rozvodové situaci**

Metodika: Rozvodová a porozvodová péče v kontextu sociálně-právní ochrany dětí

Zpracovala PhDr. Vanda Gradková

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Vytvořeno v rámci projektu
Komplexní péče o rodinu a děti v (po)rozvodové situaci,
reg. č. CZ.03.2.63/0.0/0.0/16_065/0003821

1 Obsah

1	Úvod.....	2
2	RODINA, RODINNÝ SYSTÉM.....	5
3	ROZVOD.....	7
4	SOCIÁLNÍ ŠETŘENÍ V RODINĚ.....	12
4.1	Šetření v rodině v předrozvodové situaci.....	13
4.2	Řešení situace dětí.....	16
5	ÚVOD DO KOMUNIKACE – KOMUNIKACE S DÍTĚTEM.....	27
5.1	Vedení rozhovoru s dítětem.....	28
5.2	Podmínky komunikace (platí nejenom pro malé děti, ale i pro komunikaci s většími dětmi).....	29
6	PROCESNÍ PRÁVA DÍTĚTE – PRÁVO BÝT SLYŠENO.....	35
7	STYK RODIČE S DÍTĚTEM OBECNĚ – ASISTOVANÝ KONTAKT.....	37
7.1	Asistovaný kontakt (podporované setkávání).....	38
8	TRAUMATA DĚTÍ, ROZVOD.....	44
8.1	Domácí násilí.....	45
8.2	Traumata dětí spojená se syndromem CAN.....	47
8.3	Odhalení zneužívání.....	50
8.4	Syndrom zavrženého rodiče.....	51
9	STRÍDAVÁ PÉČE O DĚTI A ÚLOHA PRACOVNÍKŮ SPOD.....	53
10	POROZVODOVÝ RODIČOVSKÝ TÝM – VÝZNAM OTCE.....	60
11	PROBLÉMY, SE KTERÝMI SE MŮŽEME SETKAT U DĚTÍ V (PO)ROZVODOVÉ SITUACI.....	66
12	PORADENSTVÍ.....	71
12.1	Rodinné poradenství.....	78
12.2	Využití socioterapie v sociální práci s rodinou.....	79
13	NEVLASTNÍ OTEC, NEVLASTNÍ MATKA „TŘETÍ“ RODIČ – NOVÁ RODINA.....	83
14	KOLIZNÍ OPATROVNÍK – VÝKON OPATROVNICTVÍ.....	90
	Použitá literatura.....	98

1 Úvod

Cílem metodického materiálu je poskytnout sociálním pracovníkům, kteří vykonávají agendu sociálně-právní ochrany dětí, informace o způsobech řešení situací rodin a dětí v rozvodové a porozvodové situaci. Je zřejmé, že děti, které zažily komplikovaný rozvod rodičů, nepříznivou porozvodovou situaci v rodině, v důsledku mnoha konfliktů, traumat spojených s rozvodovou situací, patří do skupiny dětí ohrožených. Metodika je napsaná pro ty rozvodové a porozvodové situace rodin, kdy rodiče jsou v takovém konfliktu, případně vyskytují se i jiné překážky a nejsou schopni se dohodnout na řešení vzniklé situace a nebude možné postupovat podle Cochemského modelu v opatrovnickém řízení soudním. Jsou rozvádějící se rodiče, kteří jsou schopni dohodnout se na uspořádání poměru k dítěti na dobu po rozvodu, což je velkou výhodou pro samotné dítě, rovněž tak pro OSPOD, který je méně zatížen agendou řešení komplikovaných rozvodových situací. Jsou však rodiče, kteří osobnostně jsou nevyzrálí, s určitými patologickými rysy, manipulativní, neústupní, konfliktní, kdy předchozí mediace nebyla úspěšná (nebyla možná z důvodu konfliktu jedné, či druhé strany), a účast v rodinné, manželské poradně nepřinesla požadované efekty. Nemáme přesné relevantní údaje o počtu takových rozvádějících se rodičů; obecně můžeme uvést, že % je dost vysoké a týká se rodičů celého společenského spektra.

Materiál může posloužit jak pracovníkům interdisciplinárního týmu, tak i sociálním pracovníkům, kteří v určitých situacích musí postupovat klasickým způsobem a dále jsou-li požádáni soudem o provedení šetření v rodině v rámci opatrovnického řízení. Obsahem metodiky jsou vstupní informace týkající se významu rodiny, rozvodu, dále sociálního šetření v rodině a to v případě komplikovaných rozvodových situací, problematiky výchovných a rodičovských kompetencí formy a způsoby komunikace s dítětem, vedení rozhovoru, úpravě styku s druhým rodičem a postupu sociálního pracovníka při asistovaných kontaktech, jak rovněž postupy práce s rodičem a dítětem v případě, že se bude jednat o střídavou péči. Součástí metodiky je vysvětlení některých traumat u dětí souvisejících s rozvodem, oblast poradenské péče po rozvodu, úloha kolizního opatrovníka obecně a účast kolizního opatrovníka u soudu.

Informace mohou být využity jak v předrozvodovém řízení pro účely Cochemské praxe, tak rovněž v porozvodových situacích, se kterými se orgán SPOD ve své praxi setkává. Přestože rodiče v první fázi se dohodnou na uspořádání poměru k nezletilému dítěti, neznamená to, že některý z rodičů, se neodvolá k druhoinstančnímu soudu; rovněž tak se mohou objevit i jiné problémy (neplnění soudního rozhodnutí některé ze stran, výchovné problémy dítěte a jiné), které mají/můžou mít souvislost s porozvodovou situací a které OSPOD ve spolupráci s dalšími subjekty bude muset řešit.

Několik vět k zamyšlení

Cochemský model se snaží o znovuoobnovení komunikace mezi rodiči a jejich převzetí odpovědnosti za budoucí život dítěte a nastavení pravidel v jeho nejlepším zájmu. Podle Hrušákové „obecně je dán zájem dítěte na tom, aby rozvodem nepřicházelo o jednoho z rodičů“. Citováno v původním zákoně o rodině, který je již neplatný, ale definice, kterou autorka uvádí, je nadále aktuální. Cochemský model je způsob, jak řešit určení opatrovnické péče při rozvodu rodičů, spor mezi rodiči navzájem, ale také mezi rodiči a ostatními účastníky sporu. Skutečnost narůstajících rozvodů v Německu, stejně tak nespokojenost

s právní úpravou zákona Kinder- und Jugendhilfegesetzes (KJHG 1991), zákon o péči o dítě a mládež byl důvodem zavedení tohoto modelu. Úřad pro mladistvé viděl potřebu koordinované spolupráce s rozvádějícími se rodiči. Jednou ze základních idejí modelu je rovnost profesí, které jsou zúčastněné v Cochemském modelu. Patří mezi ně i orgán sociálně-právní ochrany dětí. Jeho činnost je upravená v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů.

Jaký je vlastně vztah mezi sociálně-právní ochranou dětí a probíhajícím opatrovnickým řízením podle Cochemského modelu. Můžeme se setkat s názory některých pracovníků, že Cochem je něco jiného než sociálně-právní ochrana dětí a tento model není zahrnutý do SPOD a děti rozvádějících se rodičů nejsou dětmi uvedenými v § 6 zákona o SPOD. Jistě příslušný § přímo nehovoří o dětech ohrožených rozvodem, ale hovoří o rodičích, který si neplní svou rodičovskou zodpovědnost v dle § 858 zákona č. 89/2012 Sb. ve znění pozdějších předpisů.

Jednou ze základních idejí modelu je rovnost profesí, které jsou zúčastněné v Cochemském modelu. Patří mezi ně i orgán sociálně-právní ochrany dětí. Jeho činnost je upravená v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů. Nemělo by nám jít o to, aby soud věc rozhodl, ale aby se rodiče dokázali spolu domluvit a komunikovat. Soud rozhodne, ale vzniklý problém mezi rodiči nevyřeší, pouze stanoví pravidla pro vztah s jejich dítětem. Orgán OSPOD jako jedna z profesí, která by měla rodiče edukovat před prvním soudním jednáním, připravit je na toto jednání, vysvětlit rozdíl mezi „rozdělením rodiny“ a ztrátou rodiče ve smyslu chybějících kontaktů s druhým rodičem. OSPOD by měl připravit rodiče na celý systém fungování změn v rodině, které nastanou po rozvodu, upozornit je na to, že rodičovská odpovědnost nekončí svěřením dítěte do péče jednoho z rodičů, ale má daleko větší přesah. Je to vlastně oblast poradenské činnosti SPOD a sociální práce s rodinou v případě, že rodina, byť bylo rozhodnuto o úpravě poměru k nezletilému dítěti, z nějakých důvodů začne selhávat, případně se mohou vyskytnout další problémy, které si budou žádat přijetí příslušných opatření. Německé právo nezná pojem rodičovská odpovědnost, jak je definováno v našem zákoně, nýbrž pouze rodičovská péče „Elterliche Sorge“. Neplnění rodičovské odpovědnosti (povinnosti a práva rodičů, péče o jeho zdraví, rozumový a mravní vývoj, udržování osobního styku s dítětem, zajišťování jeho výchovy a vzdělání apod.) může být důvodem pro zavedení a zpracování IPOD a jiných opatření.

V současné době ne všechny soudy postupují podle tohoto modelu, ale známým tradičním způsobem. Jelikož soud (soudce) je nezávislý, je na jeho rozhodnutí, zda tento postup zvolí, či nikoli. Způsobu opatrovnického řízení se pak přizpůsobuje činnost orgánu SPOD. Můžeme se setkat i s jinými problémy v běžném opatrovnickém řízení, kdy soud, byť ustanovil opatrovníkem příslušný úřad, nepožaduje účast sociálního pracovníka při soudním jednání a někdy ani nepožaduje zprávu. Jsou to systémové nedostatky, které by bylo zapotřebí odstranit jednak v zájmu rodičů a dítěte, dalších účastníků řízení včetně kolizního opatrovníka (rovné postavení účastníků řízení).

V případě opatrovnického řízení podle Cochemského modelu by možná stálo za úvahu zpracovat metodický materiál, případně doplnit, rozšířit některá ustanovení stávajícího zákona o SPOD směrem k činnosti a postupům, které si tento model žádá, úpravy, které by posílily úlohu příslušných OSPOD (vyčlenit specializované pracovníky), případně doporučit zřízení poradny pro rodiče vedle OSPOD, jejichž pracovníci by se věnovali sociální práci s rodinou a to jak v rozvodové, tak i porozvodové situaci. Sociální práce není a ani nemůže být krátkodobou záležitostí; je to proces, vyžadující individuální přístupy a metody řešení jednotlivých porozvodových kauz.

Máme za to, že nelze Cochemský model zúžit pouze na opatrovnické řízení; kromě všech zainteresovaných subjektů v rámci multidisciplinární spolupráce, úloha orgánů SPOD má zde své místo a právní předpoklad, který v souladu s Listinou práv a svobod, Úmluvou o právech dítěte umožní těmto orgánům sociálně-právní ochranu dětí účinně realizovat. Zmíněná problematika má dvě části:

- a) předrozvodová oblast, tj. všechno, co směřuje k realizaci uzavření dohody mezi exmanžely o dalším uspořádání poměru na dobu po rozvodu, počínaje spoluprací interdisciplinárního týmu, vyjasňování stanovisek, pokud jde o formu úpravy, komunikaci s rodiči, dítětem, oblast poradenství, rodičovský plán.
- b) problematika porozvodové péče, která souvisí/může souviset s neplněním rodičovské odpovědnosti, řešení výchovných problémů, které se mohou vyskytnout, poradenstvím, asistovanými kontakty apod., kdy tíha této činnosti zůstává na OSPOD a spolupráci s jinými subjekty.

2 RODINA, RODINNÝ SYSTÉM

Definovat samotný pojem rodina je velmi problematické. Obvykle se definice vztahují k tomu, co chceme postihnout: funkce rodiny, vztahové vazby, mapování potřeb rodiny, vývoj dítěte a jeho potřeby. Pojem rodina má značný přesah do dalších vědních oborů, kdy daný obor definuje rodinu ze svého vědního pohledu. Můžeme najít definice rodiny různých autorů z oblasti psychologie, pedagogiky, sociální psychologie a dalších disciplín. I. Možný definuje rodinu jako „nejvýznamnější nomickou instituci“, která je místem, kde naše konstrukce sociální reality nabývá svých základních obrysů: v rodině se neustále definuje a redefinuje sociální svět, formují hodnoty a ustavují cíle jednání. Z pohledu práva je definice rodiny rovněž obtížná. Rodina totiž není právní subjekt, tím jsou pouze její členové. Ti jsou posuzováni obecně jako rodina, pokud je mezi nimi příbuzenský, manželský nebo partnerský vztah, nebo jsou osobami blízkými, včetně adopte.

Problematika rodiny v současné době je nadmíru složitá, neboť rodiny procházejí vývojovými změnami v kontextu společenských změn moderní a postmoderní doby. V současnosti je možné v našem civilizovaném okruhu rodinu (Singly 1999) označit jako nestabilní, křehkou a rizikovou (Beck 2011). Rodina je instituce, kterou formují civilizace, kultura a společnost. I v rámci jedné kultury se rodiny liší svou hodnotovou orientací, svými zájmy a rituály. Každá rodina má svoje hodnoty, způsoby a vzory chování. Rodinný terapeut Reiss ve své přednášce na téma: Rodinný kodex a schopnost rodiny snášet těžkosti, používá pro rozbor rodinných a morálních norem termínu „rodinný kodex“.

Dostupné na: <http://www.lirtaps.cz/kontext/seznam-autoru>

Kodex je jakýmsi skladem rodinných zkušeností, které se nashromáždily v minulosti a současně vodítkem, podle kterého rodina reguluje své chování. Autor naznačuje, že rodina má svou paměť, soubor vizí a hodnot, které jsou typické pro danou rodinu, ale také má svou skrytost, určitá tabu. Kvalita rodiny je také odvislá od rodinných mikročinností, způsobů řešení problémů, rodinných rituálů, význam má také vyprávění příběhů rodiny. V sociální práci s rodinou můžeme najít paralely, o kterých citovaný autor hovoří v Rodinném kodexu. Způsob řešení problémů rodiny a její životní situace, které členům rodiny brání zvládat své životní úkoly bez pomoci zvenčí, je předmětem práce nejen sociálních pracovníků, ale také socioterapeutů a ostatních odborníků. Zlomové úkoly vyvstávají v běžných přechodových situacích (narození dítěte, rozvodové a porozvodové situace, zdravotní stav apod. (Šrajfer a Musil 2008, s. 8). Zlomové situace mohou být natolik závažné, že rodinu můžeme zařadit do seznamu klinických rodin.

Rodinu vnímáme jako dynamický společností a kulturou podmíněný systém, proměňující se v čase a prostoru. Systém je soubor částí a vztahů mezi nimi (Sobotková, 2001). Nelze ho poznat rozložením na části, protože obsahuje něco, co je produktem vnitřní struktury a funkcí integrace jeho částí. Jde o vztahový systém se složitou vnitřní strukturou a vazbami, a to i vůči okolí. Přitom z toho, jak rodina navenek vypadá, jakou má strukturu (zda je rodina úplná, či neúplná), nelze vyvozovat závěr o její funkčnosti. Neexistuje jediný „správný“ model zdravého rodinného fungování. Tradiční nukleární rodina (rodiče a jejich biologické dítě/děti), je v současné době jednou z mnoha existujících podob rodinného soužití (Baštecká). Dnes se uspořádání rodin včetně způsobu jejich života rozrůžňuje. Současnými

fenomény jsou např. rodiny rozvedené, mono parentální nebo naopak se sdíleným rodičovstvím, rekonstruované, „zvolené“ (sdílené bydlení, duchovní komunity apod.) či homo parentální. Rodinu můžeme vnímat především jako pestrý a živý systém odrážející sociodemografické trendy, které se mění a mají schopnost se přizpůsobovat (jak změnám zvenku, tak i uvnitř rodiny).

3 ROZVOD

Rozvod se v posledních letech stal standardním a především stále častějším řešením manželských krizí. Počet rozvodů manželství vzrůstá a bohužel ani existence dětí v těchto manželstvích na tom nic nezmění. Rozvod manželství a rozpad rodiny má mnoho aspektů. Jsou to aspekty etické, sociální, emoční, právní, ale také aspekty tzv. mentálně hygienické. Rozvod může být považován za určité opatření, které má zamezit nesouladu a těžkým konfliktům mezi manželi a má skončit problematické spolužití, nebo má umožnit další životní perspektivy. Problémem ale je, že i za těchto předpokladů, pro které je rozvod obecně akceptován, se očekávané změny nemusí objevit, a potom dochází k další frustraci a stresu i v době po rozvodu.

Jednou z nejvážnějších komplikací rozvodu je pro dítě odcizení s rodičem. Odcizení může mít různou intenzitu od odmítání až po zavržení, které zůstává v nejtěžších případech i celoživotní. Tento jev je hluboce traumatizující. Představuje pro dítě závažnou ztrátu, nenasycení potřeb, které přirozeně má vůči odcizenému rodiči. Dítě si v takové situaci často udělá o sobě a o vztazích neadekvátní závěry. Neadekvátní závěry mají na dítě velký vliv a způsobují problémy v jeho psychickém, sociálním vývoji. Působí vážné komplikace ve vztahu dítěte k sobě samému a v blízkých vztazích. To se může naplno projevit i v dospělosti dítěte při vytváření takových vztahů s partnerem, či dítětem.

Vysoké riziko vzniku odcizení existuje v atmosféře nezvládnutého partnerského konfliktu. Odcizení se obvykle týká vztahu s rodičem, který dítě nemá v péči. Může však zasáhnout i vztah s rodičem, může mít různou intenzitu a mnoho podob. Nejčastěji se projeví problémy v kontaktu s odcizeným rodičem. Ty mohou být vystupňované až do odmítání jakéhokoliv styku s ním.

Odcizení bývá označováno různými názvy: syndrom odcizení/odmítání, zavržení rodiče. Postoje k odcizení oscilují od zlehčování problémů až po zneužití syndromu jako další zbraně v rozvodové válce rodičů. K rozdílným pohledům na odcizení přispívají ještě další věci. Jednak široká škála možných projevů odcizení od mírné formy vztahového vzdálení až po ztrátu vztahu dítěte s jedním z rodičů. Od situace, kdy je dítě týrané, až po situace, kdy jde o běžnou formu porozvodového neklidu v rodině, kolem uspořádání vztahu s dítětem.

Děti mají strach z odloučení, rozvod je pro ně příkořím. Zvláště, když odejde otec, mají obavy, zda také neodejde máma. Většina rodičů strach z opuštění podceňuje. Ale strach ve fázi rozpadu rodiny je zcela přirozený. Děti v porovnání s dospělými jsou nedostatečně vybaveny k tomu, aby dokázaly bolestné pocity pochopit a vyrovnat se s nimi.

Obecně rozvod, ve vnímání současné společnosti, je pojmem, který nemá negativní konotace a stal se součástí našeho života. Zapomínáme však, že má dvě složky; partnerskou a rodičovskou a ta je velmi podstatná.

Cochemská praxe je vhodným způsobem, jak řešit konflikty mezi exmanžely v případě rozvodu a musí být uplatňována od začátku setkání rozvádějících se rodičů s příslušnými úřady (interdisciplinárním týmem). Domníváme se, že i v této počáteční fázi je zapotřebí vyhodnotit situaci expartnerů (možnost manipulace, kdo z exmanželů získá a ten druhý ztratí) aby bylo možné přistoupit na dohodu, tj. aby sami

rodiče si uvědomili závažnost situace pro dítě. Stejně tak dítě by mělo být srozuměno s dohodou, neboť se týká i jeho.

Jak vysvětlit dětem rozvod

Pomůcka pro sociální pracovníky – můžeme použít jako „letáček“ pro rodiče, kteří rozvod zvažují, nebo pro rozchod jsou již rozhodnutí (kategorie poradenství), případně nejsou si jistí tím, jak dítěti tuto situaci sdělit.

Rozvádějící se rodiče v souladu s příslušnými právními předpisy (zákon o SPOD, NOZ, Úmluva o právech dítěte) mají povinnost informovat dítě, že jejich vztah končí, nebo bude ukončen, protože se rozcházejí/rozvádějí. Nicméně mnoho rodičů tuto informaci dětem nesdělí, nebo sdělení jsou povrchní, ve kterých se dítě neorientuje. Pro účely práce s rodinou v předrozvodové situaci lze doporučit postup, který v rámci sociálního poradenství můžou využít sociální pracovníci, nebo text můžeme využít ve formě letáčku pro rodiče.

Vhodný postup:

1. Než budete mluvit s dítětem, zamyslete se, kdo z vás a jakým způsobem o vzniklé situaci budete dítě informovat. Na tento rozhovor je zapotřebí se předem připravit.
2. Dohodnout se na průběhu rozhovoru (bez hádek a dalších invektiv), a jeho obsahu. V praxi to znamená, ujasnit si, co kdo z nás rodičů dítěti řekne. Rozhovoru může být přítomná i třetí osoba, pokud přítomnost třetí osoby rodiče budou považovat za účelné. Než začnete rozhovor, kdy budete dítěti sdělovat a vysvětlovat vaše stanoviska, dbejte na to, aby rozhovor nebyl ničím rušen (TV, rádio, mobil apod.).
3. Připravte prostor (pokoj) pro rozhovor (odpovídající teplota, pohodlné sezení), pokud jsou tam hračky a jiné věci dětí, srovnejte je tak, aby byly na dosah ruky dítěte.
4. Kdo by měl začít? U rozhovoru musí být přítomní oba rodiče, i ten, který se nechce rozvádět, nebo má obavy ze stresu, z možného selhání, vnitřního napětí. Je to důležité, dítě musí vědět, že všichni obdrží stejné informace. Dítě má také prostor a čas mít rodiče u sebe, zeptat se jich na cokoli, co by ještě mohlo chtít vědět.
5. Objevení se pláče u dospělého, emoce jsou normální, neskrývejte je. Děti vnímají vaše trápení a oni sami často prožívají smutek.
6. Jestli jeden z rodičů chybí (např. je ve výkonu trestu odnětí svobody, je v zahraničí apod.), druhý rodič musí sám informovat dítě o rozvodu, ale musí zůstat neutrální vůči tomu druhému.
7. Může nastat situace, že jeden z rodičů odmítá mluvit s dítětem, nechce si připustit, že manželství končí, převládají negativní emoce. I v tomto případě si druhý rodič musí poradit sám, aniž by komentoval tyto skutečnosti.
8. Domluvte se s příbuznými, přáteli, že si nepřejete, aby se vyjadřovali před dětmi o rozvodu, dokud to sami dětem nesdělíte.
9. Vhodný výběr doby, času pro rozhovor s dítětem: řekněte dětem o rozvodu před tím, než dojde k nepředvídané situaci (druhý rodič se odstěhuje). O rozvodu hovořte tehdy, když jste oba přesvědčení o jeho realizaci, a vaše rozhodnutí je konečné. Doba, kdy to dítěti sdělíte, je důležitá.

Je třeba stanovit takový čas, kdy dítě není unavené, podrážděné, hladové. Nejlépe v průběhu dne, u malých dětí není vhodná doba před odpoledním spaním.

10. Nespěchejte (připravujete se na odchod do práce, nebo děti vypravujete do školy, to není vhodná doba). V ten den musíte mít dostatek času, počítejte s tím, že dítě se na mnoho věcí může ptát a vy musíte odpovídat. Pamatujte, že jeden rozhovor nestačí, který zpravidla bývá nejsložitější, ale s dítětem budete muset hovořit průběžně o vyvíjející se situaci (třeba jeden s rodiči se hodlá odstěhovat z domácnosti). Jestliže si dítě osvojí nové informace, neznámá to konec dotazů ze strany dítěte. Bude rozdíl v otázkách 5letého dítěte a 10letého dítěte, na to se připravte.
11. Výběr místa pro rozhovor s dítětem: rozhovor s dítětem vedeme tam, kde se dítě cítí nejlépe – doma. Důležité je, kterou místnost v domě zvolíme k rozhovoru. Vhodné je neutrální místo (obývací pokoj), nevedte rozhovor s dítětem v jeho pokojíku, protože od doby rozhovoru jeho pokoj může vyvolávat negativní prožití vzpomínky, pocit ztráty jedné osoby.
12. Dbejte na bezpečí prostoru: dítě může být rozrušené, bude utíkat z místa, kde hovor probíhá. Pozor na otevřená okna (dítě v rozrušení může vyskočit z okna).
13. Co vlastně říct? Rozmyslete si předem, co chcete říct a způsob, jakým to řeknete. Dětem je zapotřebí mj. říct i fakta, co to znamená pro rodinu do budoucna, co je to vlastně rozvod apod. Řekneme-li dítěti jednoduše: rozvádíme se, dítěti to nestačí, chybí vysvětlení. Zpravidla děti chtějí vědět, jaký to bude mít vliv na jejich běžný život. A tak můžou klást otázky: budeme v tomto domě, bytě nadále bydlet, kdo s námi bude ještě bydlet, jak často se budeme kontaktovat s druhým rodičem, budeme muset měnit školu?
14. Vyjadřujte se přesně, používejte jednoduché věty: Máma s tátou se chtějí rozvést, nebudeme již manželé a třeba budeme bydlet každý v jiném domě, bytě. Informace o tom, že se rodiče rozvádějí, všechno ihned neřeší. Důležité je, abyste i vy naslouchali svým dětem, co vám říkají, dejte jim možnost se ptát. Na všechny otázky nemusíte odpovídat (intimní záležitosti), ale je třeba dětem říct, že se ptá na věci osobní povahy a ty se týkají pouze dospělých. Třeba, dítě se může ptát, proč se máma/táta nevrátil na noc domů, kde spal?
15. Nedávejte osobní informace o druhém rodiči, použijte jiné formulace.
16. Opakujte dětem, že na rozvodu nemají podíl viny, děti mají strach, zvláště, když jsou přítomné hádkám.
17. Když jsme již řekli dětem o rozvodu, musíte akceptovat každou reakci dítěte, pomoc mu vyrovnat se s probíhajícími emocemi, nesmíte za to dítě kritizovat (třeba, nic se takového neděje, proč brečíš). Ale můžeme říct: ale trápí tě ty emoce, to chápu...

Proč vlastně dítě informovat o rozvodu? Z respektu k němu. Dítě v jakémkoliv věku vnímá, že se něco děje. Může mít své fantazie a různé představy, co může být zdrojem toho, že spolu rodiče mluví, nemluví... To, že mu to ozřejmíme a dáme mu najevo, že jsme schopní a ochotní a připravení s ním o dané skutečnosti kdykoliv mluvit, dáme také najevo, že nám na něm záleží, máme ho rádi a chceme s ním sdílet to, co se stalo.

Okolí, naši známí a přátelé se můžou zajímat o situaci, která se v rodině děje. Tomu se nevyhneme. Důležité je na danou skutečnost upozornit i dítě a zeptat se ho, jak by o situaci chtělo mluvit s okolím; nebo se ho neptat, ale dát mu k tomu dovolení. Je důležité danou skutečnost říct také prarodičům, aby věděli, jak mají s dítětem spolupracovat, co všechno ví a na co je připravené.

Desatero pro účastníky řízení k řešení situace dětí

Metoda praktického postupu v sociální práci, co můžeme rozvádějícím se rodičům doporučit v předrozvodovém poradenství.

1. Zpracovat vnitřní křivdy související s rozchodem manželství, uzavřít tuto životní kapitolu, a k předchozímu stavu se nevracet. To platí pro obě strany a jejich širší rodinu. Vnitřní křivdy vám pomůže zpracovat odborník, psycholog – terapeut, to vše prozatím bez dětí.
2. Řekněte terapeutovi, co vám vadí, co nechcete, aby se opakovalo (vše prozatím bez dětí a jiných blízkých osob).
3. Udělejte si seznam věcí, postupů, které budete oba dodržovat, co nechcete, aby bylo porušováno, k čemu se již nebudete vracet. Postupy musíte dodržovat.
4. Nevyjadřujte se hanlivě, nedůstojně o svých příbuzných, blízkých osobách, zvláště ne před dětmi. Nevyptávejte se „co ten druhý“.
5. Dětem vy sami musíte říct, že teď žijete odděleně, ale že děti – ony mají teď dva domovy, jeden u mámy a druhý u táty. Bude to těžké, ale musíte se o to pokusit, toto nemůže vysvětlit někdo jiný, ale můžeme vám v této komunikaci pomoci.
6. Dětem je zapotřebí říct a takto vysvětlit:
 - » pořád máte rodinu
 - » budete mít dva domovy, jeden s tátou a jeden s mámou
 - » máme vás oba rádi a budeme se o vás starat
 - » rozchod jste v žádném případě nezavinili, to je problém nás dospělých
 - » nikdo nebude rozhodovat o vás, bez vás. Budeme brát ohled na vaše pocity a názory. Budeme sice rozhodovat my, ale ve vašem zájmu
 - » nikdo po vás nebude chtít, abyste si vybírali mezi rodiči, dělali špeha či poslíčka
 - » nebudeme s vámi jednat jako s kusem majetku, o který je třeba se tahat a získat ho pro sebe
 - » budete mít peněžní podporu obou rodičů
 - » na společných věcech se budeme my rodiče spolu domlouvat a to ve váš prospěch
 - » o našich rozhodnutích vám řekneme
7. Budeme používat tyto formulace: **toto je důležité pro vysvětlení rozvádějícím se rodičům, součást práce sociálního pracovníka**
 - » máte rodinu se dvěma domovy – u mámy a táty
 - » NE nepovedené manželství – ale skončené manželství
 - » NE rodič se svěřenou péčí – ale rodič, máma, táta, spolurodičovství
 - » NE děti jsou na návštěvě u táty. Musí k tátovi, **ale děti budou s tátou, jsou s tátou**
 - » NE bývalý manžel, manželka (bejvalka), **ale otec dítěte, matka dítěte**
 - » NE alimenty, dluhy, ale finanční pomoc, podpora

8. Zkuste tento konstruktivní přístup (bude to těžké a složité, je to na vás, musíte to zvládnout, jinak se neposunete dál)
 - » **přijměte** (v tichosti a ve skrytu duše) odpovědnost za svůj podíl na neúspěchu v manželství. Rozchod je vždy věcí obou partnerů – **pamatujte na to**.
 - » věnujte se problému, který je právě aktuální, v daném okamžiku, řešte pouze jednu věc. **Nevracejte se k dřívějším problémům, nerozšiřujte spor o další téma**.
 - » spory řešte pouze mezi sebou, nezatahujte do hovoru **jiné osoby, např., „tvoje matka říká“**.
 - » jako dar svým dětem se k bývalému partnerovi chovejte s úctou. **Požádejte své rodiče, přátele**, aby se chovali stejně, zdržte se provokací, nekřičte, neuchylujte se k pomluvám, nadávkám.
 - » soustřeďte se na problémy, které jsou zapotřebí vyřešit. Svého bývalého manžela, manželku nezastrašujte, nezneužívejte jeho slabých míst.
 - » mluvte o konkrétním chování bez pejorativního označení. Např. „minulý týden jsi mi chlapce nedala, nebo zapomněla jsi na... **Nepoužívejte zevšeobecňující názvy:** „ty vždycky, ty jsi, nebo ty nikdy...“
 - » stanovte si znamení **STOP – palec dolů**: a to v případě, že hovor se začne měnit v neplodný, stupňující se konflikt, hovor je zapotřebí ukončit. Když vám druhá strana dává znamení, že za nějakou vteřinu hovor přerušuje, **respektujte to a dál se nedohadujte**.
9. Připravte si postup, jak dětem vysvětlíte, že dnes, teď budou s tátou.
10. Připravte si způsob převzetí dítěte, dohody, program, jak vše bude probíhat, návrat, jaká sdělení předáte druhému rodiči.

Návaznost na právní předpisy: SPOD, OZ, Úmluva o právech dítěte a další

4 SOCIÁLNÍ ŠETŘENÍ V RODINĚ

V úvodu této části textu chceme upozornit na některé situace, které můžou/mají místo v situaci rozvádějících se rodičů a kde je na místě realizovat sociální šetření v rodině (ověřit některé skutečnosti, které byly rodičem sděleny sociálnímu pracovníkovi/koliznímu opatrovníkovi, případně některé situace v rodině jsou pracovníkovi známé z jeho úřední činnosti).

Dle Cochemské praxe, na řešení úpravy poměru k nezletilým se podílí multidisciplinární tým, skládající se z odborníků (OSPOD, psychologové, mediátoři, soudce, případně advokát). Cílem je vést rozvádějící se rodiče k smírnému řešení, tj. dohodě o úpravě poměru na dobu po rozvodu. Cochemská praxe vychází z předpokladu, že děti rozcházejících se rodičů nechtějí ztratit ani jednoho z nich. Rodiče, kteří jsou v zajetí emocí a nevraživosti neschopní vzájemného rozhovoru nebo alespoň minimální dohody, už zpravidla nemají prostor pro to, aby skutečně vnímali potřeby svých dětí a pomohli jim situaci rozpadu rodiny zvládnout. Má se za to, že ve vysoce vypjatých rozvodových situacích může být dětem pomoheno prostřednictvím pomoci rodičům, což je také úkolem interdisciplinárního týmu a jeho vzájemné spolupráce.

Jsou rodiče, kteří jsou schopní se dohodnout na uspořádání poměrů k dítěti na dobu po rozvodu a neshledáváme žádná rizika na jedné, či druhé straně, které by bylo možné považovat za určitou patologii. V uvedeném případě není nutné provádět sociální šetření, nicméně je zapotřebí vědět, jaké podmínky má ten rodič, který nebude mít dítě v péči s ohledem na kontakty s dítětem.

Jsou také rodiče, kteří z různých důvodů nejsou schopní se mezi sebou dohodnout a konflikt eskaluje, má destruktivní charakter. Pak je na místě, aby sociální pracovník/kolizní opatrovník realizoval sociální šetření v rodině (možnost ohrožení dítěte, intervence apod.). Předpokládá se způsobilost sociálního pracovníka, aby dovedl posoudit nutnost sociálního šetření z pohledu výkonu své profese a také znalosti v oblasti právních předpisů. Zde můžeme zmínit zákon č. 82/1998 Sb., ve znění pozdějších předpisů o odpovědnosti za škodu a nesprávný úřední postup. Orgán SPOD je výkonem moci veřejné, na který se vztahuje citovaný zákon. Zároveň je zvláštním zákonem ve vztahu ke správnímu řádu, a nelze ho obejít, tudíž principy správního řádu se vztahují i k tomuto zákonu (nejedná se pouze o rozhodovací činnosti u výchovných opatření), např. doložení důkazů, svědeckých výpovědí, vyjádření osob a další. *Musíme mít na paměti, že úkony, které pracovník neprovede a měl by je provést, můžou být vyhodnoceny jako nesprávný úřední postup.* Uvádím stanovisko MPSV k situaci, která byla vyhodnocena jako nesprávný úřední postup ze strany orgánu SPOD: <http://www.iustin.cz/art.asp?art=304>. Sociální šetření je oprávněn provádět orgán sociálně-právní ochrany dětí. I v případě eskalujícího konfliktu mezi rodiči je na místě spolupráce interdisciplinárního týmu. Je-li OSPOD požádán soudem, který řeší danou opatrovnickou věc o provedení šetření v rodině, je povinen šetření provést a předložit soudu zprávu ze šetření.

Cílem sociálního šetření je získání poznatků o životě rodiny, jejím fungování, potřebách dítěte a způsobech řešení rozvodové situace, sepsání dohody mezi rodiči, tj. v konečné fázi úprava poměrů nezletilého na dobu po rozvodu. Sociální šetření také lze provádět (podle povahy problému) následně v porozvodové péči o dítě, bude-li k tomu důvod. Zdroje informací, které využíváme, jsou od klienta/

rodiny, nejbližšího sociálního prostředí, širšího sociálního prostředí (příbuzní, sousedé, přátelé), institucí – škola, práce, lékař. Zároveň jsou to poznatky získané naším pozorováním, komunikací s rodiči a dítětem.

4.1 Šetření v rodině v předrozvodové situaci

Jak již bylo v začátku textu uvedeno, *sociální šetření v rodině prozatím je realizováno v případě, že opatrovnický soud žádá prošetření poměru v rodině před rozvodem a dále v situacích, kdy mezi rozvádějícími se rodiči je konflikt, který má destruktivní charakter a vyžaduje realizaci dalších opatření ze strany OSPOD.*

Sociální šetření nelze považovat za něco, co má sankční charakter vůči některému z rodičů ani preferenci některého z rodičů při úpravě práv a povinností k nezletilým dětem (jak je někdy mylně chápáno). Výsledky šetření jsou informace, ve kterých soud hledá některé důkazy potřebné pro opatrovnickou úpravu a které si poté může sám ověřit; kolizní opatrovník je musí umět vyargumentovat. Soud se také může odchýlit od souhlasného stanoviska rodičů, vyžaduje-li to zájem dítěte.

Co vlastně chce opatrovnický soud po sociálním pracovníkovi/kolizním opatrovníkovi, kdy žádá o sociální šetření? Zde se musíme podívat na §§ 906, 907 NOZ, a důvodovou zprávu k těmto dvěma §§. Soud bere ohled na osobnost dítěte, zejména jeho vloh a schopnosti ve vztahu k vývojovým možnostem a životním poměrům rodičů, citovou orientaci a zázemí dítěte, očekávanou stálost výchovného prostředí, v němž dítě má napříště žít, na citové vazby dítěte k jeho sourozencům, prarodičům (pokud je to možné a vhodné), popřípadě dalším příbuzným i nepříbuzným osobám, na výchovné schopnosti každého z rodičů. Soud vezme v úvahu, který z rodičů dosud o dítě řádně pečoval a dbal o jeho citovou, rozumovou a mravní výchovu, jakož i to, u kterého z rodičů má dítě lepší předpoklady zdravého a úspěšného vývoje. Tyto informace obdobným způsobem uvádí soud ve své žádosti o prošetření poměru nezletilého. Soud především uplatňuje dohodu rodiči a to i v případě společné nebo střídavé péče, ale jak bylo uvedeno, s ohledem na zájmy dítěte, může se od původní dohody rodičů odchýlit. Soud také může svěřit dítě do péče i jiné osobě, pokud je to v zájmu dítěte potřebné (rozhodnutí výjimečné a také zpravidla dočasné, zejména v situaci, kdy znesváření rodiče vytvářejí hostilní prostředí, které je pro dítě zcela nevhodné). Jak uvádí důvodová zpráva, *kromě pohledu do minula mají být nově zohledněny i faktory budoucí, tj. je třeba zjišťovat, u kterého z rodičů bude dítě lépe zajištěno a to zdaleka nejen po stránce hmotné. I tady jde o zájem dítěte na dalším příznivém vývoji. Co z tohoto vyplývá? Jak interdisciplinární tým, taktéž i sociální pracovník, který provádí šetření na žádost soudu, nebo v situacích konfliktu mezi rozvádějícími se rodiči musí směřovat rodiče k dohodě, kterou NOZ jednoznačně preferuje, a to bez ohledu na formu úpravy poměru k dítěti. Ale také výstupy pro úpravu poměru k dítěti by měly obsahovat posouzení všech faktorů, které jsou uvedeny v příslušných §§ (jsou to důkazy, které by měly být podloženy). Z dosavadní praxe víme, že nárůst rozvodů je vysoký a ne všechny rozvody probíhají kultivovaným způsobem. Rovněž je známo, že agenda SPOD je náročná nejen z hlediska plnění dalších úkolů, ale také z hlediska vedení administrativy, která ne vždy souvisí s agendou SPOD. Problém zpracování zpráv k opatrovnickému řízení, účast kolizního opatrovníka u soudu, spolupráce s jinými institucemi má několik rovin:*

- Nedodržení lhůt ze strany soudu pro realizaci postupů v předrozvodové situaci, což omezuje časové možnosti sociálního pracovníka pro zpracování zprávy k soudu
- Nedostatečné personální zajištění OSPOD a někdy kombinované agendy, kdy ne vždy pracovník, který se zabývá předrozvodovou situací rodiny, se může zúčastnit soudního řízení

- OSPOD je orgánem veřejné správy, a tudíž platí základní zásady (úřední dny, někdy i 3 úřední dny, kdy pracovník se musí zdržovat na úřadě (i když jsou výjimky))
- Nedostatek psychologů, ale také nepříliš velký zájem o spolupráci v této oblasti při řešení rozvodových konfliktů
- Nedostatek, nebo chybějící vyškolení mediátoři v oblasti práce s rodinou

Cochemský model může mnoho věcí napravit v opatrovnickém řízení ve prospěch dítěte. Nicméně je žádoucí legislativní úprava nejenom zákona o SPOD, ale také ve vztahu ke spolupracujícím institucím, které by byly trvalé součástí interdisciplinárního týmu a svoji úlohu by měly zakotvenou v příslušném právním předpisu. Totéž platí pro soudy, případně advokáty. Pokud jde o advokáty, zákon o advokacii č. 85/1996 Sb., poslední novela č. 258/2017 Sb. nemění nic na jejich dosavadním postavení ve vztahu ke klientům. Chybějící legislativa a navazující právní předpisy neumožňují v plném rozsahu Cochemskou praxi realizovat, což je na škodu hlavně dětí, ale i dalších zúčastněných stran v tomto procesu. Dosavadní zákonná úprava neumožňuje plně realizovat Cochemský model v praxi. Zvláště v situacích, kde se některý z exmanželů neustále odvolává a to i přesto, že se na úpravě poměru k dítěti dohodli. Domníváme se, že jsou určité nedostatky na straně soudu a to v těch případech, kdy druhoinstanční soud nepotvrdí rozsudek prvoinstančního soudu (v případě, kdy nejsou žádné nové důkazy, které by žádaly změnu rozsudku). Soudy nadále postupují klasickým způsobem a žádají si zprávy OSPOD včetně sociálního šetření v rodině, což je zátěž pro sociální pracovníky, nicméně tento postup musí realizovat. V další části textu uvádíme postupy sociálního šetření, pokud je požadováno, případně z důvodu ohrožení dítěte v důsledku konfliktu v předrozvodové situaci.

Šetření v rodině v předrozvodové situaci je o tolik složitější, že se setkáváme s rodinou, rodiči, kteří v době před rozvodem jsou v konfliktu, převládá emocionální napětí, vzájemné obviňování, výčitky, boj o děti. První návštěva v rodině (pokud jsme s rodinou již dříve nepracovali) má významnou roli, protože je začátkem budování vztahu mezi rodinou a sociálním pracovníkem. Můžeme také předpokládat, že s rodinou se možná budeme setkávat ještě několikrát (řešení problémů v porozvodové situaci, asistovaný styk apod., ale také při řešení těch problémů, které mohou souviset přímo s úpravou poměrů po rozvodu).

Pracovník se nesmí nechat vtáhnout do osobního vztahu s klientem. Musí dbát na hranice, které jsou dělítkem, které určuje, co je záležitostí mou a co je záležitostí druhého (Kopřiva, 2013). Než navštívíme rodinu, je vhodné se s oběma rodiči setkat na neutrální půdě (úřad) s cílem vysvětlit důvody návštěvy, našeho šetření. Jelikož se jedná o rozvod, je zapotřebí rodičům vysvětlit, co je – bude cílem našeho šetření, jaké jsou naše kompetence a kdo nás pověřil provést šetření. Schůzka s rodiči by měla mít informativní charakter, tj. představit rodině sebe i fungování OSPOD, vysvětlit některé pojmy, které budeme používat, např. funkce opatrovníka, naše účast u soudního jednání. Rodičům také musíme říct, kdo ještě jiný se může společných konzultací zúčastnit, bude-li taková potřeba. Rodiče musí být obeznámeni se skutečností, že budeme komunikovat s každým z nich, navštívíme oba, žijí-li odděleně. Rovněž je důležitá informace o tom, že budeme hovořit i s dítětem. Následně je zapotřebí domluvit termín šetření v rodině, dobu a čas. Rodiče musí vědět, že ze šetření bude zpracována zpráva pro soudní řízení, kterou mají možnost si přečíst. Vždy se musíme ujistit, že klient/rodiče porozuměli tomu, co jim sdělujeme a že podstatné informace si pamatují. Je vhodné mít připravenou vizitku s naším jménem, telefonním číslem, kde a kdy nás může klient najít v případě, kdy bude potřebovat nějaké další informace.

Než se poprvé setkáme s rodiči, je účelné shromáždit všechny údaje, které jsou nám v daný čas dostupné (zvláště pokud jsme s rodinou pracovali již dříve, případně rodina se přestěhovala do našeho

obvodu a máme k dispozici původní spisovou dokumentaci). Rozvod je složitý proces, který má fáze emocionálního rozcházení se rodičů, které možná skrytě nebo s drastickou zjevností probíhá před dítětem. Právní rozluka, která není jen mezilidskou záležitostí, ale také právní, kdy do hry vstupují problémy majetkové, bytové; musí být vyjasněno, kdo se o dítě bude starat, jak ten druhý se bude s dítětem stýkat, jsou nějaké překážky na straně jednoho nebo druhého rodiče, kontakty s příbuznými, prarodiči, jaký má dítě postoj k novému partnerovi (pokud je) a další. Tyto problémy jsou živnou půdou pro dramaturgii rozchodu, aktivizují se osobnostní vlastnosti a povahové rysy zúčastněných, o kterých mnohdy předtím ani neměli tušení. Poslední fází je vyrovnání se s následky, hledání normálního způsobu života. I tato fáze může být problematická jak pro rodiče, tak i dítě. Do této takto rozbourané situace musíme umět vstoupit. Právě o to víc by měl sociální pracovník věnovat pozornost reflexi vlastních očekávání a očekávání našeho klienta/rodiny, umět pracovat s negativními pocity rodiny. Proto na návštěvu v rodině, konzultaci je potřeba se velmi dobře připravit. Sociální pracovník by měl umět zpracovat mnohem více podnětů najednou (reakce z prostředí, pestřejší interakce mezi rodiči a dítětem).

Za kritický moment návštěvy je považována komunikace mezi sociálním pracovníkem a rodinou. Rodina příchodem cizí osoby může být znejistěna, neví přesně, co může od setkání očekávat, návštěva v rodině může být vnímána jako průnik do jejího soukromí a to i přesto, že v rámci předchozí konzultace o návštěvě v rodině byla informována.

Sociální šetření můžeme rozdělit do několika částí:

- Vstup do rodiny, navázání kontaktu s rodiči (komunikace)
- Problematika současného a budoucího fungování rodiny
- Řešení situace dítěte, dětí na dobu po rozvodu
- Orientace v technickém řešení místa bydliště

Úkolem naší návštěvy v rodině je přinést do klientova domu dobrou a pozitivní atmosféru. Je vhodné také připomenout rodičům, že přicházíme po společné domluvě s nimi. Klient se bude snažit pravděpodobně reagovat stejně. Používáme běžný hovorový jazyk, přátelský a příjemný tón, neutrální slova a obraty. Je vhodné zahájit rozhovor nějakou neutrální otázkou, např. pokud rodinu neznáme a jsme zde poprvé; „jak se vám zde bydlí?“, „bydlíte tady dlouho?“, pokud nevidíme, neslyšíme děti, můžeme doplnit: „děti jsou asi ve škole,“ „v zájmovém kroužku,“ „venku“ (podle situace). Pozvolna se tak můžeme dostat k důvodům naší návštěvy. Než začneme jednání k předmětné věci, můžeme učinit dotaz, zda při společné konzultaci dříve bylo všechno námi dostatečně vysvětleno. Tím také zabráníme vyhýbání se a odvádění pozornosti klienta od věcí nepodstatných. Celý průběh šetření, úspěšnost/neúspěšnost se odvíjí od dobré komunikace sociálního pracovníka s klientem, formulování a kladení otázek. Jelikož obě strany vědí, co je obsahem šetření a k čemu je, nepoužijeme formulaci typu, „problém s rozvodem, s výchovou dětí po rozvodu apod.“, ale začneme otázkou: „jakou máte představu o řešení vzniklé situace, přemýšleli jste o tom, zkuste mi k tomu něco říct“ (narativní rozhovor může být krátký a dle situace do rozhovoru vstoupíme); další otázka „ví o tom vaši příbuzní, nejbližší rodina, známí, jak to vnímají oni a jak to cítíte vy? Jak jste fungovali dříve, co se změnilo?“ Takto kladené otázky pomůžou zprostředkovat pocit důvěry mezi pracovníkem a rodiči; jsou výzvou k otevřenosti mezi oběma stranami. Tento počáteční kontakt nám může pomoci odhalit (vypozorovat) některé komplikované situace, které se můžou v dalším jednání v průběhu šetření, rozhovoru objevit.

Sociální pracovník nemá k dispozici návrh rodičů na rozvod, protože řeší jiné záležitosti rozvodového konfliktu, které v návrhu mohou být specifikovány a nebylo by vhodné ani etické položit otázku: „proč se rozvádíte?“ Ale položené otázky (jak uvedeno a jim podobné) nám důvody rozvodu poodhalí a také zjistíme první informace, které dále můžeme rozvíjet.

Další oblastí sociálního šetření je systém fungování rodiny. Fungování rodinného systému má pro nás význam pro posouzení rodičovských a výchovných kompetencí každého z rodičů. Musí nás zajímat, jak rodinný systém fungoval před rozvodem a k jakým změnám došlo v souvislosti s rozvodem. Rodinné fungování a funkce rodiny nejsou totožné pojmy. Rodinným fungováním rozumíme způsob plnění funkcí rodiny. Pozornost zaměříme na krizové situace; krize některých funkcí rodiny, nebo krize související s rozvodem. Komunikace v rodině znamená, jak se k sobě členové rodiny vztahují, komunikačními dovednostmi rozumíme jasnost a přímou mluvu, soulad verbální a neverbální složky, výměnu informací při řešení problémů. Jak fungovala vzájemná podpora, porozumění mezi rodiči, zvládnutí zátěže (copingové strategie). Nezbytnou součástí jsou informace týkající se zvládnutí běžných úkolů, tj. péče o domácnost, péče a výchova dětí. Důležitým prvkem jsou informace o vztazích k širší rodině, vzájemných kontaktech rodičů s nejbližšími příbuznými.

4.2 Řešení situace dětí

Součástí sociálního šetření v předrozvodové situaci je problematika uspořádání výchovných poměrů k dětem na dobu po rozvodu. Tomu také musí předcházet posouzení rodičovských a výchovných kompetencí. Na základě informací, které již máme z předchozích rozhovorů s rodiči, z dostupných sdělení získaných z úřední činnosti, je zapotřebí rozpracovat a posoudit výchovné kompetence rodičů. Má to význam pro naše doporučení soudu, týkající se budoucí úpravy poměrů dítěte na dobu po rozvodu. Je zapotřebí vzít v potaz i to, jak sami rodiče uvažují o uspořádání těchto vztahů, čím argumentují a proč. Potřebujeme vyjádření obou rodičů a jejich názor na řešení situace, jakou péči o dítě do budoucna preferují a jak si představují kontakty s dítětem. V rámci zjišťování situace musíme nasměrovat rodiče k uzavření dohody pro opatrovnické řízení s vysvětlením, proč taková dohoda má význam, protože oni sami jako rodiče se musí vynasnažit pomoci dítěti zvládnout rozvodovou zátěž. Musíme také odhlédnout od situace, ve které se právě rodiče nachází, tj. konflikt, který u mnohých rodičů není zpracovaný. Z toho také může pramenit spousta obviňování, zlosti, odpovědnost za rozchod je svalována na druhého partnera, nejsou schopni přijmout vlastní podíl na problémech a snaží se každý z nich ukázat se v tom lepším světle, v lepší pozici. Konflikt, který nám rodiče „předvádějí“, nemůže nás ovlivnit k přijetí hodnocení, kdo je lepším rodičem a kdo má větší předpoklady pro výchovu dětí.

Bude nás zajímat, jaký je postoj rozvádějících se rodičů k sobě navzájem, jaký je postoj rozvádějících se rodičů k dítěti, jaké je jednání rozvádějících se rodičů k sobě navzájem.

Postojem rozumíme tendence ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na sebe sama, které se utvářejí v průběhu života a jsou relativně trvalé (Hartl 2000). Postoje jsou determinovány individuálními psychologickými rysy a sociálními determinantami. Jsou součástí osobnosti, předurčují chápání, myšlení a cítění a jsou tvořeny třemi složkami; *behaviorální, kognitivní a afektivní* (Hartl 2000). Kognitivní složka postoje představuje názory spojené s předmětem daného postoje. Afektivní (citová) složka se vztahuje k emocím spojeným s daným předmětem postoje a dodává postoji důrazný, podnětný nebo motivační charakter. Behaviorální složka postoje představuje tendenci jednat určitým způsobem ve vztahu k danému předmětu postoje (Krech 1968).

Při sociálním šetření v souvislosti s rozvodem se často zaměřujeme pouze na behaviorální složku (umíme ji popsat), ale to nestačí. Musíme umět popsat i ostatní dvě. Z výše uvedeného vyplývá, že je zapotřebí se zaměřit na osobnost rodiče. Rodič, který by měl dítě vychovávat, by měl být duševně zdravý člověk, bez patologických příznaků. Člověk, který přistupuje realisticky ke svému dítěti a zodpovědně k rodičovství, měl by to být slušný člověk, který má zdravé sebevědomí, ale zároveň respektuje práva a svobodu druhých. Měl by být duševně zralou osobností. Podle Řezáče (1998, sociální psychologie) má zralá osobnost tyto vlastnosti:

- Schopnost správného sebehodnocení a sebepoznání
- Vědomí identity (vím, kým jsem, vědomí smyslu života)
- Schopnost sebeovládání a seberegulace
- Sebeúcta a sebeakceptace (přijetí sebe sama i se svými problémy a negativními vlastnostmi, bez snížení sebeúcty)
- Schopnost uskutečnit své záměry, které považují za správné
- Autonomie (vnitřní samostatnost, nezávislost, mít svůj vlastní názor)
- Integritace (být vnitřně sjednocen podle hodnot, které dávají smysl vlastnímu životu, kterých se nevzdávám, které jsou těžištěm vlastního „já“)
- Odolnost vůči stresu, malá úzkostnost
- Schopnost přizpůsobení, kooperace
- Produktivnost života, tvorba hodnot

Pochopitelně, nikdo není dokonalý a nikdo není ani ideálně zralá osobnost, splňující všechny znaky. Ale platí, že čím více patologie v osobnosti rodiče, tím méně je vhodný pro výchovu dítěte. Osobnost rodiče je důležitá, protože podle ní rodič bude přistupovat k dítěti a k jeho právům a zájmům, předávat mu svůj pohled na svět, hodnotovou orientaci, vzorce chování.

Vztah rodiče k dítěti

Musíme umět zhodnotit, zda rodič má dítě skutečně rád pro ně samé, nebo vztahem k němu jen uspokojuje některé své nenaplněné potřeby. Rodič, který má dítě rád, chce, aby bylo šťastné, i když to pro rodiče znamená vzdání se některých svých představ. Ale pozor – láska k dítěti může mít skrytý význam, jako neschopnost rodiče navazovat dlouhodobé, plnohodnotné vztahy, nebo prožívat uspokojení v jiných oblastech života, např. v práci, ve společenském životě. (zkušenost z praxe). Dítě se pro takového rodiče stává jedinou životní náplní. Další situací může být, že rodič si ovlivňováním a „výchovou“ dítěte upevňuje svůj pocit moci, který není schopný upevňovat jinde (např. v zaměstnání). Tito rodiče mohou na první pohled vypadat jako skutečně milující, ale nám jako pozorovateli by mělo být po chvíli jasné, že láska v tomto případě je poněkud „nezdravá“. Je zde nebezpečí, že si rodič dítě nezdravě „připoutá“, což v důsledku může časem vyvolávat další problémy.

V rozhovoru s rodiči bychom se měli zaměřit na skutečný vztah rodič-dítě, jak rodič dítě zná, jestli vidí jeho klady a nedostatky, zda zná reakce dítěte na určité situace. Je třeba přihlídnout k tomu, zda rodič o dítě pečuje a nakolik se stará o jeho každodenní potřeby.

Zjistit, kdo se doposud převážně o dítě staral, zajišťoval jeho potřeby, kdo o ně pečoval a kdo o dítě po rozvodu bude mít více času. Dítě vždy bere rodiče jako vzor, proto je třeba dbát na to, aby dítě ve vychovávajícím rodiči mělo vzor dobrý k formování vlastního charakteru. Měl by být vybrán rodič, který bude pro dítě vhodnějším vzorem. Člověk, který rozeznává dobro a zlo, který uznává společenské a mravní normy a žije podle nich z vlastního přesvědčení. Je zapotřebí zvážit způsob, jakými prostředky rodič „bojuje“, zeptat se na různé přestupky či jiná řízení, na to, jak je schopen setrvat v zaměstnání, zjistit, jak chce naplňovat právo dítěte na styk s druhým rodičem, a dalšími osobami (příbuzné). Nezanedbatelné je to, jak rodič mluví o druhém rodiči, jaká vyjádření používá a to i v případě, že mluví o nedostatcích druhého (zkapalnění vlastnosti).

Respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem

Rodič, který má dítě rád, je šťastný, když i dítě je šťastné a to i v situacích, že je dítě šťastné, se kterými rodič tak úplně nesouhlasí. Pokud rodič má v plánu zamezovat do budoucna styku dítěte s druhým rodičem a to bezdůvodně, hodně to snižuje jeho rodičovské kvality a při hodnocení by k tomu mělo být přihlédnuto. Rodič bránící styku bezdůvodně staví svoje zájmy nad zájem dítěte.

Avšak ne každé bránění ve styku s druhým rodičem je bezdůvodné. Dítě může mít důvody k odmítání styku s druhým rodičem (rodič se k němu špatně choval, nebo dítě bylo svědkem agresivního chování. Ale také pečující rodič může mít oprávněné výhrady vůči druhému rodiči (dřívější násilí v rodině). Všechny podobné situace musí sociální pracovník zkoumat. O některých se můžeme dozvědět již v průběhu prvotního rozhovoru s rodiči. A je zapotřebí rozlišit různé situace.

Obecně se předpokládá, že rodič nemá právo bránit kontaktu s druhým rodičem. Ale milující rodič má právo a povinnost také chránit dítě před jakýmkoliv ohrožením. Z výše uvedeného musíme umět vyvozovat závěry pro posouzení rodičovských a výchovných kompetencí, protože jsou součástí celku zhodnocení situace rodičů a zároveň jsou podkladem (důkazním materiálem) pro další řízení.

Informace o dítěti

Součástí našeho šetření je získání obecných, nám dostupných informací o dítěti, které nám můžou poskytnout rodiče. Bude nás zajímat:

- Celkový zdravotní stav dítěte, jak ho popisují rodiče, tj. zcela bezproblémový, nebo nemoci, které si žádají léčbu, náročnější náklady na léčení, např. pobyty v lázních, ozdravovnách apod., náklady na léky, nebo zvláštní léčebný režim, případně náchylnost dítěte na různá onemocnění. Samostatné specifikum tvoří zdravotní postižení dítěte, druh postižení a náklady související s péčí o postižené dítě.
- Další oblastí je vzdělávání dítěte, jeho vzdělávací potřeby, které se můžou lišit (dítě zdravé a dítě postižené, případně nutnost individuální výuky apod.).
- Zájmové a volnočasové aktivity dítěte, jejich charakter (podpůrné, rozvíjející mimořádné schopnosti, talent apod.).
- Poslední kategorií jsou aktivity, které můžou být nákladné, ale souvisí přímo se vzdělávacím procesem (lyžařské výcviky, pobyt ve škole v přírodě, různé olympiády, matematické, přírodovědné, jazykové a další).

Získávání těchto informací má souvislost s finančními náklady na systém vzdělávání dítěte a jeho duševní rozvoj, zabezpečení péče o dítě. Je účelné, aby nám rodiče potřebné informace sdělili a zároveň dle jejich názorů vyhodnotili finanční nároky. Zde se můžou názory rodičů lišit, co může být způsobeno hledáním cesty, jak se domáhat „nejnižšího výživného na dítě, nebo nejvyššího výživného“ pro toho rodiče, který nebude mít dítě v péči a bude mu stanoveno výživné v souladu s potřebami dítěte. Je zřejmé, že soud si vyžádá potřebné dokumenty týkající se zdravotního stavu dítěte, či jiných aktivit. Sociální pracovník, který provádí sociální šetření, musí umět posoudit finanční nároky pro zajištění potřeb dítěte a to bez ohledu na příjmy rodičů; pracovník může mít pouze orientační informaci o příjmech, pokud mu to rodiče sdělí. Je dobře pak v celkové zprávě uvést finanční nároky, které uvádějí rodiče/rodič, odůvodnění nároků a podle nám dostupných informací z dokumentace, z úřední činnosti koncipovat domnívané reálné náklady. Je zcela nepřijatelné a neprofesionální ze strany sociálního pracovníka uvádět formulaci: „náklady na výživné a zajištění potřeb dítěte ponecháváme na rozhodnutí soudu“.

Orientace v technickém řešení místa bydliště rodiče/rodičů

Z pohledu budoucího uspořádání výchovných poměrů dítěte na dobu po rozvodu, nás bude zajímat:

- Celkové uspořádání bydlení rodiče (velikost bytu, zajištění prostoru pro dítě)
- Vlastnictví k bytu (nájemní, podnájem, sdílení podnájmu s jinou osobou, vlastní dům, nebo společné bydlení s ostatními příslušníky rodiny, nebo také bydlení hotelového typu či azylové bydlení)
- Lokalita bydlení (dostupnost školy, jiných institucí), nebo bydlení ve vyloučené lokalitě
- Celková hygiena bydlení, tj. stav bytu (elektřina, teplo, voda, nebo plíseň v bytě). Otázku vkusu zařízení bytu nekommentujeme. Můžeme nesouhlasit, ale je důležité jej respektovat. Mizernou hygienu můžeme komentovat slovy: „majitel, koukám, ještě neskončil s úklidem.“ Taková slova dají klientovi určitou informaci, aniž by byla nasměrována vůči němu samotnému.
- Důležitým údajem je výše úhrady bydlení a služeb spojených s bydlením, dále dluhy související s neplacením nájemného.

Poslední informací je zaměstnání rodičů. Musí nás zajímat, zda rodič má, či nemá trvalý pracovní poměr, nezaměstnanost (dlouhodobá, krátkodobá, sezonní), případně změnil dosavadní zaměstnání za méně výhodné, co může být k tíži rodiče, pobírání dávek hmotné nouze, dávky důchodového zabezpečení, nezaměstnanost z důvodu péče o dítě apod. Vzdálenost místa zaměstnání od místa bydliště (jiné město, region), co může mít vliv na úpravu styku s dítětem, stejně tak pracovní doba (střídavé směny).

Všechny získané informace, sdělení od rodičů, zpracujeme do závěrečné zprávy pro opatrovnické soudní řízení. Podle povahy situace, jednotlivé pasáže zprávy bychom měli umět odborně vysvětlit a okomentovat. Je složité pro pracovníka pamatovat si všechny informace, které nám rodiče sdělili, takže je musíme v průběhu šetření zaznamenat. Dobrou praxí je říct rodičům, nebo se zeptat a použít následující větu, např. „dovolíte mi některé informace, které jste mi sdělili, si zapsat? Nebo: „dovolíte mi udělat si pár důležitých poznámek?“

Je to svým způsobem projekce, která může být účastníky rozhovoru vnímána pozitivně: jednak jsme pozorně naslouchali (empatie), projevíli maximální zájem, zaujetí problémem.

Před zpracováním zprávy si musíme umět poradit s množstvím informací, které nebudou podstatné, musíme je odfiltrovat.

Výchovné a rodičovské kompetence

Rodina v nejširším slova smyslu uspokojuje fyzické (existenciální) a psychické potřeby dítěte. Ovlivňuje emocionální pocity, potřeby dítěte, postoje, které souvisejí s výchovou, systémem hodnot a vztahu dítěte ke společnosti, světu. Aby mohla rodina uspokojivě splňovat nutné úkoly, je třeba, aby role obsahovaly všechny činnosti, které musí rodina plnit. Ve většině rodin se role vykonávají nikoli na základě formálního rozdělení; spíše jsou součástí zvykových vzorů jednotlivých členů rodiny (kdo vykoná potřebné činnosti, kdo bude nakupovat, uklízet, kdo nakrmí kočku apod.). Můžeme rozlišit mezi „nezbytnými funkcemi rodiny“ – těmi, které jsou nutné k jejímu zdravému fungování. Zahrnují zajištění hmotných zdrojů, výživu, podporu členů rodiny, rozvoj životních dovedností a zkušeností. Životní dovednosti a zkušenosti poukazují k takovým činnostem, jako jsou podpora dětí při vzdělávání, péče o dítě v širokém slova smyslu, pomoc členům rodiny při získání a udržení zaměstnání, pomoc při osobním rozvoji.

Rodičovské kompetence jsou dovednosti rodičů, které jim pomáhají v plnění jejich rodičovské role v běžných životních situacích, ale také v situacích krizových. Jsou nástrojem budování vzájemných relací mezi rodičem a dítětem. K rodičovským a výchovným kompetencím také patří příprava dítěte na samostatný život. Zdroje ovlivňující fungování dospělého člověka jsou z podstatné míry formovány v primární rodině. Základem identity jedince je podle Satirové (2012) primární triáda (matka-otec-dítě). Na základě zkušenosti z primární triády si člověk vytváří představu o svém místě ve světě. Primární triáda je také místem, kde se člověk učí zvládat stres, vytváří své první copingové strategie. Rodičovské kompetence náleží oběma rodičům. Ne vždy se setkáváme s ideálem výchovných postupů rodičů, dobrou péčí. Příčinou můžou být různá selhání některého z rodičů, nepředvídatelné krize, často nezvládnutí vývojových úkolů dospělé osoby. Posouzení rodičovských a výchovných kompetencí je důležité nejenom v běžné praxi sociální práce, při řešení různorodých problémů v rodině, ale důležitý význam má i v případě rozchodu s rodiči, zvláště máme-li posoudit, který z rodičů je více disponibilní pro výchovu dítěte po rozvodu.

V rozvodové situaci s ohledem na úpravu poměrů nezletilého na dobu po rozvodu se sociální pracovník SPOD musí zabývat problematikou výchovných a rodičovských kompetencí jednotlivých rodičů, podmínkami budoucího uspořádání vztahů mezi oběma rodiči s ohledem na zájem dítěte.

Rodičovskými kompetencemi pro naše účely budeme rozumět schopnost rodiče zvládnout základní péči, včetně péče o zdraví dítěte, naučit dítě pečovat o sebe, zajistit bydlení přiměřené věku a potřebám dítěte, zabezpečit dostatečný příjem rodiny, zajistit dítěti bezpečí, bezpečný domov, jistotu v osobě pečující, věnovat pozornost emoční stránce osobnosti – zvládnout emoční dovednosti, učit dítě empatii, milovat dítě, umět dítě stimulovat, podporovat styk dítěte se širší rodinou i sociálním okolím a vrstevníky, zajistit podporující výchovu, poskytnout možnost přiměřené socializace, pěstovat smysl pro povinnost a pevnou vůli, naučit dítě přijímat své tělo, vést dítě k sebevzdělávání. Zajistit dítěti stabilitu, vytvořit kvalitní vztahy v rodině, hodnotový systém, schopnost zvládnout sebeovládání. Zvládnout vedení dítěte (výchovný styl, odměny, tresty). Naučit se komunikačním dovednostem- aktivnímu naslouchání, důslednosti ve výchově, laskavosti (nesnižovat sebedůvěru).

a) Způsob hodnocení výchovných kompetencí rodičů v situaci rozvodového konfliktu

K zjištění výchovných a rodičovských kompetencí použijeme metodu rozhovoru, nebo narativního rozhovoru, dále informace, které jsou nám dostupné z vlastního sociálního šetření nebo z úřední činnosti, případně z dokumentace, je-li k dispozici.

Struktura posouzení rodičovských a výchovných kompetencí

1. Vycházíme z pojmu rodičovské kompetence (jejich analýzy)
2. Hodnocení kompetencí na základě projevů chování rodiče
3. Psychické dispozice rodiče
4. Psychické dispozice rodiče a obecná úroveň posouzení výchovných a rodičovských kompetencí
5. Psychické dispozice ve vztahových relacích s druhým rodičem
6. Rozdíly mezi rodiči při posuzování výchovných kompetencí
7. Systém hodnot u obou rodičů

b) Behaviorální ukazatele rodičovských kompetencí

1. Faktory, které ovlivňují výchovné kompetence
2. Výchovný styl v rodině a rodičovské postoje
3. Způsob realizace výchovných plánů rodiny
4. Stimulování potřeb dítěte
5. Vytváření vztahů s druhým rodičem

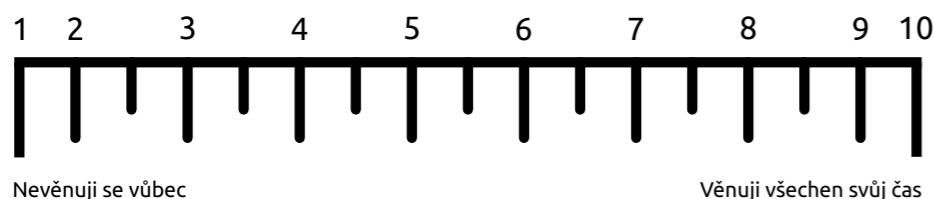
Osobnostní determinanty výchovných kompetencí

1. Deficity různého charakteru, závažné chyby ve výchově

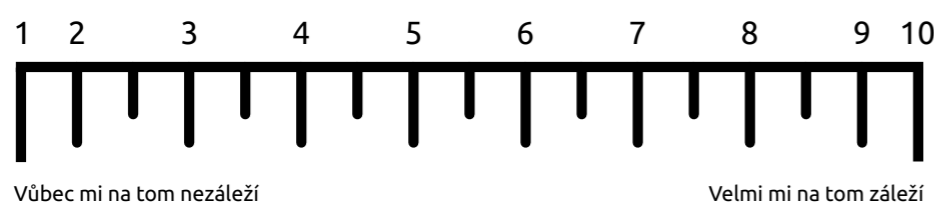
Dotazník rodičovské angažovanosti

Pro lepší pochopení a vyhodnocení rodičovských a výchovných kompetencí můžeme použít krátký dotazník pro oba rodiče, případně otázky formulovat slovně. Pokud se jedná o písemné zpracování, hodnotíme na škále: ano- asi ano- asi ne- ne, nebo škála od 0 do 10 apod.

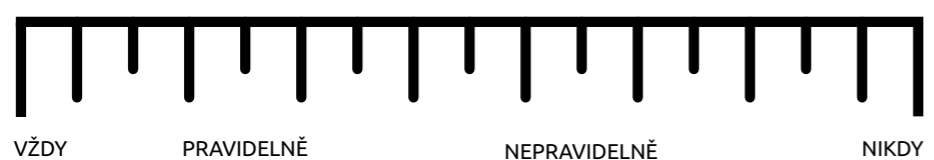
1. Kolik času v průběhu týdne věnujete péči o dítě (uveďte na stupnici)

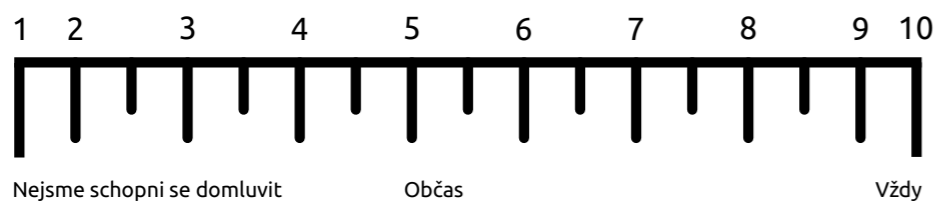
2. Záleží mi na tom, jak mě dítě vnímá, hodnotí (jako otce/matku)

3. Máte problémy při řešení konfliktů v rodině

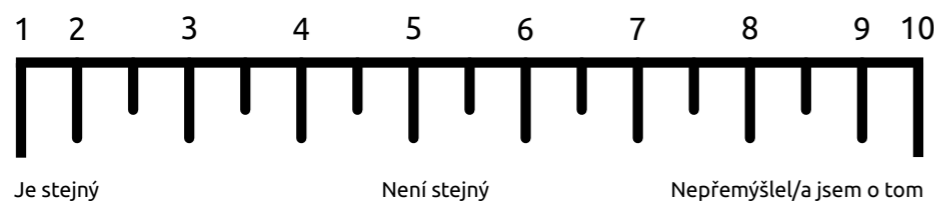
4. Na důležitých věcech ve vztahu k dítěti se domluvíme

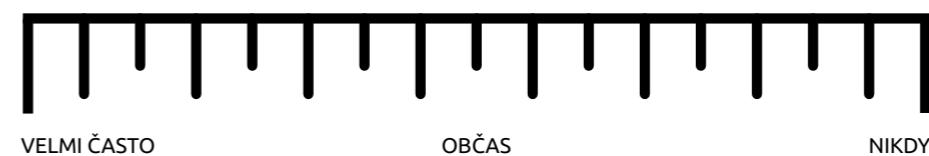
5. Hovoříte s matkou/otcem o problémech dítěte

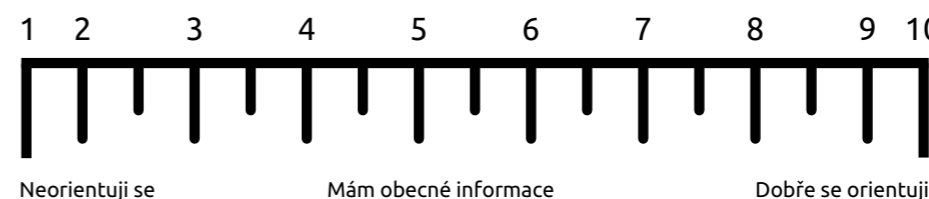
6. Jak vypadá nyní denní a týdenní režim dítěte

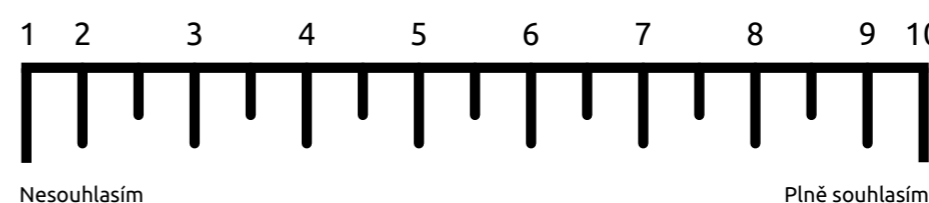
7. Hledám informace u odborníků, známých, přátel, v případě, že dítě má výchovné problémy a jak je řešit

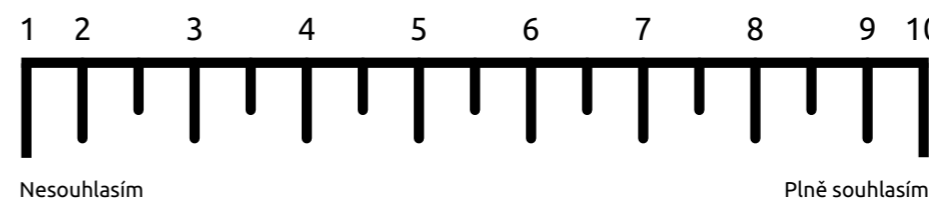
8. Mám rozeznání, pokud jde o potřeby dítěte v jednotlivých vývojových obdobích

9. Péče o dítě a jeho výchovu mi nečiní problémy při realizaci životních cílů

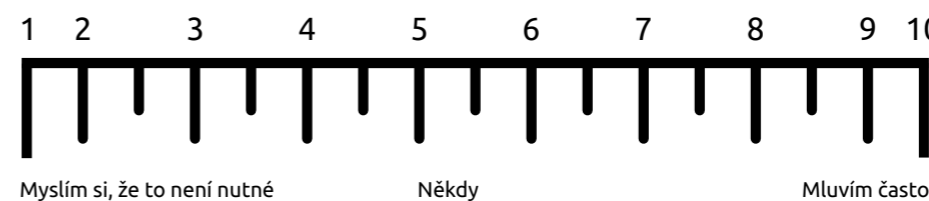
10. Výchova dítěte/dětí si žádá stále poznávání jejich potřeb, schopnosti a možnosti

11. Někdy zapomenou, že dítě má narozeniny, jmeniny

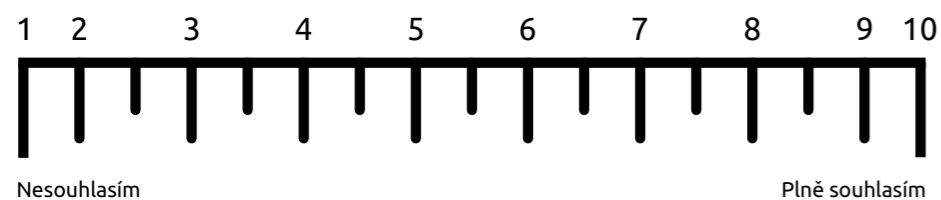

12. Mluvíte s dítětem o otci/matce

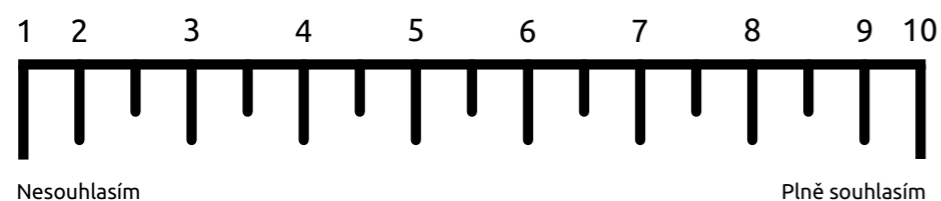
13. Myslím si, že dovedu lépe plánovat budoucnost dítěte než otec/matka

S tímto výrokem:

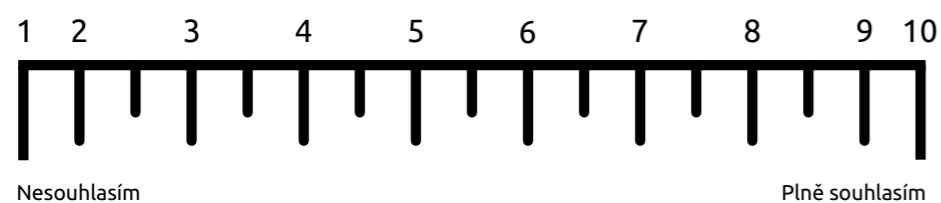
14. Nepřemýšlím o tom, jak se má vychovávat dítě

S tímto výrokem:

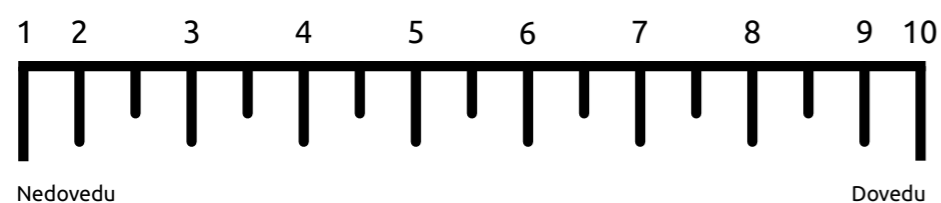

15. Rodičovství nijak zvlášť neprožívám ve srovnání s jinými aspekty svého života

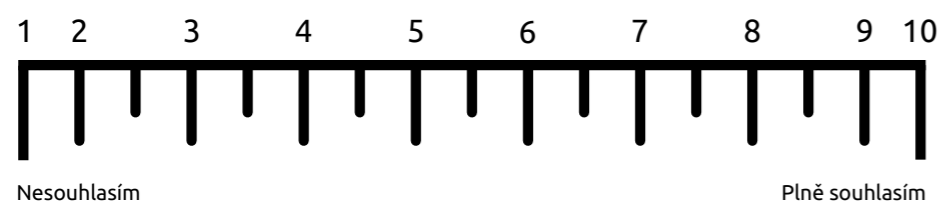
S tímto výrokem:

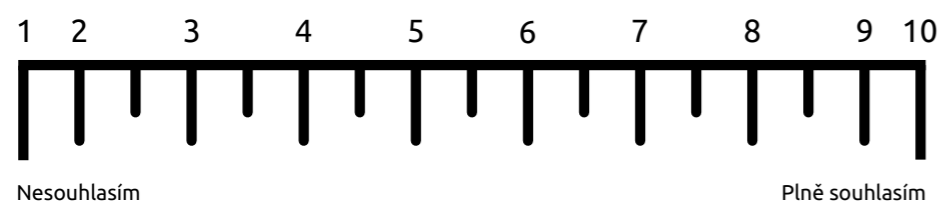
16. Dovedu rozdělit svůj čas mezi výchovou dítěte a jinými úkoly

17. Ve výchovných postupech k dítěti se názorově lišíme

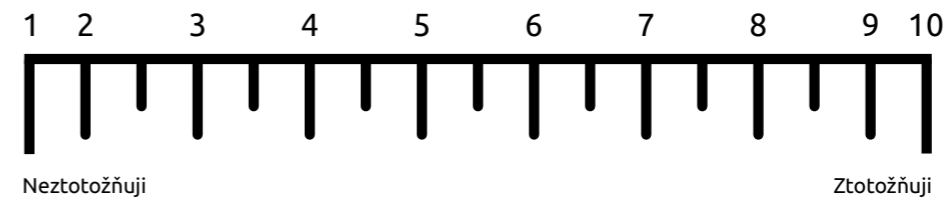

18. Zastávám názor, že dítě musí mít pevně stanovené hranice

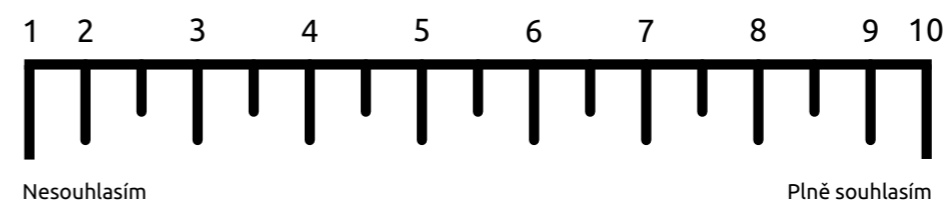
19. Na dítě mám málo času, jelikož se musím věnovat práci

S tímto výrokem se:

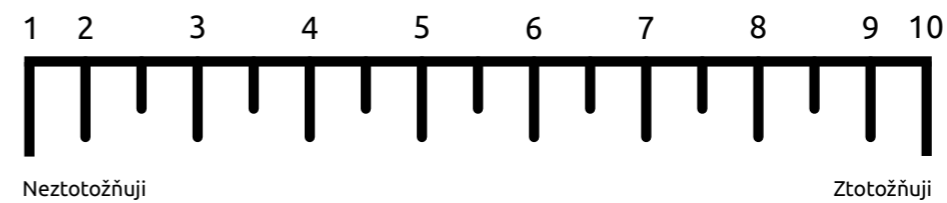
20. Hovořím s dítětem/děťmi o všech běžných situacích, které se udály mimo domov

S tímto výrokem:

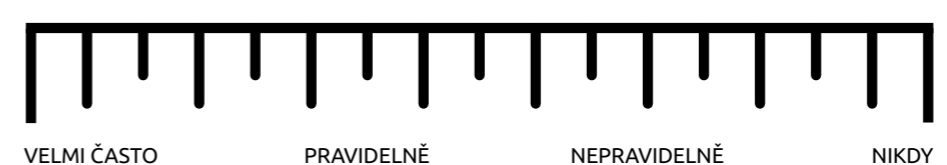

21. Nevěnuji příliš velkou pozornost výchově dítěte

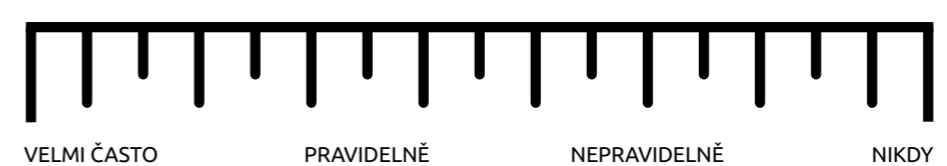
S tímto výrokem se:

22. S druhým rodičem často hovořím o dětech/dítěti, plánech do budoucna, jejich výchově

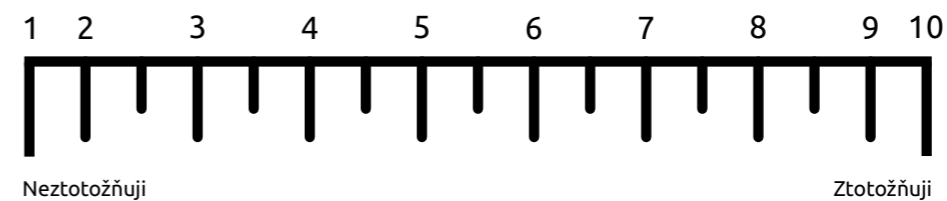

23. Povídám si s dítětem/děťmi o jejich zkušenostech, úspěších, ale také problémech, které ony cítí

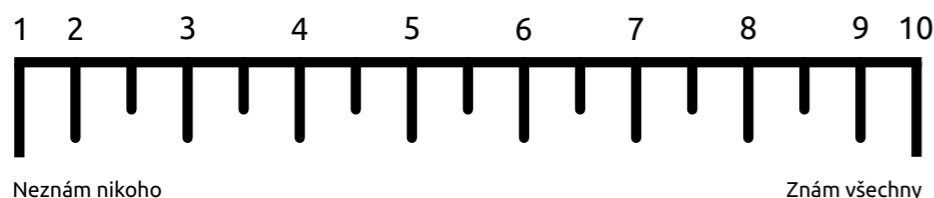

24. Emocionálně se angažuji v situacích, které jsou pro dítě zásadní

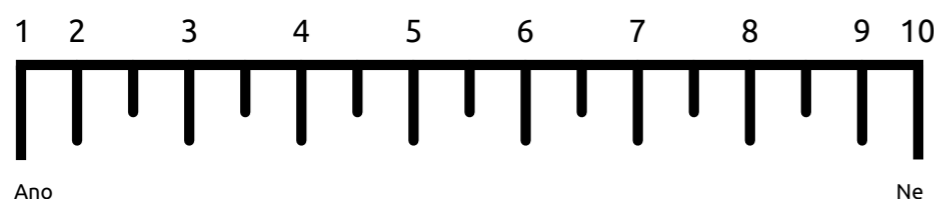
S tímto výrokem se:

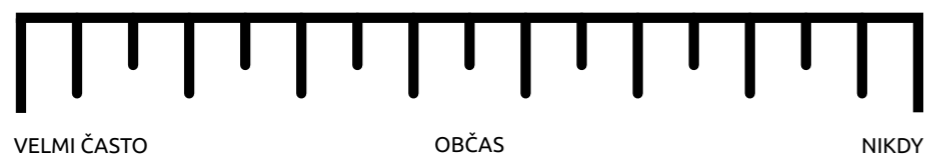
25. Znáám kamarády svých dětí

26. Dovedu o dítě pečovat v případě jeho nemoci

27. Pomáhám dítěti při učení

Rodičovské a výchovné kompetence nejsou samostatnou strukturou, ale musíme je posuzovat v rámci celého fungujícího/nefungujícího systému. Rovněž tak musíme přihlídnout k možným rizikovým situacím, které v rodině měly místo.

5 ÚVOD DO KOMUNIKACE – KOMUNIKACE S DÍTĚTEM

Komunikace a komunikační schopnosti patří k nejdůležitějším lidským schopnostem. Komunikací rozumíme vzájemné předávání sdílených významů mezi lidmi, výměnu informací, sdělování a dorozumívání. Schopnost řečové komunikace je schopnost vědomě používat jazyk jako složitý komunikační systém znaků a symbolů a využívat jej ve všech jeho formách. Komunikace je jev probíhající ve dvou rovinách, v rovině obsahové a v rovině vztahové. Rovina obsahová se týká přenosu informace, která má určitý obsah – zpráva samotná. Rovina vztahu udává, jak je obsah vnímán a přijímán, pro koho je informace určena, odráží sebepojetí toho, kdo informací vysílá. Obsahová rovina zahrnuje „co“ říkám a vztahová rovina vyjadřuje „jak“ to říkám.

Co si při vzájemném setkání sdělujeme a jak to sdělujeme (Křivohlavý 1988)

Podle autora si v obsahové rovině sdělujeme zprávy a informace. Informace je to, co jsme nevěděli, co je pro nás nové (to, co jsme věděli dříve, jsou nadbytečná sdělení). Ve vztahové rovině si sdělujeme, jak chápat to, co říkáme; snažíme se, aby to, co říkáme, bylo zasazeno do nějakého dějového rámce, a tak tomu, co říkáme, dáváme konkrétní význam. Když něco sdělujeme, vždy se přitom nějak chováme, a to prozrazuje, jaký postoj máme ke sdělované informaci – lze vyčíst z tónu našeho hlasu, z váhavosti naší řeči, z pomlček a pauz v řeči, výrazu obličeje, z pohledu našich očí apod. Naším postojem k tomu, komu to říkáme – nonverbální komunikace – sdělujeme svou úctu a vážnost k němu, nebo naopak nevážnost (Quisová 2009).

Jen pro připomenutí; uvádíme formy komunikace: verbální – slovní, meta komunikace – nebo paralingvistické znaky (hlasová intonace apod.), neverbální – nonverbální, řeč těla, včetně celkového jednání a chování.

Pro zvládnutí rozhovoru, včetně rozhovoru s dítětem, je pro sociálního pracovníka nezbytné osvojení si technik aktivního naslouchání. Sociální pracovník potřebuje k práci s klientem vyspělé komunikační dovednosti (schopnost číst neverbální signály, mít více než průměrnou slovní zásobu a vyjadřovací schopnosti, umět aktivně naslouchat, ovládat umění rozhovoru, být empatický a dále mít zažity techniky sociální práce, socioterapie. Plaňava (2005) označuje aktivní naslouchání jako naslouchání zúčastněné. Vyznačuje se aktivitou naslouchajícího, který se snaží nejen vyprávějícímu porozumět, ale i se do něj veřít a aktivně, pomocí speciálních technik, se na rozhovoru podílet. Matoušek (2003) označuje naslouchání za dovednost, kterou je nutno pěstovat.

Mezi techniky aktivního naslouchání patří:

- ▷ Povzbuzení, tj. navázání kontaktu, vytvoření ovzduší důvěry, bezpečí, projevit zájem o klienta, jeho sdělení, motivace k rozhovoru.

- ▷ Objasňování, kladení otevřených objasňujících otázek, případně uzavřených a usměrňujících.
- ▷ Parafrázování, ověření, zda pracovník správně porozuměl sdělení klienta.
- ▷ Zrcadlení, reflektování, kotvení. Pracovník zrcadlí emoční projevy klienta, verbálně i neverbálně dává najevo, jak vnímá a rozumí pocitům klienta.
- ▷ Shrnutí (sumarizace), pracovník poskytuje klientovi komentář k předešlému průběhu rozhovoru.
- ▷ Ocenění (zhodnocení). Pracovník by měl v rozhovoru ocenit vše, co ocenit lze. Tím podporuje klienta k další aktivitě.
- ▷ Empatie je schopnost člověka, je důležitou výbavou a významnou pomůckou každého sociálního pracovníka. Empatie pomáhá pracovníkovi navázat důvěryhodný vztah s klientem, umožňuje mu vstoupit do vnitřního světa klienta, porozumět jeho potřebám, motivům, cílům a způsobům řešení. Gabura a Pružinská (1995) definují empatii jako schopnost pracovníka vcítit se do klientova prožívání, opustit svůj vztahový systém a snažit se pochopit, co se děje v klientovi, co se skrývá za jeho slovy.

5.1 Vedení rozhovoru s dítětem

Vedení rozhovoru s dětmi, zvláště těmi malými (do 12 let), můžeme považovat za velmi náročný úkon sociálního pracovníka. Rozhovorem rozumíme kladení otázek a vedení interview na základě aktivního naslouchání prostřednictvím výtávaní, zamýšlení se nad tím, proč dítě říká to, co říká, a zohlednění prožívání a potřeb dítěte. Kladení otázek, nebo „otevřený otázkový rozhovor“ s dítětem slouží k tomu, abychom se ho zeptali na jeho názor a pocity týkající se určitých témat. Ať jsou děti jakkoliv malé, mají pocity a názory na věci, které je zaměstnávají. Vedení rozhovoru s dětmi se stává ošemetnou věcí, jakmile nám jde o získání informací a jakmile komunikujeme o obtížných nebo citlivých tématech. Otázkou není, zda děti mají názor či mají k dispozici informace, ale jak s nimi můžeme komunikovat, abychom se tento názor dozvěděli, nebo informace získali.

Důležité je hovořit v podobě „já -sdělení“, to znamená formulovat věty vycházející z první osoby jednotného čísla. Tedy nikoliv „musíš mi to říct“, ale „chci, abys mi to řekl.“ U „já – sdělení“ zůstáváme v blízkosti vlastního pocitu a druhého neobviňujeme, ani neodsuzujeme. Děti žijí v jiném myšlenkovém světě než dospělí lidé, mají jiný myšlenkový a citový svět, mohou brát věci doslova (zvláště ty nejmenší), v důsledku nedostatku znalosti. Při rozhovoru s dítětem musíme zohlednit jeho mentální věk. Vedení rozhovoru znamená „dvousměrný provoz“. Rozumíme tomu tak, že existuje-li mezi dvěma lidmi, kteří vedou rozhovor, významný rozdíl v moci, je obtížné neupadnout do jednosměrného provozu. Rozhovor tak získá uzavřený charakter a škála témat a projevů je omezená. Mezi dítětem a dospělým existuje mocenský rozdíl a zájmy dospělých a dětí v rozhovoru nejsou totožné. Svět prožívání dětí je jiný než svět prožívání dospělých; vyžaduje to ve vedení rozhovoru s malými dětmi od dospělých velkou schopnost empatie.

5.2 Podmínky komunikace (platí nejenom pro malé děti, ale i pro komunikaci s většími dětmi)

- ▷ Rozdíl mezi dětmi a dospělými představuje tělesná výška, která ovlivňuje kontakt (mocenská pozice). Děti jsou v důsledku své výšky postaveny do podřízené pozice. Chceme-li, aby nám dítě naslouchalo, je lepší zůstat vzpřímený. Pokud si chceme informace vyměňovat, musíme sami sebe umístit do stejné výšky, ve které je dítě (sedneme si na bobek).
- ▷ U malých dětí je v každém případě důležitá neverbální komunikace. Proto se na dítě dívejte, abyste věděli, co se v něm děje. Neverbální signály jsou často spolehlivější než verbální. Někdy máme sklon své chování přizpůsobovat verbální informaci. Za určitých okolností se může vyskytnout problém, např. pochybuje-li mluvčí, zda byl pochopen a zeptá se, jestli naslouchající jeho slova pochopil. Jestliže naslouchající řekne „ano“, přičemž neverbálně vyjadřuje, že nikoliv, mluvčí pokračuje dál, jakoby k pochopení skutečně došlo. Nebo může nastat situace, kdy další otázky jsou kladeny, protože si dospělý myslí, že dítě vše pochopilo. Na takové situace si musíme dávat pozor. Takovému nedorozumění může celý rozhovor ovlivnit, a navíc dítě ví, že mluví se již nebude na nic ptát a často chce, aby rozhovor mělo již za sebou. Neverbální signály jsou důležité pro signalizování motivace k rozhovoru. Příznaky dobré motivace jsou: naslouchající postoj, spíše vzpřímené držení těla, živý a bdělý pohled, tělo je otočeno směrem k mluvčímu, chuť hovořit. Klesající motivace: neklidný postoj, hlava je odvrácená od mluvčího, někdy zkrucená poloha těla, vyčkávací postoj, malá touha mluvit.

Navazování a přerušování rozhovoru

- ▷ Při vedení rozhovoru s dítětem je důležitý oční kontakt. Navazování očního kontaktu je důležité, ale ne vždy žádoucí. Dítě můžeme k očnímu kontaktu přinutit, třeba tím, že vyslovíme jeho jméno, protože na to reaguje téměř každý. Ale to neznamená, že byl navázán skutečný kontakt. Vhodnější je odhadnout, proč se oční kontakt neuskutečňuje. Chybění očního kontaktu může svědčit o negativních známkách, jako jsou strach, nebo nedostatek motivace. Ale může to být také pozitivní známka, že dítě se soustřeďuje na některý z aspektů našeho rozhovoru (přemýšlí, co říct). V některých situacích může být pro dítě příjemnější, může-li mluvit, aniž se dospělý dívá. Je to často v případě obtížného tématu (násilí, týrání apod.), kdy dítě hledá potřebné formulace.

Vytvoření příjemné atmosféry

- ▷ Vážným rozhovorem je rozhovor z iniciativy dospělého a pro dítě to znamená špatné zprávy. V našem případě to může být sdělení rodičů, že se rozcházejí, ale také zjištění názoru dítěte, u koho chce žít na dobu po rozvodu rodičů. Proto je důležité dítě uklidnit a vytvořit pohodovou atmosféru. Prvním požadavkem je objasnit cíl rozhovoru, aby dítě vědělo, na čem je, o čem bude tento rozhovor. Existují různé možnosti, jak dítě uklidnit (rozhodující je věk). To lze uskutečnit tak, že si budeme společně hrát, kreslit, bavit se o koníčkách, nebo můžeme mluvit o posledním příjemném zážitku, nebo o výletě apod. Můžeme na začátek použít větu: „chci si s tebou o něčem pohovořit, nebudeme společně kreslit?“ Nebo můžeme říct „nebudeme spolu nejprve něco dělat, abychom si na sebe zvykli?“

- ▷ Musíme si uvědomit, že jsme pro dítě cizí osobou, kterou dítě nezná a potřebujeme získat čas a jeho důvěru k nám. Navíc je zřejmé, že potřebujeme splnit pracovní úkol, získat informace. Takový postup znamená, že se dospělý nejprve zúčastní toho, čím se dítě zabývá a pak hladce můžeme přejít k tématu.
- ▷ Dobrým prostředkem, jak odstranit u dítěte strach před rozhovorem a navázat kontakt, je meta komunikace, tj. komunikace o komunikaci. Můžeme použít takové formulace: „neznáš mě, a já tebe také ne. Možná jsi trošku rozpačitý, stejně jako já“, nebo v jiném kontextu: „možná se ti těžko mluví o hádce s tátou, to taky není příjemné“.
- ▷ Dítě při rozhovoru se musí cítit bezpečně, proto je nutné oceňování dítěte. Oceňujeme všechno, co se dá; že přišlo, že zde sedíme spolu, že si kreslíme apod.

Naslouchání tomu, co nám dítě říká

Dospělý, sociální pracovník, který vede rozhovor s dítětem, má na programu své vlastní téma. Dítě má také vlastní sdělení. Jelikož mezi námi dospělými a dítětem existuje mocenský rozdíl, dítě se může obávat, že jeho sdělení bude pomínuto. Chceme-li získat od dítěte informace, je zapotřebí shoda o prioritách rozhovoru. Někdy děláme chybu, když vnímáme rozhovor s dítětem jako formu rozhovoru s dospělým. Neumíme rozvinout větu, používáme často otázky, které jsou sugestivní, pomíjíme mnohé faktory v rozhovoru (harmonizace verbálu a neverbálu) a další. Rozhovor s dítětem má svá vlastní specifika a vlastní možnosti. Tato specifika a možnosti můžeme lehce zničit, když za každou cenu budeme uplatňovat to, co jsme si předsevzali. Děti pocítují takový rozhovor jako „otravování“, jelikož je spojen s určitým napětím. Dospělý, sociální pracovník, někdy shledává sdělení dítěte jako nevýznamné ve srovnání se svým vlastním programem. Sdělení dítěte se také mohou mísit (různé informace) a my říkáme „počkej, já se ptám na...“

- ▷ Časté situace, které se můžou vyskytnout u rozhovoru: dítě se nesoustředí na rozhovor, ale na jinou aktivitu (prohlíží si věci, které máme na stole, nebo se začne procházet po místnosti, klade otázky mimo řešený problém). Dítě nám odpovídá stručně a neurčitě, odvrací pohled, nebo zaujme vyčkávací postoj, ale také může opustit místnost, utéct z rozhovoru, protože si myslí, že rozhovor již byl dostatečně dlouhý. Obecně můžeme říct, že se jedná o pasivní odpor. Takové chování dítěte může svědčit o nedostatku motivace pro rozhovor. Může být zapříčiněno tím, že se muselo dlouho soustředit, nebo téma je pro dítě bolestné. Nejčastější chyby, které v této situaci pracovník dělá, souvisí s jeho předčasným hodnocením dítěte (neukázněný, rozmazlený, neposlouchal a další). Jsou to časté situace, které mají v praxi místo, a pracovník neumí adekvátně na tyto situace reagovat. Motivaci také můžeme podpořit upřímnými, a podpůrnými prostředky, jako: „Jsi moc hodný, ale dokážeš mi také moc dobře objasnit, co to znamená, když...“ nebo „chápu tě teď mnohem lépe, co to znamená, když... protože jsi mi vyprávěl...“ Podpůrné otázky můžou být krátké: „hmm, správně, ano, ano“. Pokud chceme, aby dítě formulovalo své pocity, můžeme použít větu: „teď chápu, co myslíš tím, že jsi byl smutný?“ Neverbálním příkladem může být pohlazení dítěte po ruce na zevní straně předloktí; tím vyjadřujeme svoji blízkost k dítěti, ale také vzdálenost respektu.
- ▷ Pokud klesá motivace, můžeme pojmenovat znovu cíl našeho rozhovoru, můžeme použít větu?: „rád bych věděl...“ teď o tom toho vím spoustu, moc ti děkuji (oceňujeme), ale rád bych věděl ještě víc. Nebude toho na tebe příliš?
- ▷ Při rozhovoru s dítětem si musíme uvědomit některé věci. Když vedeme rozhovor, neznamená to, že ho vede i dítě. Když potřebujeme mluvit o určitém tématu, neznamená to, že dítě v tom okamžiku cítí potřebu takového rozhovoru. Důležité je vyslechnout si samotné sdělení dítěte.

- ▷ Je třeba dát najevo dítěti, že to, co nám říká, má účinek. Potřebuji informaci o průběhu rozhovoru, o tom, čím k němu přispívají. Je proto důležité sdělit, jaký důsledek má to, co říkají: např. „podívej, nevím, jaké je bydlet u táty. Teď, když to říkáš, že... tak to chápu lépe. Sama bych na to nepřišla.“
- ▷ Dítěti je třeba také říct, ať vám vysvětlí, co si o věci myslí, nebo co chce, protože když to neřekne, nedozvíte se to. Dáváme tím dítěti najevo, že jako dospělí nejsme vševědoucí a naopak rádi bychom se od dítěte něco dozvěděli, třeba nepoužijeme větu: „jaké to je bydlet v azylovém domě“, ale větu „nevím, jaké to je bydlet v azylovém domě, řekni mi o tom něco.“

Kombinace hry a rozhovoru

- ▷ Vycházíme z toho, že dítě je schopno kombinovat více aktivit. Dlouho se soustředit na rozhovor, sedět v klidu, může být pro dítě obtížné, hlavně klesá motivace pro rozhovor. Hra má tu výhodu, že vznikne příjemná atmosféra, hra není doprovázená napětím jako rozhovor. Tyto prvky se dají kombinovat. Určitý typ hry vybíráme podle věku dítěte. Ale můžeme využít také socioterapeutické prvky (práce se jménem apod., u rozvodu domeček).
- ▷ Pokud dítě přestane spolupracovat, je vhodné rozhovor přerušit, ale tuto situaci musíme pojmenovat: „no, to byl krásný, dlouhý rozhovor“ budeme chvíli dělat něco jiného?, „Podívej, už jsme mluvili dost a tak s tím skončíme, ale zase později budeme chvíli pokračovat, protože bych se ještě ráda dozvěděla...“

Zpětná vazba v rozhovoru

- ▷ Děti mají problém poskytovat zpětnou vazbu. Je to proto, jelikož neznají pravidla, která jsou základem vedení rozhovoru, aby pochopily důležitost zpětné vazby. Zpětná vazba může být jak verbální, tak i neverbální. Zdrojem zpětné vazby je oční kontakt, z něhož můžeme usuzovat, zda dítě poslouchá, nebo má zájem o rozhovor. Musíme dítěti říct, že od něho potřebujeme signál, abychom věděli, že nám rozumí a poslouchá nás. Dítě může také mlčet, neodpovídá. Mlčení musíme umět interpretovat. Může se jednat o zpracování toho, co bylo řečeno (může mít problém se samotným tématem). Třeba dítě může mlčet, protože se nemůže rozhodnout, u kterého rodiče chce zůstat po rozvodu. Mlčení vhodnými větami můžeme rozklíčit, např. „neodpovídáš, protože možná nevíš, co máš říct, nebo nechceš odpovědět“. Nebo: „asi o tom nechceš mluvit; pak bude lepší, když mi přímo řekneš, raději teď o tom nechci mluvit.“ „Víš, je to dost důležitá otázka, chápu, že nechceš odpovědět. Mlčení může být také čekáním, co bude dál, může být výsledkem něčeho, co dítě zasáhlo.“

Specifikace některých otázek

Druh otázek ovlivňuje sociálně žádoucí odpovědi. Především menší děti lze snadno ovlivnit uzavřenými a sugestivními otázkami. Např. „u pěstounů jsi rád, ne?“ (sugesce). Otázky, které pokládáme, musí být velmi otevřené a co nejneutrálnější, a to proto, aby dítě nedokázalo odvodit názor nebo očekávání druhé strany. Sociálně žádoucí odpověď můžeme snížit, formulujeme otázky tak, že dítě zjistí, že žádoucí je každá odpověď:

- Odpověď neobsahuje odsouzení přímých účastníků
- Otázka se neptá na samotné dítě; „co říkají bratr a sestra tomu, že už nebydlí u maminky? A pak se můžeme dotázat – „a co říkáš ty?“
- Otázky nejsou uzavřené

Děti vůči svým rodičům pociťují loajálnost a to v rozhovoru může představovat velký problém, zvláště jedná-li se o citlivá témata. Vycházíme z toho, že děti jsou na rodičích závislé a nechtějí je ztratit. Z praxe víme, že dítě je loajální, i když je rodičem týráno, zneužíváno. Loajálnost poruší jen dočasně, aby uniklo nějaké momentálně nepříjemné situaci. Dítě se neodvází projevit své hluboké city z obavy, jaké to bude mít důsledky pro jeho rodiče, nebo vztah s nimi. Z praxe uvádím situaci, kdy dítě v průběhu rozhovoru, v různých částech rozhovoru, nám opakovalo: „chci zůstat u maminky“ a pak zase, „chci zůstat u tatínka“, „bojím se o maminku, bojím se o tatínka, chci bydlet s oběma“. A přitom o rodičích mluvilo negativně, ale ponechávalo jim hodnotu.

Jestliže dítě zjistí, že v rozhovoru nezavrhujeme ani jeho, ani rodiče, více nám o problémech rodiny vypoví. Jako nevhodný příklad komunikace můžu uvést situaci, kdy v rozhovoru se sociální pracovníci dítě, umístěné v DD, se ptalo: „Ještě otec a máma tak pijí? A pracovníce odpověděla – „no, to víš, že pijí a možná ještě víc“. Ale dítě chtělo slyšet jinou odpověď, kalkulovalo s tím, že v případě změny situace se může vrátit domů z DD. Pracovnice mohla formulovat odpověď jinak, třeba: „no víš, je to hrozné, že se dali na alkohol, ale i pro ně je to složité bojovat s alkoholem, prozatím se jim to moc nedaří.“ Takto se můžeme postavit na stranu dítěte vzhledem k jeho rodičům a současně na stranu rodičů vzhledem k dítěti.

Otázky uzavřené a otevřené

V rozhovoru potřebujeme pracovat s oběma druhy otázek. Problém spočívá v tom, že menší děti nemají dostatečné vyjadřovací schopnosti, aby mohly odpověď na otevřenou otázku šířeji rozvinout, tj. své myšlenky, pocity a také pochopit, jaké informace potřebujeme. Otázky, které se často používají: „jak“, „proč“, nám přinesou málo informací. Položíme-li otázku „jak“, dostaneme stručnou, někdy málo vysvětlující odpověď. (jak se ti líbilo na výletě s tátou – odpověď hezký, nebo ale jo = jednoduchá odpověď). Pak bychom pojem hezký museli dále rozvinout, třeba takto: „pověz mi, jak se ti líbilo na výletě, na kterém jsi byl s tátou?“ = otevřená otázka. Otázka „proč“, může působit dojmem, že dítěti něco vyčítáme. Obě otázky „jak“ a „proč“ můžeme používat teprve tehdy, když je zřejmé, že je dítě v pohodě, je pro rozhovor motivované a je dostatečně jazykově zdatné.

Shrnutí problematiky

To, že je ke konverzaci připravený dospělý, neznamená, že dítě je také připravené. Když chceme mluvit o určité věci, neznamená to, že dítě má v tentýž okamžik stejnou potřebu. Jedním ze způsobů, jak zvýšit motivaci dítěte, je poslechnout si jeho příběh.

Vždy začínáme informačním rozhovorem. Potřebujeme od dítěte zjistit potřebné informace, pocity, které ho doprovázejí. Zároveň dítěti musíme podat informace, tj. proč s ním vedeme rozhovor, proč za námi přišlo, kdo jsme (musíme se dítěti představit, podat ruku apod.), vysvětlíme důvod našeho setkání, součástí je zodpovězení otázek, které nám dítě může pokládat. V informačním rozhovoru zjišťujeme, zda dítě ví, že se rodiče rozvádějí (podle příslušných právních předpisů je to povinnost rodičů tuto skutečnost dítěti sdělit, i když ne vždy tomu tak je). Využíváme všechny komunikační dovednosti s větším důrazem na srozumitelné vysvětlování všeho, co budeme dělat (např. že si asi budeme něco psát, nebo budeme spolu kreslit apod.). Pracujeme s aktuálními emocemi, s cílem získání zpětné vazby od dítěte; ujistění se, že dítě pochopilo, co se děje. Je zapotřebí vytvořit dítěti pocit bezpečí a navázat dobrý vztah. Proto je velmi vhodné informovat dítě o svém jménu, maximální době rozhovoru, průběhu – co se teď bude dít, proč tu je a kdo jsme my. Musí být předána informace, že podobný rozhovor s dítětem

může vést i soudce, s vysvětlením postupu soudu (u menších dětí – co to je soud, kdo je soudce, s kým se ještě dítě může u soudu setkat, proč zrovna já – sociální pracovník bude u soudního jednání). Dítěti je třeba sdělit, že dospělý klade otázky, protože na ně nezná odpověď. Navázat vztah s dítětem můžeme společnou hrou, motivujícími otázkami, intonací hlasu, kreativitou apod. Občas musíme zrekapitulovat podané informace a ujistit se, že dítě všemu porozumělo. V rozhovoru s dítětem zohledňujeme věk. Využíváme všechny komunikační techniky jako parafrázování, zrcadlení (reflektování emocí), dáváme dítěti najevo porozumění, uznání jeho pocitů, posilujeme pocit pochopení. Důležité jsou otázky ptaní; střídáme otevřené otázky s uzavřenými. Uzavřené nepoužíváme jako hlavní, ale především k doplňování, vyptávání se na podrobnosti a kontrolu, zda je sdělení správně interpretováno, např. abychom se zeptali, zda to, co říká o bratříčkovi, platí také pro něj, nebo to, jak hovoří o mamince, zda platí i o tatínkovi. Vyhýbáme se sugestivním otázkám. Na události se ptáme spíše v prostorovém smyslu (u malých dětí), např. kde jste s maminkou/tatínkem byli, jak vypadal pokoj, ve kterém bydlel tatínek apod. než v časovém smyslu (kdy to bylo). Otevřené otázky klademe na hlavní linii události, vyptáváme se na podrobnosti. Je vhodné střídání hry a rozhovoru. Buď navazujeme na aktivitu, již se dítě zabývá, nebo iniciujeme novou aktivitu. Vhodné je také použití neverbálních metafor, třeba hra s loutkou. V příbězích jsou využíváni členové rodiny. Opakujeme otázky různým způsobem, neptáme se souhrnně. Někdy dítě nerozumí složitějším rodinným vztahům, pro objasnění můžeme využít techniku socioterapie v podobě piktogramů. Socioterapeutické techniky jsou velmi vhodným instrumentem pro zjištění, u kterého z rodičů by chtělo dítě po rozvodu žít. Občas musíme vrátit rozhovor k tématu, protože dítě z nudy, netrpělivosti, mluvení, může od tématu odbíhat. Někdy je odbočení vhodné a je třeba chvíli u něj zůstat. Oceňování dítěte je nejúčinnější motivační technika, slovy transakčních analytiků, pozitivní pohazení. Ocenit je třeba názory dítěte, to, že s námi mluví, že něco zvládlo. Ocenění je třeba hledat i tam, kde to vypadá, že žádné nelze najít. Může to být; třeba, že řeklo pravdu, bylo klidnější, odpovídá na otázky apod. V komunikaci s dítětem se setkáváme se scénáři, které pramení z rodinného systému, aniž bychom si to uvědomovali. Dítě někdy používá řadu slovních obrátů, frázi, které jsou slovníkem rodiče a kterým dítě nerozumí. Jedná se o výpovědi, věty, pomocí kterých je dítě některým z rodičů manipulováno, např. 7letá holčička vypověděla: „u maminky se cítím v bezpečí, ale s ním se necítím v bezpečí, proto nechci k tátovi.“ Na dotaz, co ji v otcově domácnosti připravuje o pocit bezpečí, co otec konkrétně dělá, že se necítí v bezpečí, neuměla odpovědět. Nerozuměla ani základnímu významu bezpečí v kontextu, v němž výraz používala. Další děvčátko uvedlo, že nechce po rozvodu být u otce, protože „nedostatečně dbá na výchovu“. Na dotaz pracovníka, co nedostatečná výchova obnáší, dívka odpověděla: „zeptajte se mamky.“ Tyto příklady jsou převzaté scénáře dospělých osob, jejichž jádro se nachází v jejich egu a jsou násobeny dalšími životními událostmi, konfliktními situacemi, které se právě stupňují v rozvodových situacích. Pomocí her, které si vytvoříme, prostřednictvím rozhovoru s dítětem, se můžeme dostat k různým transakcím, které v rodině probíhají. Můžou to být témata typu: výlety (s rodiči, nebo jen s jedním z nich), návštěva u prarodičů, kdo nejlépe umí připravit jídlo, jak probíhá doma společná večeře apod. Pomocí her si můžeme porovnat některé výpovědi dítěte s výpovědi rodičů. Hry jsou série transakcí, které jsou opakované, předvídatelné a vedou pořád ke stejným výsledkům.

Podstatné v těchto hrách jsou vztahové záležitosti, jak se dítě o vztazích vyjadřuje, kladné a negativní zážitky, jak funguje rodinný systém a rodinný subsystém (vytváření různých koalic v rodině, které mohou dítě ovlivnit). V situacích, kdy dítě kombinuje různé výpovědi, případně se rozcházejí, můžeme použít „*Já uýrok*“ – sebevyjádření, tj. nesmíme se bát sdělovat své pocity a záměry. Sebeodhalení dává dítěti pocit, že to s ním myslíme dobře a jsme zainteresováni na nejlepším řešení. Např. rozporuplná výpověď dítěte, upřesnění výpovědi:

„Haničko, já tomu nerozumím. Když jsi tu byla s tátou, tak jsi říkala, že maminku nemáš ráda a nechceš k ní. Když jsi tu byla minule s mámou, tak jsi mi svěřila, že ti táta dá občas na zadek a že chceš být u mámy.“ Já v tom mám teď zmatek. Ráda bych, aby to dopadlo, jak si přeješ. *Potřebuji, abys mi s tím pomohla a vysvětlila mi to.*

Můžeme využít různou konstrukci takových otázek a výroku podle konkrétní situace.

U dětí mladšího školního věku a rané puberty rovněž můžeme použít hru a různé kreativní techniky podporující rozhovor. Na základě našeho vysvětlení je dítě schopno pochopit, kdo jsme, jaká je naše práce a proč spolu mluvíme. Ale je nutné dávat si pozor na tendenci dětí odpovídat „správně“ (jak je žádoucí).

Děti v pubertě a dospívání, není-li omezen intelekt, rozumějí našim otázkám, umí odpovídat a jsou schopny porozumět našemu záměru v rozhovoru. Také docela dobře dovedou formulovat svá rozhodnutí, se kterým rodičem budou po rozvodu žít. U obou posledních skupin musíme být ostražití a to z důvodů možné manipulace dítětem. Je důležité všimnout si projevů dítěte, hlasu, vyjadřování, řeči, neverbálních projevů. U těchto dětí jsou mnohé projevy zastírány a to, co nám dítě říká, nemusí být pravdivé.

V rozhovoru používáme komunikační techniky:

▷ Parafrazování (rekapitulace), tj. vlastními slovy shrneme, co jsme slyšeli, čemu jsme rozuměli, nebo nerozuměli, ale nedoplňujeme, nekomentujeme a nehodnotíme, co nám dítě řeklo. Parafrazujeme klíčová sdělení, a tím vedeme rozhovor žádoucím směrem. Rekapitulaci použijeme tehdy, když jsme již shromáždili mnoho informací a je třeba je zopakovat, či vybrat ty nejdůležitější.

Práce s emocemi a empatická vyjádření, tím dáváme dítěti najevo porozumění a uznání jeho pocitů, omezujeme napětí, zvyšujeme vzájemnou důvěru, posilujeme pocit pochopení.

- Zrcadlení/reflektování, jedná se o pojmenování pocitu dítěte, že něco prožívá, nelze bagatelizovat prožitky a emoce dítěte.
- Vysvětlování, když dítěti něco vysvětlujeme, pamatujeme, že děti mají omezenou kapacitu při přijímání informací, proto mluvíme stručně, opakujeme klíčové informace a podáváme je přiměřené věku. Občas si musíme ověřit, jak dítě rozumí tomu, co říkáme. Upřednostňujeme otevřené otázky před uzavřenými.
- Kladení vhodných otázek (otevřené, uzavřené a alternativní), alternativní používáme u mladších dětí, nebo když odpovědi vážnou a dítě utíká k „nevím, mlčení“. Dáváme dítěti varianty. Jakmile si dítě vybere variantu, vyzveme ho, aby o tom řekl víc. U menších dětí je vhodné ukazovat varianty otázek na prstech. Pak už parafrázujeme vybranou variantu, abychom se ujistili, že oba myslíme totéž. Všechny typy otázek mají svou úlohu, žádná není ani horší ani lepší. Záleží na cíli rozhovoru a situaci.

Informace, výpovědi, které jsme získali rozhovorem s dítětem, můžeme porovnat s výpovědi rodičů. I zde platí odfiltrování nepodstatných sdělení. Než takto učiníme, musíme mít rozeznání, co je podstatné a co nepodstatné a jak se tato sdělení vztahují k řešenému tématu, protože zdánlivě nepodstatná věc může mít důležitý význam. Popsat obsah rozhovoru s dítětem pro zpracování zprávy k soudu je velmi náročné.

6 PROCESNÍ PRÁVA DÍTĚTE – PRÁVO BÝT SLYŠENO

Nejvýznamnějším právem dítěte je právo být slyšeno, vyjádřit svůj názor a s ním spojená další práva. Platí obecně a také pro slyšení dítěte před soudem. Dítě není pouze objektem, o kterém se jedná, ale stává se aktivním subjektem, dostává se mu příležitosti vyjádřit svůj názor, získávat informace potřebné ke kvalifikovanému vytvoření jeho názoru, ale především se ukotvuje právo, aby byl v rámci rozhodování o dítěti brán náležitý zřetel na jeho přání a názory.

Nejdůležitější prameny práva na mezinárodní úrovni, které upravují či se dotýkají práva dítěte vystupovat před soudem a projevit zde svůj názor:

1. **Úmluva o právech dítěte**, která byla dne 20. 11. 1989 vyhlášena VS OSN, přičemž platnosti nabyla o necelý rok později dne 2. 9. 1990. ČR (tehdy ČSFR) ji ratifikovala dne 7. 1. 1991 a byla publikována pod č. 104/1991 Sb.,
2. **Evropská úmluva o výkonu práv dětí** vyhlášená dne 25. 1. 1996 Radou Evropy ve Štrasburku. V platnost vstoupila od 1. 7. 2000 a ČR ji ratifikovala 7. 3. 2001. Uveřejněno ve sbírce pod č. 54/2001 Sb.
3. **Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení** byla přijata dne 29. 5. 1993 Haagskou konferencí mezinárodního práva a soukromého v Haagu a platná je od 1. 5. 1995. Počínaje 1. 6. 2000 je závazná pro ČR a ve sbírce zákonů byla publikována pod č. 43/2000 Sb.

Specifickou pozici mezi mezinárodními úmluvami má komunitární právo. Právo dítěte vyjádřit svůj názor, resp. přímo povinnost soudu tento názor si zajistit, je obsažena v ustanoveních nařízení ES č. 2201/2003, o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení č. 1347/2000, jedná se o nařízení Brusel II.

Výše vyjmenované dokumenty se shodují ve skutečnosti, že dítě má právo vyjádřit svůj názor v rámci řízení, která se ho týkají a ve kterých jsou řešeny okolnosti ovlivňující jeho status.

Státy se pak podle č. 12 ÚPD zavazují umožnit dítěti svobodně vyjadřovat své názory ve všech záležitostech, které se ho týkají, přičemž projevenému názoru bude věnována patřičná pozornost. Výše uvedená práva jsou vždy podmíněná vyspělostí dítěte, nejen tělesnou, ale především psychickou, morální a volní, dále jeho schopností své názory formulovat. Kritéria pro posouzení stupně vývoje dítěte jsou ponechána ve vnitrostátní úpravě.

Je nezbytné, aby dítě, než je mu dána možnost se vyjádřit k projednávané věci, mělo dostatečné množství informací a tyto mu byly poskytnuty v podobě, hloubce a formě odpovídající jeho věku a stupni zralosti. Měla by mu být také poskytnuta porada a vysvětleny důsledky jeho rozhodnutí. Otázkou však zůstává, kdo má být subjektem, který dítěti informace podá. Dítě totiž bude vyjadřovat svůj názor v pro něj velice citlivé záležitosti, kdy má například rozhodnout o preferenci své mezi rodiči.

Dítěti je dle dikce EÚ VDP dále přiznáváno právo na určení zvláštního zástupce, který by ho zastupoval v soudním řízení, pokud by jeho rodiče nebo jiné osoby mající rodičovskou zodpovědnost, tuto funkci vykonávat nemohli z důvodů konfliktu zájmu. Toto právo však může být vnitrostátní úpravou omezeno na určitý okruh dětí, které mají podle vnitrostátních předpisů dostatečnou mentální kapacitu, aby chápaly situaci (čl. 4 EÚ VPD). Možnost přidělit dítěti zvláštního zástupce, je také laminována tím, zda mu nebyl přidělen zástupce z moci úřední podle č. 9 EÚ VPD. Odstavec 2 zmíněného článku umožňuje dítěti stanovit i jiného zástupce, advokáta, o kterého má dítě právo požádat i v jiných situacích, než je střet zájmů. Úlohu všech zástupců vymezuje č. 10 EÚ VPD.

Právo dítěte vyjádřit svůj názor dle nařízení Brusel II. Bis

Možnost dítěte vyjádřit svá přání a názor v řízení, jež se jej týká, je ustanovením nařízení Brusel II bis, velmi zdůrazněno. Povinnost vyslechnout dítě v každém řízení, jež se jej týká, se stává jednou z hlavních zásad nařízení. Ale má také výjimku, která by měla být vykládána restriktivně, tedy že dítě nemusí být vyslechnuto, pokud by byl výsledek považován za nevhodný s přihlédnutím k věku a stupni vyspělosti dítěte. O naplnění této podmínky bude rozhodovat soud před přikročením k samotnému výsledku dítěte.

Nařízení nezasahuje do vnitrostátních postupů, jakými je výsledek prováděn, v každém případě by tato procedura měla odpovídat individualitě dítěte. Stejným principem ve spojení s potřebnou odborností a opatrností by se měl řídit i výklad a hodnocení názoru dítěte. Důraz je kladen na odpovídající kvalifikaci pracovníka provádějícího výsledek. Je nutné, aby tato osoba byla schopná odfiltrovat z výpovědi dítěte výsledek možného nátlaku či ovlivňování a na druhou stranu mu pomohla se vyrovnat s odpovědností planoucí z vyjádření názoru a možnému vyhovění tomuto názoru.

Procesní práva dítěte dle vnitrostátní úpravy

- ▷ Základní listina práv a svobod (právo na soudní a jinou ochranu, a toho vyplývající další práva NOPZ, zákon o SPOD (§8)
- ▷ Úmluva o právech dítěte čl. 12
- ▷ Čl. 10 EÚ VPD – zástupci dítěte
- ▷ Zákon o zvláštních řízeních soudních
- ▷ V NOZ úpravu najdeme v §§ 750, 758 a u osvojení § 690, 692; pro výsledek u soudu je určená pevná hranice 12 let

7 STYK RODIČE S DÍTĚTEM OBECNĚ – ASISTOVANÝ KONTAKT

Občanský zákoník (dále o. z.) obsahuje v druhé části (rodinné právo) skupinu ustanovení označených jako „osobní styk rodiče s dítětem“ a vychází z předpokladu, že rodič, který má dítě v péči, a druhý rodič se spolu dohodnou, jak se rodič, který dítě v péči nemá, bude s dítětem stýkat (§ 891, odst. 1 o. z.). Teprve v okamžiku, kdy se rodiče nedohodnou nebo kdy to vyžaduje zájem na výchově dítěte a poměry v rodině, soud styk rodiče s dítětem upraví. V odůvodněných případech může soud určit místo styku rodiče s dítětem (§ 891 odst. 1).

Dítě, které je v péči jen jednoho rodiče, má právo stýkat se s druhým rodičem v rozsahu, který je v zájmu dítěte. Soud může také určit podmínky styku, zejména místo, kde k němu má dojít, jakož i určit osoby, které se smějí, popřípadě nesmějí styku účastnit (§ 888 o. z.). V důvodové zprávě, týkající se styku, nacházíme informace o místě styku, kterým nesmí být určité místo, např. konkrétní dům nebo byt, nebo naopak musí být určité místo (mediační instituce – odborné poradenské zařízení). Obdobně může být určeno, že ke styku oprávněný rodič nemá být provázen např. některými členy své rodiny, a že se zejména nemůže – což plyne z povahy věci, dát zastoupit třeba svou matkou, tetou, sestrou, nebo jejich mužskými protějšky, viz Konsolidovaná verze důvodové zprávy k novému občanskému zákoníku, str. 223, dostupná na <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

Rodič, který má dítě v péči, je podle § 888 o. z., povinen dítě na styk s druhým rodičem řádně připravit, styk dítěte s druhým rodičem řádně umožnit a při výkonu práva osobního styku s dítětem v potřebném rozsahu s druhým rodičem spolupracovat. Z § 888 OZ plyne oběma rodičům povinnost zdržet se všeho, co narušuje vztah dítěte k oběma rodičům nebo co výchovu rodiče ztěžuje.

Styk rodiče s dítětem může být nejen přímý, kdy se oba rodiče nacházejí ve stejném čase na jednom místě, ale také nepřímý, zprostředkovaný, kdy se oba ve stejném čase nacházejí na různých místech a jejich kontakt je zprostředkovaný většinou prostřednictvím výpočetní techniky (on-line komunikace, „Skype“, ale jakýkoliv program umožňující provozovat na principu peer-to-peer (video), hovory přes internet. K tomu Usnesení Krajského soudu v Ústí nad Labem – pobočky Liberec ze dne 11. 6. 2012, sp. zn. Co 286/2012, uveřejněné pod číslem 40/2013 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek. Dostupné rovněž na www.nsoud.cz.

Sociální pracovníci se musí orientovat v dalších právních předpisech, které se vztahují k úpravě styku rodiče s nezletilým. Můžeme zmínit zákon č. 292/2013 Sb. O zvláštních řízeních soudních, který představuje základní procesní normu, podle níž se řídí všechna soudní řízení ve věcech nezletilých dětí, tedy i řízení, které se zabývá stanovením styku mezi rodiči a jejich dítětem. Do oblasti styku mezi rodičem a nezletilým vstupuje zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který je naprosto zásadní právní normou pro všechny rodiče, kteří se ocitli v situaci, kdy řeší za účasti orgánů veřejné moci své vztahy k nezletilému dítěti, a jsou tedy v pozici povinného či oprávněného rodiče. Právo styku mezi rodičem a jeho nezletilým dítětem představuje velmi významnou sociální hodnotu chráněnou mezinárodními, ústavními i zákonnými právními předpisy. V zákoně o SPOD najdeme příslušné nástroje o ochraně zájmu dítěte a to v oblasti preventivní a poradenské činnosti, sociální práce s rodinou. Rovněž

tak v zákoně č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních soud má nástroje, pomocí kterých může řešit styk s nezletilým dítětem. Nás bude mj. zajímat oblast problematiky dalších opatření soudu podle § 503 citovaného zákona. Ta spočívají v tom, že soud může (dle vlastního uvážení) tomu, kdo neplní dobrovolně soudní rozhodnutí nebo soudem schválenou dohodu o péči o nezletilé dítě, popřípadě o úpravě styku s ním, nařídit první setkání s mediátorem v rozsahu tří hodin, rozhodnout o uložení povinnosti osobám, mezi kterými má být styk realizován, styk vykonat pod dohledem orgánu sociálně-právní ochrany dětí a může též nařídit povinné setkání s odborníkem v oboru psychologie.

Soud má rovněž právo stanovit plán navykacího režimu, je-li to v zájmu dítěte; plán se stanoví tak, aby byl umožněn postupný kontakt dítěte s osobou oprávněnou ke styku s ním. Soud zpravidla, před stanovením plánu, opatří odborné vyjádření o vhodnosti, obsahu, rozsahu a době trvání. Výkonem kontroly plnění plánu soud pověří vhodnou osobu nebo zařízení, neprovádí-li soud výkon kontroly přímo. Uvedená možnost je vázaná na podmínku, že nejsou dány podmínky pro změnu rozhodnutí o úpravě styku. Pokud soud shledá porušování plánu některým z účastníků, které má vliv na účel navykacího režimu, nebo dospěje k závěru, že navykací režim neplní svůj účel, plán zruší a přistoupí k výkonu rozhodnutí podle § 504 shora citovaného zákona, tj. odnětím dítěte.

7.1 Asistovaný kontakt (podporované setkávání)

Jak víme, styk druhého rodiče s dítětem je právní institut, upravený soudním rozhodnutím. Nutno uvést, že asistované kontakty (tak jak je v běžné praxi vnímáme) mají v českém právním řádu minimální ukotvení. Stejně tak asistované kontakty neupravuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí, tudíž nejsou vynutitelné. Normou, která zmiňuje asistovaný styk, je Evropská Úmluva o styku s dětmi, která v čl. 4 odst. 3 uvádí, že není-li v nejlepším zájmu dítěte udržovat styk s jedním z rodičů bez dohledu, je třeba zvážit možnost osobního styku s dohledem nebo jiné formy styku s tímto rodičem. Úmluvu o styku s dětmi, ČR jako mezinárodní normu ratifikovala. Z uvedeného vyplývá, že soudy tuto normu respektují a je-li pro to důvod, soud může rozhodnout, aby styk dítěte s rodičem byl vykonáván pod dohledem orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Soud kromě Úmluvy o styku s dítětem se také řídí (jak již bylo zmíněno) NOZ, Zákonem č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, kde v § 503 citovaného zákona se konstatuje, že soud může stanovit tzv. „plán navykacího režimu“ a může rozhodnout, aby styk byl vykonáván pod dohledem OSPOD. Přestože asistované styky jinak nejsou nijak vynutitelné (v případě, že rodič sám žádá asistenci), nicméně soudní rozhodnutí je závazné i pro orgán SPOD, přestože není v zákoně o SPOD upraveno. V dikci Úmluvy o styku s dětmi (zájem dítěte), asistované styky jsou považovány za legitimní nástroj sociální práce s rodinou. Realizují se na neutrální půdě (pracoviště sociálních služeb, pověřená osoba k výkonu SPOD, či jiná nestátní organizace, která se zabývá problematikou rodin) za účasti pracovníka OSPOD. Asistované kontakty, jako sociální službu, lze zařadit pod „výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti“ (zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb., § 65, odst. 2a), když pojem asistované kontakty tento zákon přímo neupravuje. Mezi nejčastější důvody pro asistované kontakty patří následující situace:

- Domácí násilí v rodině (rozhodnutí soudu o spáchání TČ), kdy bývalý násilník na základě soudní úpravy se dožaduje styku s dítětem, který druhý rodič odmítá
- Zdravotní důvody (nejčastěji psychická onemocnění, maniodepresivní psychóza, jeden z rodičů absolvoval léčbu v PL – alkohol, dříve VTOS)
- Delší doba odloučení jednoho z rodičů, kterého dítě nezná (např. dlouhodobý pobyt v zahraničí)
- Příliš malé dítě

- Otec, nebo matka cizinec (nebezpečí únosu dítěte)
- Nepřátelské konflikty mezi rodiči a prarodiči z obou stran (manipulace, osočování, navádění dítěte proti jednomu z rodičů apod.)
- Jeden z rodičů omezen na způsobilosti k právním úkonům (avšak omezení ne vždy souvisí s péčí o dítě, výchovou)

Asistované kontakty jsou zpravidla realizovány ambulantní formou (neutrální prostředí zařízení). Nemůžou být realizovány přímo na oddělení SPOD. Asistence může probíhat po dobu celého kontaktu s dítětem, nebo může být realizována pouze u předávání dítěte. Podle místa výkonu asistence může být realizována v prostorách organizace, v terénu (třeba předání dítěte), asistované kontakty mohou být různé časově omezené, podle konkrétní situace. Vždy je zapotřebí se řídit příslušnou dikcí zákona a soudním rozhodnutím.

Asistované kontakty, jak již bylo uvedeno, nejsou nijak upravené ani zákonem o SPOD ani zákonem o sociálních službách. Neexistuje koncept, či metodický návod k asistovaným kontaktům, vyjma Metodického doporučení MPSV č. 11/2009 Sb., o účasti orgánu SPOD u rodičovského styku. Asistence orgánů SPOD při realizaci styku rodiče s dítětem nespadá pod rozsah sociálně-právní ochrany dětí, která je těmito orgány ze zákona povinně zajišťována. Zároveň však platí, že přítomnost sociálního pracovníka orgánu SPOD při styku rodiče s dítětem je možná a přípustná jako jedna z metod sociální práce s rodinou. V takovém případě se ale jedná o nevynutitelnou iniciativu orgánu SPOD, která by se měla spíše uskutečňovat mimo soudem stanovenou povinnost, přičemž tato iniciativa by měla být ponechána na jeho zvážení a záleží, zda k ní přistoupí, či nikoliv. Asistenci při styku rodiče s dítětem nelze na orgán SPOD vynutit ani na základě § 9 zákona o SPOD. Ustanovení upravuje jednak právo rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte požádat orgán sociálně-právní ochrany o pomoc při výkonu svých práv a povinností, jednak povinnost orgánu SPOD požadovanou pomoc v rozsahu své působnosti poskytnout. Do působnosti orgánu SPOD nesvěřuje účast při styku dítěte, nemůže se jednat o povinně poskytovanou pomoc v rozsahu působnosti zákona ve smyslu § 9. Pokud soud bude považovat přítomnost sociálního pracovníka při styku za důležitou, neměl by o účasti sociálního pracovníka při rodičovském styku rozhodovat bez předchozí dohody s příslušným orgánem SPOD a to vzhledem k výše uvedenému, podle kterého není orgán SPOD povinen účast při styku zajišťovat. Jestliže se má styk rodiče s dítětem uskutečnit o víkendu nebo ve všední den v mimopracovní době, je třeba v souvislosti s případnou účastí pracovníka orgánu SPOD při styku vyřešit i všechny pracovně právní otázky, což znamená, že musí být zejména dodrženy podmínky pro nařízení práce ve dnech pracovního klidu nebo nařízení práce přesčas (zákoník práce). Nelze situaci řešit v rámci probíhající pohotovostní služby (jak to v praxi bývá), neboť ta má/může mít, v době případného realizování styku, jiné úkoly a celý proces služby a styku může být ohrožen. Zároveň je třeba podotknout, že účast zaměstnance orgánu sociálně-právní ochrany dětí při styku na žádost jednoho z rodičů by mohla být v některých případech druhým rodičem vnímána jako důvod pro zpochybnění objektivního přístupu sociálního pracovníka k věci a vyslovení jeho podjatosti. Je třeba zvážit, zda v rámci aplikace metod sociální práce je vhodné se rodičovského styku účastnit. OSPOD s ohledem na poradenskou činnost a práci s rodinou, může v rámci porozvodové situace připravit a předat rodičům rozsáhlý komplex informací a postupů týkajících se přípravy jednoho či druhého rodiče ke styku a taktéž dítěte.

Asistenci u styku často realizují sociální služby a to buď na žádost rodičů, ale také na žádost OSPOD a samotný výkon považují za druh sociální služby, která není v zákoně o sociálních službách uvedená a skrývá se v ustanovení, asistenční služby pro rodiny s dětmi, výchova a vzdělávání. Podle zákona

o sociálních službách pro poskytování služby je povinnost sepsání dohody/smlouvy o poskytování sociální služby, se všemi atributy, co ke smlouvě o poskytování služby, patří. Zde musíme rozlišit několik situací:

- Asistovaný kontakt je stanovený rozsudkem soudu; může se jednat také o navykací režim.
- OSPOD doporučí, ale měl by znát stanovisko soudu.
- Rodiče žádají OSPOD o přítomnost pracovníka u styku. OSPOD musí zvážit, zda žádost zamítnout, či nikoliv a přistoupit k řešení v souladu se zákonem o SPOD (již bylo vysvětleno, důvody účasti pracovníka).
- Rodiče příslušné pracoviště sociálních služeb požádají sami. Zde máme několik situací, kterým je zapotřebí věnovat pozornost. Jestliže máme zpracovanou dohodu o poskytnutí takové služby, předpokládá se poskytování této služby průběžně, specifikace práv a povinností smlouvy o poskytování služby. OSPOD nemusí vstupovat do řešení situace rodičů žádajících o asistovaný kontakt, nebo také s touto službou nemusí souhlasit, neboť disponuje i jinými nástroji, které by měl před realizací asistovaného kontaktu využít. Soud, který nařídil asistovaný kontakt, nebo navykací režim, si žádá zprávu o průběhu takových kontaktů, neboť zpráva má význam pro další, budoucí řešení situace rodičů a dítěte. Pokud rodiče požádají sami příslušnou službu o realizaci asistovaného kontaktu, nemusí souhlasit s tím, aby zpráva byla dále postoupená soudu, nebo orgánu SPOD.
- Je zapotřebí si ujasnit skutečnost, že asistovanému kontaktu jak ze strany OSPOD, tak i soudu, předcházejí jiná řešení, kdy obě instituce využívají nástrojů, které jim příslušná právní norma umožňuje.
- Asistovaný kontakt je institutem, který má zabránit situaci odnětí dítěte z péče původního pečovatele a předání do péče druhého pečovatele, případně zabránit výkonu rozhodnutí.
- Asistovaný kontakt nemůže být nástrojem, který bude řešit průběžně nesrovnalosti a hádky mezi oběma rodiči ve vztahu k dítěti a k tomu účelu budou využívat zařízení sociálních služeb.

Asistovaný kontakt/kontakty, o nichž z oprávněných důvodů rozhodl soud a je pod dohledem orgánu SPOD, plní funkci sociálně diagnostickou, intervenční, sociálně terapeutickou a funkci psychosociální pomoci rodičům. Úkol sociálního pracovníka vykonávajícího dohled při realizaci asistovaných kontaktů spočívá v monitorování kontaktů, podporování obou rodičů a dítěte při realizaci styku.

Funkce monitorovací – psychodiagnostická, je zaměřená na způsob předávání dítěte druhému rodiči; snaží se postihnout komunikační prvky mezi rodiči a dítětem. Funkce sociálně terapeutická se snaží postihnout komunikaci od rodičů k dítěti. Asistovaný kontakt si žádá cílenou přípravu a zpracování postupů (individuálního plánu) jak ze strany sociálního pracovníka, tak i rodičů. Do přípravy lze zahrnout i vztahy, tj. stanovení základních pravidel bezkonfliktního kontaktu. Rovněž sem patří i příprava dítěte na kontakt s rodičem, tj. motivovat jej v kontaktu s rodičem, podporovat dítě ve společných aktivitách s druhým rodičem. V praxi se velmi dobře osvědčil způsob rozhovoru s oběma rodiči, před uskutečněním asistovaného kontaktu, kdy si obě strany za spolupráce sociálního pracovníka vyjasňují základní pravidla vzájemné komunikace, kterou budou dodržovat. Pokud asistovaný kontakt žádají sami rodiče, a OSPOD s dobrovolným kontaktem souhlasí (a o vhodnosti takového kontaktu se vyjádřil soud), v uvedeném případě oba rodiče musí vyjádřit souhlas. Po uskutečnění asistovaného kontaktu je důležitá zpětná vazba ze strany obou rodičů a vyhodnocení kontaktů pracovníkem. Zpětná vazba je také důležitou informací pro soud, který dříve rozhodl o styku s dohledem SPOD. Součástí je závěrečná zpráva, ve které je zapotřebí vyspecifikovat následující: jak probíhal kontakt mezi rodiči a dítětem, problémy, které v průběhu

asistovaného styku nastaly, případně bránily styku, reakce dítěte na kontakt s druhým rodičem, a další doporučení k asistovanému styku.

Realizace asistovaného kontaktu/styku není vůbec jednoduchou záležitostí. Můžeme říct, že největší trauma a týrání dětí často vzniká paradoxně ne při vlastním rozvodu rodičů, ale až následně poté, co se rozjede bitva o dítě. Trauma samotné vzniká pak zejména při vlastním předání, které se opakuje v nějakých intervalech (Klimeš 2015). Jak dále uvádí autor, týraným dětem se věnuje mnoho organizací i mnoho reklam. Ale tu nejčastější formu CAN, související se stykem rodičů s dítětem, na plakátech nenajdeme. To neviditelné zneužití dětí.

Sociální pracovník, který realizuje asistovaný styk, musí být pracovníkem velmi erudovaným, se znalostí nejenom postupů metod sociální práce, ale také psychologie, musí mít dobré komunikační schopnosti, také musí být dobrým pozorovatelem. Předpokládá se, že zná rodinu, rodinnou situaci, rodiče s jejich charakterovými vlastnostmi. Informace o rodičích, rodině by měl mít z dřívějšího sociálního šetření před rozvodem. Měl by mít rozeznání, jak rodiče chápou zájem dítěte, zda se jedná o opravdový zájem, nebo pouze deklarovaný.

Asistovaný styk je předem plánovaný, tudíž sociální pracovník má dostatek času připravit se na realizaci ne zrovna lehkého úkolu. Ochota k bezkonfliktnímu předání dítěte druhému rodiči s překryvem je to, co můžeme nazvat láskou k dítěti. Tam, kde se situace hrotí a bezkonfliktní předání nelze realizovat, musíme připravit určité postupy, plán.

Asistované kontakty a činnost sociálního pracovníka

- ▷ Uskutečnit společné setkání s oběma rodiči (úvodní schůzka), kde jim musíme vysvětlit účel asistence, proč setkání realizujeme, co se od nich očekává a jak se mají u společné asistence chovat, co říkat a neříkat.
- ▷ Vhodné je také setkání s dítětem (ověření informací, které dítě má, případná manipulace ze strany rodiče apod.), motivace dítěte, připravit je na kontakt. Neodsuzovat dítě za projevy náklonnosti k druhému rodiči, jeho názory, pocity. Stav dítěte – stres, úzkost, odmítání kontaktu, výmluva na bolesti hlavy, břicha apod.
- ▷ Nepoužívat žádné diktafony, kamery ani nepořizovat snímky mobilem. Někteří psychologové doporučují mít nahrávací zařízení, protože je na něm slyšet i drobné, uštěpačné poznámky. Z pohledu sociálního pracovníka nesdílím názor těchto psychologů.
- ▷ Vyhnout se konfliktnímu jednání, jednání provokujícímu hádky, na slovní ataky nereagovat, nepoužívat ironické poznámky. Podle situace, hrozí-li, že proces předávání dítěte bude náročný, omezit konverzaci jen na základní potřeby dítěte.
- ▷ Podpora rodiče i dítěte v jeho aktivitách.
- ▷ U předávání dítěte by měli být pouze rodiče a dítě, nikdo z příbuzných a jiných osob
- ▷ Informovat rodiče, kdo se zúčastní asistovaného kontaktu (sociální pracovník, mediátor, psycholog?)
- ▷ Dodržet dobu a místo předání dítěte

- ▷ Je vhodné rodičům taktním způsobem sdělit, že nás pracovníky musí „poslouchat“, jinými slovy vnímat jako autoritu, protože máme delegovanou pravomoc soudu a potažmo státu a jednáme v zájmu jejich dítěte.
- ▷ V rámci poradenství můžeme rodiči, který má dítě v péči, doporučit a vysvětlit využití socioterapeutické metody, která je zaměřena na motivaci dítěte ke kontaktu s druhým rodičem. Technika se jmenuje „trhací kalendář“. Dítě ve spolupráci s rodičem si nakreslí kalendář a na jednotlivé dny, až do realizace styku, si bude s druhým rodičem společně připravovat program, každý den, který by měl vyústit do aktivity, která bude druhému rodiči předána u styku. Např. kresba obrázku, jak jsem byl úspěšný ve škole, kde jsme byli na výletě apod. V případě, že dítě by mělo zůstat u druhého rodiče, může si v jednotlivých dnech dopsat, co si vezme s sebou.
- ▷ Lze doporučit, aby druhý rodič měl připravenou nějakou hračku, jinou věc, která může zaujmout dítě.
- ▷ Je vhodné, aby u asistovaného kontaktu byli dva pracovníci. Má to jistou výhodu pro „vyplnění místa mlčení“ při probíhajícím kontaktu mezi rodiči a dítětem. Pracovníci mohou mezi sebou komunikovat (třeba o věcech nepodstatných, nesouvisejících s realizovaným kontaktem), takže nevznikají trapné mlčící chvíle.
- ▷ Pozorování situace při setkání zúčastněných je důležitou činností pracovníka. Tím také získává informace a podrobnější vhled do jednání rodičů, komunikace mezi nimi, projevy chování, ale také reakcí dítěte na kontakt s druhým rodičem.
- ▷ Umět odhadnout, kdy do kontaktu vstoupit. Dítě ze začátku může být zablokované, proto není vhodné na něj přímo mluvit, ale můžeme mluvit s některým z rodičů. Dítě vnímá náš rozhovor a udělá si obrázek podle toho, jak se bude tvářit matka nebo otec při rozhovoru s námi.
- ▷ Je také dobré vyzvat rodiče, doporučit jim, aby udělali pár kroků jako malou procházku, místo stání na místě. Můžeme si všimnout vzdálenosti mezi oběma rodiči a dítětem, nebo se dítě může odloučit a jít samo, na koho se ohlíží apod. Sledovat pohledy rodičů, výraz tváře nám hodně napoví (tlumení emocí)
- ▷ Pro dítě můžeme mít nachystaný malý dárek, který nepředáváme ihned na začátku, ale v nějakém pořadí, třeba na konci setkání jako ocenění dítěte za statečnost
- ▷ Všimáme si reakcí dítěte při předávání dárku rodiči, druhým rodičem
- ▷ Všimáme si také příchodu rodičů (dítě se může křečovitě držet matky, podstatný je také moment, kdy se dítě matky nedrží a jde samostatně při procházce). Nenutit dítě, aby se pohybovalo volně a nedrželo se matky (nebezpečí výskytu separační úzkosti).
- ▷ U rozhovoru druhého rodiče s dítětem si všimáme postoje dítěte (hlava dolů, nebo momenty zvednutí hlavy, reakce na tón hlasu, dítě se může ohlížet, zda ho pečovatel sleduje, ale také může dělat jiné činnosti).
- ▷ Pokud se nás rodič táže na něco (byť věci nepodstatné, které vůbec nemusí souviset s asistencí), je dobře zaznamenat, jak na daný moment reaguje druhá strana.

- ▷ Při ukončení asistence, kdy rodič s dítětem odchází, můžeme vyhodnotit odchod (rázný, žádné symbolické rozloučení, bez vysvětlení), nebo rodič táhne dítě (rychle pryč), nebo pomalá reakce dítěte při odchodu apod.

Sociální pracovník po ukončení asistence musí zpracovat podrobnou zprávu o jejím průběhu. Zaznamenat všechny události, celý průběh kontaktu, zaměřit se na věci podstatné, jak se nám jevíly. Vyhodnotit způsob komunikace mezi rodiči, verbální i neverbální, kdo z rodičů má větší problém s komunikací k tomu druhému, emocionální ladění rodičů nejen k sobě navzájem, ale i dítěti, popis reakcí, které by bylo možné považovat za konfliktní, ale byly oběma rodiči dobře zvládnuté. Důležitý je popis reagování dítěte na druhého rodiče (možná manipulace ze strany rodiče, anebo pouze vztek a nenávisť jednoho rodiče k druhému, která může dítě ovlivnit, ale nemusí se jednat o záměrnou manipulaci). Celkové zhodnocení situace a návrhy na doporučení pro další rozhodování soudu, ale také pro sociální práci s rodinou. Závěr by měl obsahovat i doporučení vhodnosti dalších asistovaných kontaktů.

8 TRAUMATA DĚTÍ, ROZVOD

K traumatu u dětí může dojít následkem události, které jsou jistě zcela mimořádné, jako jsou rozvod, násilí a zneužití, mohou ho způsobit i každodenní „obyčejné události“. Trauma může být i důsledkem dlouhodobého strachu a nervového vypětí. Dlouhodobý stres dítě vyčerpává a naruší jeho zdraví, vitalitu a sebedůvěru. V dnešní době již konečně vstupuje do všeobecného povědomí, jak ničivý může být vliv traumatu na emoční a fyzické prospívání dětí a rozvoj jejich myšlení a chování. Kdykoliv dítě prožívá trauma, prožívá i zármutek. Zármutek je emoce, která vzniká ze ztráty. Ať už k traumatu dochází ze zrady, jako v případě sexuálního zneužití nebo opuštění, dochází ke ztrátě něčeho velmi cenného. Rozlišovat mezi traumatem a zármutkem je důležité z několika důvodů. Smutek a mrzutost dítěte rozpoznáme snadno, často se stává, že dítě, které prožívá šok ze ztráty, tiše trpí. Mohou se u něho začít projevovat potíže s chováním, bolesti hlavy či břicha. Další důvod, proč je zásadní rozlišit mezi zármutkem a traumatem, je, že nástroje pro zpracování počátečního šoku dítěte jsou jiné než nástroje pro zpracování zármutku.

Všichni víme, že z bolestné cesty, jež začíná tehdy, když je rodina v procesu rozpadu, není úniku. Ať už je to jednostranné rozhodnutí, nebo vzájemná dohoda, vztahy, podmínky bydlení, finanční situace a rodinný život dítěte se navždy změní. Děti jsou na rodičích závislé a zároveň mají během vyrůstání různé potřeby; proto jsou velmi zranitelné a jejich emocionálním potřebám se musí dát přednost i v případě, že rodiče prožívají vlastní ničivý zármutek. Když se rodiče rozvádějí takovým způsobem, že vědomě vytvářejí společné rodičovství a pomáhají dětem zpracovat fyziologické a emocionální projevy šoku a zármutku, pak se mohou negativní následky rozvodu zásadním způsobem minimalizovat.

Děti při rozpadu rodiny jsou nejvíce traumatizovány, když jim rodiče sdělí, že se rozvádějí; pro dítě je to ničivá zpráva a to i v případě, že budou rodiče volit odpovídající postupy pro sdělení této skutečnosti. Mnozí rodiče během rozvodu přestanou být v kontaktu se svými pocity, někteří je skrývají a jiní je projevují otevřeně. Žádný z těchto stavů nepomůže dítěti zvládnout situaci. Ideálním řešením by bylo, kdyby rodiče nejprve sami byli schopni své pocity zvládnout, promyslet vzniklou situaci; i to, jak budou s dítětem trávit čas, jak si uspořádají své problémy, kdo z nich a kam se odstěhuje, jak budou řešit finanční situaci apod. Pak skutečnosti rozchodu můžou oznámit dítěti. Ale to je opravdu ideál, pro mnohé rodiče ne vždy dosažitelný.

Řada dětí se obává, že přijde o oba rodiče, mladší děti se bojí, že by je rodiče mohli fyzicky opustit, starší můžou mít strach z toho, že nebudou mít rodičovskou lásku, až ji budou potřebovat. Rozvod vyvolává u dětí úzkost, snaží se vyrovnat se ztrátou tím, že popírají realitu a chtějí rozvodu zabránit. Představa o opětovném sblížení rodičů má své zdroje; chtějí se vyhnout pocitům bolesti z rozvodu. Tam, kde neexistovalo pevné spojení mezi rodiči, děti se pokoušejí uplatnit svůj vliv (vstupují do konfliktů, stavějí je proti sobě, straní některému z nich). Je to zkouška manipulace ze strany dětí, která se vyskytuje i po rozvodu a přináší mnohé problémy (děti jsou výchovně nezvládnutelné). Další situací je získání rodiče, zpravidla toho, který se nechce rozvádět, na svoji stranu a vede boj proti druhému rodiči. Častým porozvodovým jevem je parentifikace. Rodič, který zůstává s dítětem po rozvodu, pochopitelně má větší zodpovědnost, a musí plnit více úkolů souvisejících s výchovou dítěte, vedení domácnosti apod. v takovéto rodině, může nastat situace nejasného rozlišení rolí dospělého a dítěte. Dítě bere na svá bedra povinnosti dospělých, snaží se naplnit citové potřeby rodiče, bere na sebe úkoly, které patří rodiči, odpovědnost (např.

péče o mladší sourozence, vaření, úklid a jiné). Ještě horší situace je, propadne-li rodič depresi, pocity osamělosti, případně alkoholu. Dítě pečuje o rodiče na úkor vlastních potřeb. Pro dítě je parentifikace velmi nebezpečná, z dítěte se stává „dospělý“, který o všem rozhoduje; parentifikace se projevuje až v období přechodu z adolescence do dospělosti a může mít neblahý vliv na vývoj osobnosti (nepřiměřená zodpovědnost za ostatní, pocit viny, různé druhy patologického chování apod.). Parentifikaci můžeme chápat jako chybějící mezigenerační hranici.

Sociální práce v situaci rozvodu se musí zaměřit na:

- Budoucí výchovu dětí, optimální uspořádání péče o děti
- Pomoc porozumět rodičům, v jaké situaci se nyní nacházejí (napětí, emoce, stabilizace rodinného prostředí, řešení problémů života související s rozvodem, kdy můžeme doporučit vhodná řešení)
- Pomoc v realizaci soudních dohod
- Pomoc dítěti, odreagování negativních pocitů, přiměřená informovanost dítěte, pomoc rodičům vytvořit záchytné body v komunikaci s dítětem
- Podpora a zachování dosavadních fungujících vazeb v rámci širší rodiny, kontakty s prarodiči (a to jak ze strany otce, tak i matky, ale i s ostatními příbuznými)
- Zajištění vhodných podmínek pro další péči o dítě (zájmové aktivity, různé druhy dávek, zajištění školy, školky apod.)
- Zaměření na vztah k druhému rodiči a umožnění co nejširšího kontaktu s ním, bez manipulace případně „kupování“ si dítěte

Traumatizující události, na které musíme v předrozvodové situaci zaměřit pozornost

8.1 Domácí násilí

Ševčík a Špatenková chápou domácí násilí jako podmnožinu násilí v rodině, kam kromě domácího násilí řadí i týrání, zneužívání (CAN). (Ševčík, Špatenková, 2011, s. 24). Pokud jde o osoby ohrožené násilím, může to být kdokoliv; dítě, matka dětí, ostatní osoby žijící ve společné domácnosti. Násilí v rodině lze vymezit jako vynucenou nadvládu některého člena rodiny nad jiným členem rodiny. Násilí v rodině je zavrženíhodný společenský fenomén, je časté a dotýká se všech vztahů v rodině. Významný je i situační faktor. Jsou situace, kdy je člověk závislý na podpoře partnera, ať už hmotně nebo psychicky. Domácí násilí prochází napříč sociálním spektrem společnosti. Domácí násilí je ale specifickou variantou násilí v rodině a je pro něj příznačná vztahová asymetrie; diferenciací rolí aktérů. Výskyt násilí v rodině je více vázán na konflikty či na uplatňování kontroly moci. Nejvyšší incidence domácího násilí je v partnerském vztahu, jako násilí mezi partnery. Násilí, ke kterému v takovém vztahu dochází, má dopad nejenom na partnera, ale závažné důsledky může mít u dětí, jež byly svědky násilí, nebo žijí v prostředí, kde je násilí mezi partnery běžné. Příčiny násilného chování můžou být různé. Někteří jedinci můžou být predisponováni specifickou strukturou osobnosti, stresujícími faktory (finanční problémy, ztráta zaměstnání, ztráta domova, ale také partnerské neshody rozvod a rozchod, frustrace, která vyvolává hněv a agresi). Vliv mají vzorce chování z biologické rodiny a osobnostní charakteristiky násilníka.

Vztah násilné osoby k osobě ohrožené násilím je vztahem ambivalentním. Na jedné straně to může být vztah intenzivní, připoutávající (nedokážu bez tebe žít), ale na druhé straně je to vztah nezdravý, nenávidný. Tak to může být i v případě rozvodu. Čírtková hovoří o dysforickém domácím násilí, varianta je odvozená od osobnostního typu násilné osoby. U tohoto typu násilí tkví hlavní problémy v závislé osobnosti tyрана, který trpí stálými obavami, že by mohl být opuštěn. Tomu se snaží zabránit excesivní kontrolou a porušováním hranic vztahu. Dysforické domácí násilí má i praktický význam; umožňuje včas postihnout nebezpečný profil partnera, u kterého je zvýšená pravděpodobnost likvidační agrese vůči odcházející partnerce i společným dětem. Mezi další varianty domácího násilí můžeme zařadit separační násilí. Separací násilí označuje agresi mezi partnery v době jejich rozchodu či rozvodu. Pro tento typ domácího násilí, tzv. separační napadnutí, tj. útok na tělo a vůli ženy, které chce partner zabránit, aby odešla, nebo se jí pomstít za odchod, nebo ji přinutit, aby se vrátila. Chce rozhodovat o tom, s kým bude žít a posílit pouta vztahu.

Dostupné online na <https://docplayer.cz/18030109-Foreznne-psychologicke-poznatky>

V každém případě jakýkoliv druh násilí v průběhu rozchodu rodičů musíme zkoumat, neboť může mít vliv na rozhodnutí o budoucím uspořádání poměru dítěte na dobu po rozvodu. Ale také do značné míry může ovlivnit styk dítěte s tímto jedincem. Zde musíme pečlivě zvažovat, co je a co není v zájmu dítěte.

Problematika domácího násilí se dostala do popředí zájmů zákonodárců a je upravená v trestním, správním, přestupkovém, občanském právu a nově v zákoně o SPOD. Domácím násilím jsou ohroženi nejen členové rodiny, nebo některý z nich, ale také děti, na kterých buď domácí násilí bylo páčáno, nebo jsou svědky domácího násilí. Významná je právní úprava domácího násilí v novém občanském zákoníku (č. 89/2012 Sb.), která se vztahuje k problematice ohroženého dítěte jako svědka domácího násilí a navazuje na postup orgánů sociálně-právní ochrany dětí a sociální práci. Podle definice Světové zdravotnické organizace je rovněž dítě nacházející se v pozici svědka domácího násilí považováno za psychicky týrané dítě. Zákonodárce v § 751 a následujících, zákona č. 89/2012 Sb., (NOZ), zohlednil také duševní násilí nejenom vůči osobám jednotlivců, žijících ve společné domácnosti, ale i osobám třetím, tedy i dítěti. Podstatný v citovaném § je pojem „nesnesitelnost soužití vyvolána násilím v rodině a právo dítěte domáhat se ochrany, a to omezením nebo vyloučením práva násilníka k bydlení ve společné domácnosti“. Na citovaný § 751 občanského zákoníku navazuje ustanovení § 16 zákona o SPOD, který dává orgánům sociálně-právní ochrany dětí pravomoci situaci nezletilého dítěte řešit a to podáním za nezletilého návrhu k soudu na vydání předběžného opatření (neboť nezletilý nemá procesní způsobilost) i proti vůli rodiče, pokud tak sám neučinil, aby násilník byl vyloučen na určitou dobu bydlet v bytě. V uvedeném případě se nejedná o Institut vykázaní z bytu. Toto opatření můžeme zahrnout do problematiky sanace rodiny, neboť se jedná o krizovou situaci rodiny, ve které je ohroženo dítě a členové rodiny a rodič zmíněnou situaci neřeší. Lze konstatovat, že děti, ať již jako přímé, či nepřímé oběti (svědci) domácího násilí, vykazují stejné symptomy jako děti se syndromem CAN. Kromě legislativních postupů je důležitá sociální práce s rodinou a využití sociální terapie. Je zapotřebí si uvědomit, že dítě jako svědek domácího násilí je vystaveno nepřímé viktimizaci a jeho citový, rozumový a mravní vývoj je ohrožen vždy, pokud vyrůstá v domácnosti, v níž dochází k domácímu násilí mezi jinými osobami. Reakce dítěte na násilí v rodině se mohou různit (věk dítěte, dlouhodobé a opakované násilí), avšak vykazují některé symptomy, které nás upozorní, že v rodině může docházet k násilí. Dítě se může snažit ochraňovat rodiče, který je v pozici ohrožení, existenčního strachu. Dítě samo často trpí stresem, bezmocností a to v situaci, kdy má zakázáno mluvit o tom, co se doma děje. Můžou se u dítěte projevit poruchy chování, agrese, ale také sebepoškozování. Dítě se může identifikovat s násilnou osobou (transgenerační přenos násilí). (Mátel 2009, s. 317). V rámci sociální práce s rodinou a dítětem, které je obětí či svědkem domácího násilí,

vedeme rozhovor s dítětem v prostředí, kde se dítě zdržuje, nebo v zařízení odborného poradenství pro rodiny s dětmi za účelem získání informací o situaci dítěte a informací přímo od dítěte, jak rovněž z jiných zdrojů (škola, lékař). Rozhovor má psychosociální a intervenční obsah, neboť je zapotřebí zaměřit se nejenom na vzniklou situaci, ale upřednostnit protektivní faktory, tj. podpora dítěte v dovednostech vyjádřit své emoce, umožnit dítěti poznání a uvědomování si hranic, co je špatné (dítě ne vždy umí definovat osobní hranice), zdůraznit dítěti právo na pomoc a bezpečí, hovořit s dítětem o prevenci násilí ve vztazích v rodině, zaměřit se na přání a potřeby dítěte, pomoc při odstranění napětí a stresu posilováním sebevědomí dítěte. Součástí sociální práce je základní a odborné sociální poradenství, které zpravidla má dlouhodobý charakter. Poradenství je zaměřeno na řešení materiální pomoci, tj. zajištění bezpečného bydlení a finančních prostředků, včetně zabezpečení.

Psychická podpora rodiče je důležitá v případě vzniku posttraumatické stresové situace. Jedná se o úzkostnou poruchu, která vznikla po prožití stresové situace nebo události a vyvolává silnou tíseň. Prožité trauma může vyvolávat neadekvátní reakce u osoby, se kterou sociální pracovník pracuje. Je na místě, aby sociální pracovník byl dobrým pozorovatelem a uměl tyto reakce vyhodnotit, rozpoznal projevy PTSS a doporučil odbornou psychologickou pomoc. Důležité je také poskytnutí právní pomoci obecného charakteru ve věcech majetkových, opatrovnictví dětí a sociální podpory. Sociální práce vyžaduje interdisciplinární spolupráci s dalšími subjekty, které sociální pracovník může zprostředkovat, tj. azylová zařízení, sociální služby – intervenční centra, odborná právní pomoc, kontakt na zdravotnická zařízení apod. Pomoc obětí získat náhled na svoji situaci, pomoc při obnovení kompetencí ujmout se vlastního života a zajištění vhodných podmínek pro sociální změnu. Důležitá je také míra pochopení obětí, pokud se rozhodne pro separaci, nebo setrvání v původním vztahu. Všechny tyto problémy může sociální pracovník v rozhovoru s obětí konzultovat, doporučit další postupy, nikoliv však za oběť rozhodovat. Pokud se oběť rozhodne vztah s násilníkem neukončit, pak je na místě zahájit terapii s celou rodinou a především je důležité ochránit zájmy dítěte.

8.2 Traumata dětí spojená se syndromem CAN

Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, obecně označovaný jaké Child Abuse Neglect, je soubor nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte i jeho postavení ve společnosti, v rodině především. Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte je definován jako poškození tělesného, duševního vývoje dítěte, které vznikne v důsledku jakéhokoli nenáhodného jednání rodiny nebo jiné dospělé osoby, je v dané společnosti hodnoceno jako nepřijatelné. Jde o soubor negativních důsledků špatného zacházení s dítětem. (Dunovský 1995) Tyto příznaky mohou vzniknout následkem aktivního ubližování nebo nedostatečné péče, kdy dítě trpí zanedbáváním jeho důležitých životních potřeb. Pro identifikaci CAN musí být splněna jedna ze základních podmínek: přímá souvislost mezi aktivitou pachatele vůči dítěti a přímými či nepřímými následky této aktivity pro stav a vývoj dítěte nebo jednotlivé oblasti jeho života.

Projevy CAN tak lze roztřídit do čtyř kategorií:

1. **Tělesné týrání** – jedná se o fyzické ubližování dítěti, případně nezabránění jeho ublížení. Mezi děti tělesně týrané s následným poraněním se zařazují děti, u nichž vzniklo poranění v důsledku bití, popálení, opaření, trestání a také ovšem selhání ochrany dítěte před násilím. Tělesná poranění

se vyznačují poškozením tkání a orgánů tupým násilím, zpravidla bez porušení kůže, ale rovněž se můžou objevit různá otevřená poranění.

2. Zanedbávání – lze definovat jako nedostatek péče způsobující vážnou újmu na vývoji dítěte nebo ohrožení; sem můžeme zařadit: *neuspokojování základních tělesných potřeb dítěte* (nedostatečná výživa, oblečení, přístřeší, zdravotní péče)

- *Citové* – neuspokojování citových potřeb dítěte (náklonnost a pocit sounáležitosti).
- *Výchovy a vzdělání* – znemožnění dítěte dosáhnout odpovídajícího vzdělání (důsledkem toho je zaostávání a systémové týrání.)

Varovné známky: poruchy růstu a vývoje, retardace nebo nerovnoměrnost psychomotorického vývoje, nedostatečné sociální dovednosti, pasivita, uzavřenost, citová plochost, poruchy chování, náhradní emocionální vazby.

3. Pohlavní zneužívání – sexuální zneužití, hry se sexuálním podtextem, osahávání, incest. Za pohlavní zneužívání je považováno i nahrávání erotických videí s dítětem nebo zahrnutí dítěte do sexuálních aktivit dospělých včetně přihlížení těmto aktivitám.

4. Citové týrání a deprivace – chování dospělého, které má negativní vliv na citový vývoj dítěte. Zahrnuje verbální útoky, ponižování, zavrhování dítěte, vystavování domácímu násilí a konfliktům, sociální izolace a nedostatek pochvaly za snahy dítěte.

5. Zvláštní formy týrání a zanedbávání, kam patří **systémové týrání**, které je způsobeno systémy založenými pro pomoc a ochranu dětí a jejich rodin (dětské domovy, pěstounské péče, nemocnice apod.), **organizované týrání a zneužívání** (děti jsou ilegálně osvojované přes hranice státu, využívání dětí k sexuálním účelům či k práci) a **rituální týrání a zneužívání** (zneužívání dětí v souvislosti se symboly s náboženskou či rituální tematikou – typicky sektářské skupiny).

Složitě pro rozpoznání týrání je psychické týrání, psychické násilí na dětech, které může mít různé formy, k nimž můžeme zařadit:

- Časté nadávky, ponižování, zesměšňování, pohrdání
- Vyhrožování, cílené vyvolávání strachu u dítěte
- Odmítání, zavrhování, ignorování, přehlížení
- Vydírání, manipulace, nerespektování soukromí dítěte (přehnané kontrolování)
- Odepírání pochvaly, či ocenění
- Přetěžování dítěte domácími povinnostmi (péče o sourozence)
- Násilná izolace (bránění dítěti ve styku s rodiči, s příbuznými, kamarády)
- Neustálé neadekvátní obviňování dítěte
- Vystavování dítěte neustálým domácím konfliktům, vtlačování dítěte do role dospělého (třeba osamělý rodič, hledá v dítěti psychickou oporu, vyžaduje, aby naslouchal jeho problémům, vnucování smířčího soudce mezi rozhádanými rodiči).

- Nepřiměřená psychická zátěž v souvislosti s rozvodem (zatahování dítěte do konfliktů mezi rodiči, zneužívání dítěte jako „svědka“, získávání rodiče na svou stranu a jeho negativní ovlivňování proti druhému rodiči, bránění ve styku dítěte s druhým rodičem).
- Obecně celkový nedostatek či úplná absence projevu lásky k dítěti (rodič se na dítě nikdy neusměje, nehladí ho, nedotýká se ho)
- Chápání dítěte jako pouhého konzumenta

Psychické týrání s sebou přináší následky jak v psychosociální oblasti, tak v chování dítěte. Můžeme zmínit některé z nich:

- Citová plochost, nedůvěřivost
- Tělesné, duševní nebo citové opoždění ve vývoji
- Problémy s učením
- Impulzivita, afektivní poruchy
- Nápadná pasivita, nebo naopak agresivita v chování
- Vyjadřování obav, že je nikdo nemá rád, neustálý strach z potrestání
- Neurotické projevy (kousání nehtů, cucání prstů, vytrhávání vlasů)
- Vznik závislosti, poruchy příjmu potravy, deprese
- Nedůvěra k dospělým lidem, vyhýbání se kontaktům s rodinou

Fyzické týrání je vždy provázeno týráním psychickým. Tato kombinace dětskou psychiku vysoce traumatizuje. Dítě fyzické týrání pocítuje jako příkoří a bezmoc. Zažívá smíšené pocity lásky k rodičům a nenávisti, strachu z opakování týrání.

Sexuální zneužívání zahrnuje zneužívání dotykové a bezdotykové. Pod pojem bezdotykové zneužití se řadí:

- Exhibilicizmus, voyeurství
- Verbální zneužívání, nejčastěji ve formě anonymních obscénních telefonických rozhovorů ze strany zneuživatele, které mají sexuální podtext

Ačkoli bezdotykové formy sexuálního zneužívání jsou méně ohrožující než formy dotykové, jedná se o nebezpečné chování, které má závažný vliv na další vývoj dítěte.

Za kontaktní (dotykové) sexuální zneužití se považuje:

- Vynucený pohlavní styk mezi dospělou osobou a dítětem, tedy znásilnění, mimořádně brutální zneužití dítěte, které kromě psychického traumatu bývá provázeno i tělesným zraněním (vaginální i anální poranění)
- Intrafemorální pohlavní styk (styk mezi stehna dítěte)
- Osahávání a ohmatávání erotogenních zón a genitálií dítěte (třeba pod záminkou masáže)
- Nucení dítěte k masturbaci pachatele
- Orální sexuální aktivity

- Komerční sexuální zneužívání je specifickou formou zneužívání dětí. Jde o použití dítěte pro sexuální účely výměnou za peníze, nebo za odměnu v naturáliích mezi dítětem a pachatelem, nebo agentem, či jinými, kteří vydělávají na obchodu s dětmi pro tyto účely.

Sexuální zneužití je závažný trestný čin. Oběti sexuálního zneužití mohou trpět velmi vážnými následky traumatického prožitku, mnohdy i po celý zbytek svého života. Nejvíce ohrožené sexuálním zneužitím jsou děti ve věku 3-6 let a ve věku 12-15 let. Situaci sexuálního zneužití u dětí komplikuje fakt, že jednali se o zneužití rodinným příslušníkem či osobě rodině blízkou, je dítě vystaveno obrovské nejistotě a tlaku v kontaktu s blízkým, ale zároveň ubližujícím dospělým. Zároveň rodič a další lidé z blízkého okolí dítěte mohou mít velké potíže s rozpoznáním, ale především s přijetím skutečnosti, že dítě bylo zneužíváno. Zlehčování situace, nebo obhajování samotného pachatele (často v situaci, kdy pachatelem je otec či otčím, se matka staví na stranu svého partnera), není výjimkou. Dítě se ocitá v propasti, je osamoceno a konfrontované s traumatickým prožitkem sexuálního zneužití. Je-li navíc pachatelem rodič, dítě se nachází v obrovském rozporu mezi násilím, které na něm rodič páchá a které není akceptovatelné a naopak přirozeným závislým vztahem vůči svému rodiči, po kterém touží. V této souvislosti je třeba říci, že rodič je vždy zodpovědný za své nezletilé dítě a za jeho jednání. Jeho rodičovskou povinností je kromě jiného vést dítě ke zdravému vývoji a být mu příkladem.

S problematikou syndromu CAN se pojí hned několik trestných činů. Jsou popsány zejména v trestním zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb.). Blíže popis trestných činů a výši jejich trestu definují pasáže Hlava III – Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti (např. pohlavní zneužití, zneužití dítěte k výrobě pornografie) a Hlava IV – Trestné činy proti rodině a dětem (Opuštění dítěte nebo svěření osoby, zanedbání povinné výživy, týrání svěřené osoby, ohrožování výchovy dítěte. Zároveň platí, že neoznámení nebo nezabránění trestnému činu týrání svěřené osoby je trestným činem (§§ 367, 368 TZ)).

8.3 Odhalení zneužívání

Jednou z nejdůležitějších věcí je respektovat vztah dětí s druhým rodičem. Děti mají silnou potřebu blízkého vztahu s rodiči, a pokud si nejsou jisté jejich blízkostí, začnou být úzkostlivé, mohou podlehnout depresi. V některých případech může dojít k fyzickému nebo sexuálnímu zneužívání. Někdy se to stává součástí rozvodu, a proto je třeba tomuto problému věnovat pozornost. Tento problém se nemusí vyskytnout u všech rozvodů, ale je. Nejčastějším pachatelem bývá nevlastní otec, ale také i vlastní. Na sexuálním zneužívání bývá nejhorší, že ve většině případů dítě agresora dobře zná. Bývá členem nukleární rodiny, blízkým rodinným přítelem, nebo členem širší rodiny. Dítě o tom nemluví a považuje to za své tajemství. Dítě může v „hádankách“ opakovat to, co se mu stalo např. při hře s panenkami, znázorňovat kresbami apod. Takové projevy by rodiče měli vnímat jako výstražné znamení a začít se situací dítěte zabývat.

Můžeme se také setkat s falešným obviněním z fyzického nebo sexuálního zneužívání. Uchylují se k tomu někdy rozhádání rodiče, aby během rozvodového jednání zastrašili bývalého partnera. Totéž platí o styku dítěte s druhým rodičem, který je obviněn ze zneužívání dítěte, v důsledku čeho druhý rodič míří k zákazu styku. Takovéto falešné obvinění (neprokáže-li se opak) je vlastně traumatem pro dítě, které se musí podrobit vyšetření, opakovaným výslechům a dalšímu šetření. Navíc tento způsob pomsty bývalému partnerovi ze strany rodiče, který bojuje o svěření dítěte, do jeho výhradní péče, narušuje citový vztah dítěte k tomuto rodiči.

8.4 Syndrom zavrženého rodiče

Syndrom zavrženého rodiče poprvé použil americký dětský psychiatr Prof. Dr. Richard A. Gardner na počátku 80. let 20. století. V literatuře ho také nalezneme pod zkratkou PAS, která vychází z anglického názvu Parental Alienation Syndrome. V české literatuře se ustálila zkratka SZR. Gardner definuje syndrom jako poruchu, která vzniká téměř výhradně v kontextu sporů a svěření dítěte do péče. (Gardner 2010). Podle autora se porucha vyskytuje především u dětí, které byly svědky vleklých soudních sporů o opatrovnictví mezi rodiči. Porucha se projevuje tím, že dítě soustavně a neodůvodněně odmítá, až systematicky nenávidí, jednoho z rodičů. SZR je jedna z forem psychického týrání dítěte spadajícího pod syndrom CAN. Příčinu viděl v kombinaci dvou faktorů: jednak v manipulaci dítěte jedním z rodičů (téměř výhradně jako součást sporu o svěření dítěte do péče po rozvodu manželství) a také jako vlastní pokusy dítěte pomlouvat druhého rodiče za účelem nevědomé snahy přijmout postoje a způsob chování toho rodiče, se kterým tráví většinu svého času. Syndrom zavržení rodiče (dále SZR) je formou citového zneužití a může poškodit dítě na celý život. Riziko SZR je nejvyšší právě při výlučné péči jednoho rodiče, kdy dítě nemá možnost vzdorovat vlivu tohoto rodiče, se kterým je v těsném kontaktu. Jak uvádí autor, tento rodič dítě přímo i nepřímo, vědomě i nevědomky, formou prosazování svých postojů a názorů „programuje“ a nutí přiklonit se za každou cenu na jeho stranu. Svobodný názor dítěte je potlačován. V rámci adaptace dítěte na nové prostředí a vlivu pudu sebezáchovy přejímá dítě názory a postoje onoho jediného rodiče. Pokud ten hovoří o rodiči negativně, dítě nemá možnost si tyto informace ověřit a za nějakou dobu je přijímá za své.

Gardner také podává diagnostiku zavrženého rodiče, vymezil osm základních diagnostických kritérií:

- nenávisť kampaň za degradaci rodiče; dítě u rodiče vidí pouze záporné vlastnosti, vnímání kladných je potlačeno
- Slabé, banální, neodůvodněné nebo absurdní zdůvodňování nenávisti vůči rodiči
- Černobílé hodnocení rodičů – dítě jednoho rodiče odmítá a druhého nekriticky přijímá
- Fenomén nezávislého názoru – vsugerované názory na zavrženého rodiče dítě považuje za vlastní a dále je rozvíjí
- Reflexní podpora programujícího rodiče – v případě konfliktu dítě automaticky souhlasí s názory programujícího rodiče a vůči druhému je kritické nebo jej ignoruje
- Nepřítomnost pocitu viny – dítě vůči zavrženému rodiči za své ubližující chování nepociťuje vinu
- Vypůjčené scénáře (papouškování), z vyjadřování dítěte je patrné, že přebírá fráze či výrazy naučené od programujícího rodiče
- Rozšíření nepřátelství i na členy rodiny zavrženého rodiče

Navození SZR je v rozporu s blahem dítěte, jak jej definuje Úmluva o právech dítěte v čl. 9 a 16 a také v rozporu se sociálně-právní ochranou dítěte.

Nežádoucí důsledky SZR

- Dítě ztrácí jednoho rodiče
- Zdeformuje se u něj psychosociální vývoj

- Dítěti je odebrán vhodný a potřebný model k převzetí sexuální identity
- U dítěte je narušen vztah k přirozeným autoritám
- Dítě ztrácí část (polovinu) své vlastní identity
- „Brainwashingem“ dochází k vytvoření nové zdeformované a patologické identity dítěte

Dítě druhým rodičem může být často manipulované výroky, např. „on tě nechtěl“, „okradl nás“, „bil tě“. Můžou se objevit smyšlenky o sexuálním zneužívání. Nejsou až tak časté, ale z praxe víme, že se vyskytují. Pokud jde o dopad na psychiku manipulovatelného dítěte, jsou mimořádně účinné. Navíc opakovaná vyšetření a jednání na různých úrovních vyvolávají v dítěti masivní úzkost. Ta bývá asociována s „provinilým“ rodičem.

Gardner také upozorňuje na funkci kolizního opatrovníka, který nesmí dodržovat slepě naučené postupy, měl by uvažovat racionálně v zájmu dítěte; v opačném případě bude podporovat upevnění psychopatologie u dítěte. Měl by jednat pouze v nejlepším zájmu dítěte, i když to mnohdy může být v přímém protikladu k tomu, co dítě prohlašuje.

Metody řešení situace zavrženého rodiče

V systému terapie zavrženého rodiče existují postupy, které se zaměřují především na práci s rodinou, s celým rodinným systémem, jelikož nevíme, jaké události předcházely vzniku SZR. To, co vnímáme v porozvodové situaci, zvláště v kontaktu s druhým rodičem, jsou symptomy, které mohou mít skryté „jádro“ nejenom v osobnosti obou rodičů, ale také v rodinném systému (různá dřívější tabu rodiny, kompozice rodinného systému). Pomoci můžou také znalecké posudky, ale i anamnestická data ze života obou rodičů, charakteristika jednotlivých životních období obou rodičů; programující rodič může pracovat s projekcí, tj. své negativní vlastnosti přisuzujete druhému rodiči, únik ze situace něco řešit a další.

Možnosti využití mediace, která v těchto případech vždy není být úspěšná.

Terapie vedená s dítětem s možností využití reintegračních center, jsou-li k dispozici, případně možnost odloučení dítěte od programujícího dítěte (pobyt v ozdravně).

Někteří odborníci doporučují pro rodiče, kteří mají problémy v kontaktu s dětmi, zvláštní druh relaxačních cvičení (metoda Čtvero kotvení, autor M. Frýba In K. Hájek, Psychologie dnes č. 6/1999)

Asistované kontakty, navykací režim, ale také možnost změny pečující osoby.

9 STŘÍDAVÁ PÉČE O DĚTI A ÚLOHA PRACOVNÍKŮ SPOD

Rozvod bývá chápán jako ohraničená a konečná událost, ale pro děti vždy znamená zmatek. Děti o rozvodu nerozhodují a nemají žádnou kontrolu nad tím, co se s nimi děje během něj a po něm. Vnímají ale, že je nějakým způsobem narušená stabilita domova. Jestliže dojde k rozvodu, mohou nastat tři varianty uspořádání porozvodových vztahů ve výchově dětí.

- Svěření dítěte do výhradní péče matky a tzv. „navštěvujícího otce“
- Svěření do výhradní péče otce a „navštěvující matky“
- Společná, střídavá péče, kdy dítě pobývá střídavě v péči matky a otce

Který způsob péče o dítě po rozvodu je lepší, na tuto otázku v žádné odborné literatuře, relevantních výzkumech, nenajdeme optimální odpověď. Každý druh uspořádání poměrů na dobu po rozvodu má své klady a zápory, což je odvislé od mnoha faktorů (individuálních charakteristik rodičů, vzorců chování v orientační rodině, sociálního zázemí a také doby rozvodových sporů). Rozvodové spory mohou mít dlouhodobý charakter, mohou se táhnout a jsou kontraproduktivní. Vždy poškozují dítě. V rozvodové situaci nikdo z rodičů nevyhrává, i když si to často myslí a argumentují rozsudkem o úpravě poměrů k dětem na dobu po rozvodu, „mám na takovou či jinou péči právo“. Co znamená právo na péči? U rodiče, dle zákona (NOZ § 906 a následující), je forma kontaktu s dítětem chápána jako uplatnění práv, která vyplývají z rodičovské odpovědnosti za řádnou výchovu potomka. Ale u dítěte je to právo na rozvoj jeho osobnosti, je to blaho dítěte, právo na osobní kontakt s oběma rodiči nejenom v dikci práva, ale i v návaznosti na ostatní vědní disciplíny, které ke kontaktu s oběma rodiči mají co říct.

Dítě má rádo oba rodiče a přeje si, aby rodiče byli spolu. Rozvádějícím rodičům se ne vždy daří pochopit strach dítěte z odloučení a opuštění. Právě proto je zde důležitá sociální práce s rodiči v rozvodové a porozvodové situaci, multioborová spolupráce v návaznosti na další subjekty (psychologové, mediátoři, sociální služby) apod., psychosociální pomoc, formy krizové intervence, sociální terapie.

Než dále rozvedu problematiku střídavé péče (jako jednu z forem úpravy porozvodové péče), zastavím se u pojmu blaho dítěte. Princip blaha dítěte lze vymezit jako vytváření prostředí přátelského dítěti. Tento princip v sobě zahrnuje fyzický, duševní a mravní vývoj dítěte. Pojem blaho dítěte nebývá výslovně upraven v ustanoveních právních předpisů. Lze jej dovozovat ze slovních spojení zájem dítěte. Blaho dítěte je jedním ze základních principů rodinného práva, sociálně-právní ochrany dětí a mezinárodních dokumentů (Úmluva o právech dítěte a další). Zájem dítěte vyjadřuje konkrétní realizaci tohoto principu. Princip blaha a zájmu dítěte je důležitý pro další uspořádání výchovných poměrů na dobu po rozvodu a to pro jakoukoliv opatrovnickou soudní úpravu a výchovu dětí.

Princip střídavé péče je všeobecně znám. Stejnou dobu u otce a stejnou dobu u matky. Délka pobytu u jednoho i druhého není a priori zákonem vymezena. Soud obvykle respektuje dohodu rodičů. Střídavá péče při splnění určitých podmínek může být vhodným řešením pro dítě. Vyžaduje způsobilost obou rodičů nejenom pečovat o dítě, ale také osobnostní předpoklady zvládat zátěžové a konfliktní situace, emocionální vyrovnanost a především vůli k vzájemné spolupráci. Pro zdravý vývoj dítěte je rozhodující,

zda jsou oba rodiče schopní dosáhnout dobré porozvodové adaptace a vystupovat nikoliv již jako rozvedení manželé, ale jako rodiče v pravém slova smyslu, kteří v péči o dítě střídavě, ale zároveň společně spolupracují. Dalším důležitým faktorem je skutečnost, že oba rodiče musí mít na paměti zájem a blaho svých dětí, které je zapotřebí realizovat v praktickém životě a musí si být vědomi toho, že nadále jsou rodiči, přestože jejich manželství právně již neexistuje. Střídavá péče má také své nedostatky. Nemůžeme ji srovnávat se soužitím v harmonické rodině. Je určitou „náhražkou“. Dítě, které má dobré citové vztahy k oběma rodičům, tuto formu péče může vnímat jako spravedlivou, tj. žádný z rodičů není ten „oblíbený“. Střídavá péče je relativně novější institut, který vyvolává silné emoce jak u mužů – otců, tak žen – matek, ale také je často diskutována ve společnosti. Názory na střídavou péči nejen rodičů, ale i odborníků, se různí. Někteří rodiče tento druh péče zásadně odmítají, zvláště matky a druhou skupinu tvoří otcové, kteří se střídavé péče vehementně domáhají. A někde uprostřed máme skupinu rodičů, otců a matek, kterým střídavá péče nečiní překážky. Na místě je položit si otázku, zda střídavá péče o dítě je pro všechny rozvádějící se rodiče vhodná. Je zapotřebí si uvědomit, že střídavá péče neřeší ani nemůže řešit problémy rodičů. Je pro dítě, nikoliv pro rodiče. Střídavá péče vyžaduje přípravu jak rodičů, tak potomka. Střídavá péče je u dětí akceptovatelná za předpokladu, že oba rodiče jsou jejími realizátory. Pokud rodiče uvažují o střídavé péči po rozvodu, okolnosti takového uspořádání si musí ujasnit mnohem dříve. Model střídavé péče v žádném případě nemůže být nástrojem pomsty. Rodiče musí být schopní mezi sebou komunikovat a neprojektovat do dítěte své nálady, obranné mechanismy zdůvodňující rozchod.

Sociální pracovník musí umět vyhodnotit situaci rodičů ve vztahu k dítěti, vnímat realitu rodičovského konfliktu, který za rodiče nevyřeší, ani vyřešit nemůže. Ale může být nápomocný „při otevření vnitřního světa rodičů“ na problémy dítěte. Pro sociálního pracovníka je to nadmíru složitý úkol, který vyžaduje trpělivost, odborné znalosti, orientaci v metodách sociální práce, komunikační dovednosti. Pokud se rodiče rozhodnou pro střídavou péči, je to znak, že fáze rozchodu rodičů je vyrovnána a s rodiči můžeme dále pracovat. Nestací jenom sepsat dohodu s rodiči o střídavé péči. Povinností sociálního pracovníka je informovat rodiče a hovořit s nimi o všech výhodách a nevýhodách této formy péče, probrat jednotlivá úskalí, ale také připravit rodiče na zodpovězení důležitých otázek souvisejících se střídavou péčí. Při rozhovoru s rodiči je zapotřebí se zaměřit na následující okruhy problémů:

- Schopnost obou rodičů domluvit se na střídavé péči ve prospěch dítěte. Dítě nesmí být prostředníkem k vyřešení konfliktů mezi otcem a matkou.
- Neočerňovat jeden druhého před dítětem.
- **Vzájemná spolupráce a kooperace rodičů po celou dobu střídavé péče.** Bude nás zajímat, jak si oba rodiče vzájemnou spolupráci představují, např. při předávání dítěte (režim, způsob předávání dítěte), co rozumí souladem mezi rodiči (shoda, pochopení), vzájemná informovanost o potřebách dítěte, způsob vzájemné komunikace mezi rodiči a dítětem. Shoda ohledně výchovy, způsob řešení, tj. výchovné problémy dítěte vždy musí být diskutovány nejdříve s druhým rodičem, hledání společného řešení apod. a poté přistoupit k řešení. Zachovat podobné výchovné postupy a stereotypy pro dítě u matky i u otce.
- **Pravdivě informovat** druhého rodiče o tom, co se stalo dítěti v době pobytu (nemoc, špatná známka, třeba co už udělali oba pro nápravu apod.)
- **Rodiče by neměli soutěžit o lásku dítěte**
- **Společně pomáhat dítěti uvolnit a odreagovat jeho negativní pocity**, tj. umět zachovat výchovné koalice, citové vazby, pomoc dítěti překonat strach z odloučení, změn v rodinném uspořádání, smutek, který často souvisí s úzkostí. Dítě je schopno přijmout sílu slov – „máme

tě rádi“. Mít rád je první základní mezilidský vztah, kterému se dítě učí. Je vhodné připomenout rodičům, že svět dětství žijeme jako svou budoucnost a vtiskne nám podobu charakteru.

- **Dítěti je zapotřebí zachovat vědomí, že nikoho ze svých důležitých a významných osob neztratilo** (jak to my dospělí vysvětlíme dítěti, kontakty na příbuzné, prarodiče apod.)
- **Kdo co a jak bude platit, kupovat, plnění závazků, způsob bydlení** (u kterého z rodičů bude mít dítě bydliště jako hlavní), jak zachovat dítěti stejné sociální jistoty
- **Je zapotřebí vzít v potaz nové životní partnery rodičů**, musíme se ptát, jak budou tuto situaci rodiče řešit, komunikovat s dítětem a zda jsou na takovou situaci připraveni nejenom oni, ale případně nový partner. Obecně je známo, že děti těžce přijímají, když do rodiny vstupuje nový partner, cítí se ohrožené, mají strach, že kvůli novému partnerovi přijdou o vlastního rodiče. I o těchto věcech je zapotřebí s rodiči hovořit.
- **Pokud žije rodič s jiným partnerem, neměl by dítěti vnucovat hned postoje a názory tohoto partnera.**
- **Důležitou roli hraje také to, jak umí rodiče tuto celou situaci prezentovat příbuzným, a jaký postoj příbuzní k celé situaci mají.** Příbuzní mají respektovat to, pro co se rodiče rozhodli.
- **Způsobnost rodičů** a zájem o tento typ péče má dvojí rozměr, který posuzujeme. Jednak máme poznatky získané naším sociálním šetřením, rozhovory s rodiči, jejich přístup k řešení situace, způsob, jak rodiče mezi sebou komunikují, jak se oslovují. Důležité jsou také zvnitřněné vzorce chování obou rodičů, které hodně napoví o osobnostních charakteristikách rodičů a ovlivňují zvládnutí rozvodové situace. Nemůžeme vynechat dotaz na rizikové faktory v rodině. Na tyto skutečnosti se ptejme i rodičů, jak oni sami sebe hodnotí, nechme je „vyprávět“ a porovnejme naše poznatky s informacemi od rodičů.

Součástí sociální práce v (po)rozvodové situaci je také rozhovor s dítětem. V případě střídavé péče sociální pracovník o tomto uspořádání poměrů na dobu po rozvodu musí s dítětem mluvit

- O všech kladných a záporných stránkách této péče (střídání bydliště u otce, matky, jak ono samo vnímá změny, které s tímto uspořádáním budou souviset)
- **Hovořit o tom, co by si samo přálo, zda rozumí pojmu „střídavá péče“** a jak tuto situaci vnímá, zároveň vysvětlit, proč si rodiče takovou péči přejí
- **Dát možnost dítěti ptát se** na další otázky, které s tímto typem péče souvisejí

Je vhodné k závěrečnému rozhovoru s dítětem přizvat i rodiče, kteří se rozhodli pro střídavou péči. Jde o vzájemné vyjasňování stanovisek mezi dítětem a rodiči, jak doopravdy střídavá péče bude v praxi fungovat. Musíme počítat s tím, že dítě bude mít spoustu dotazů ohledně kamarádů, školy, kontaktů s prarodiči, zájmových kroužků apod. I na tyto otázky rodiče musí umět dítěti odpovědět. Další podstatnou věcí je, že dítě má právo participovat na rozhodnutích, které se ho dotýkají, tudíž názor dítěte nelze opomíjet. Ponechme dítěti čas na zpracování všech informací, které obdrželo od sociálních pracovníků, rodičů, aby se mohlo samo rozhodnout a svůj názor sdělit. Bude-li forma střídavé péče vynucená pouze rodiči, bez akceptace dítěte, nemusí v budoucnu fungovat. Pro dítě to znamená frustraci, opětovné prožívání konfliktních situací poškozujících dítě. Střídavá péče má jistá pravidla a ty ne vždy jsou jasná. Proto považují za důležité, aby této formě péče, ze strany sociálních pracovníků, byla věnována

zvláštní pozornost. Jak rodičům, kteří se rozhodli pro střídavou péči, tak i dítěti, které tuto péči bude společně s rodiči sdílet.

Jak je nahlíženo na střídavou péči a s jakými argumenty je zapotřebí pracovat v situacích, kdy jeden z rodičů požaduje střídavou péči a druhý argumentuje v neprospěch této péče. (Novák...)

- **Soudním rozhodnutím o střídavé péči, dítě nebude mít úplnou rodinu, jenže funkčnost rodiny dítě neztrácí soudním rozhodnutím, ale soudním rozhodnutím o nenapravitelném rozvratu manželství**
- **Dítě má právo na oba rodiče.** *To je pravda, ale v případě nestřídavé péče je druhý rodič „rodičem svátečním“*
- **Dítě má právo na domov, domov přece nelze děti dvěma. Střídavou péči domov dítě ztrácí.** *To je pravda, ale dítě nemá domov ani v případě jiné úpravy styku, či širokého styku. Má dva domovy, jeden u mámy a druhý u táty. Jsou to dvě varianty jednoho domova.*
- **Střídavá péče je ekonomicky náročná, dítě musí mít dvoje knížky, dvoje oblečení apod.** *To je pravda, ale rozvod je náročnější na ekonomické a další ztráty.*
- **Dítě si nevytvoří správný rodinný vzor, protože každý z rodičů zastává jinou specifickou roli.** *Ale i ve fungující rodině každý z rodičů zastává svou specifickou roli. Citát sociálního pedagoga Bláhy je dost výmluvný: matka a otec tvoří dvě půlky jablka. Nestačí, aby vzorem byl pouze jeden z nich.*

Střídavá péče má také své klady:

Dítěti se nezabrdí a nezdeformuje emocionální vývoj. Dítě, tak jak bylo zvyklé, čerpá emoce z obou stran – otce i matky. Dítě má také své emoce a to kladné jako radost, štěstí, překvapení a může se o ně podělit s otcem i matkou. Taktéž negativní emoce – smutek, zlost, se kterými se může rozdělit s oběma rodiči. Dětská důvěra, kterou si dítě vybuchovalo s oběma rodiči, se může dále rozvíjet. Dítě zažívá ve své výchově roli a prvky mužské a ženské, je zaručen přirozený průběh identifikace dítěte s mužským a ženským vzorem.

Rodičovský plán

České soudy, které rozhodují o styku rodiče s dítětem, zpravidla rozhodují v určitém zaběhnutém režimu. Buď je to režim kontaktu 1x za 14 dní, od soboty do neděle, kdy si rodič v sobotu ráno pro dítě přijde a večer odveze zpět k matce. Někdy soud může rozhodnout na návrh rodiče o tzv. rozšířeném režimu, tj. od pátku do neděle. Pochopitelně, důležitý je také věk dítěte.

Rodiče se často soustředí na nějakou konkrétní úpravu styku a nepřemýšlejí o tom, zda čas, který dítě tráví s rodičem, zvláště s tím, který nemá dítě ve své péči, je rovnoměrně rozložený. A přece víme, že dítě potřebuje oba rodiče, jak otce, tak i matku. Jsou matky, které nedostatek rodičovského vlivu otce po rozvodu nijak neznepokojuje. Nejvíce jim vadí, když otec na dítě přestává přispívat. Kulturní norma, podle níž se o děti má starat především matka, je stále hluboce zakořeněná. Na druhé straně máme i otce, kterým nevadí, že plní pouze funkci živitele po rozvodu, nebo jsou také vytlačeni matkou z rodičovské péče, nebo jsou pouze pečovateli v době určeného styku (Dudová 2007).

Existuje celá řada různých forem styku rodiče s dítětem, a to ať už při výlučné péči jednoho rodiče nebo i v případě střídavé výchovy. Inspiraci musíme hledat v některých západních státech jako: Belgie, Nizozemsko, Spojené státy americké, Austrálie, ale také Rumunsko. Všechny uvedené státy, jako součást rozvodové péče, prostřednictvím odborných pracovníků zpracovávají rodičovský plán nebo smlouvu, která je součástí rozvodového řízení a předkládá se opatrovnickému soudu ke schválení. Některé z uvedených států, prostřednictvím příslušných orgánů pro ochranu dětí, mají zákonem uloženou povinnost takový rodičovský plán zpracovat. Rodičovský plán se zpracovává bez účasti soudu, před zahájením soudního řízení. Plán můžou zpracovat sami rozvádějící se rodiče nebo ve spolupráci s orgánem péče o děti.

V naší odborné literatuře prozatím nenajdeme informace o zpracování rodičovského plánu, proto v dalším textu vycházím z informací zahraniční literatury. Rodičovský plán je vhodným doplněním dohody mezi rodiči při využití Cochemské praxe.

Rodičovský (výchovní) plán, nebo smlouva mezi rodiči jsou zaměřeny na spolupráci rodičů při výchově dětí po rozvodu rodičů. Výchovní plán dělí rodičovskou zodpovědnost mezi oba rodiče. Zároveň definuje časový rámec, ve kterém bude o dítě pečovat každý z nich, tj. doba, kterou dítě stráví s každým rodičem. Podle zahraniční literatury by měl být poměr stráveného času obou rodičů s dítětem 50:50.

Co je obsahem plánu

Rodičovský plán zahrnuje časový harmonogram, kdy je dítě s každým z rodičů, tj. denní životní plán, prázdniny, dovolenou. Je zapotřebí vzít v úvahu fyzické, emocionální a společenské potřeby dítěte. Do časového harmonogramu lze zahrnout i plánování dovolené. To předpokládá domluvit se s druhým rodičem na termínu dovolené v případě, kdy zrovna má být realizovaný styk a jak řešit náhradní termín. Totéž platí o organizování prázdnin pro dítě, na kterých by se měli podílet oba rodiče. Fyzická péče, zajištění prostoru pro dítě v každé oddělené domácnosti po rozvodu.

Právní péče

Zde se vychází z právních podmínek, kdo má pravomoc přijímat rozhodnutí pro dítě, zda oba rodiče, nebo pouze jeden rodič, totéž se týká záznamů v lékařské a školní dokumentaci; jak si rodiče budou sdělovat, případně vyměňovat informace.

Zdravotní péče

Plán by měl obsahovat informace o lékařské a zdravotní péči, také o tom, jak některé náklady budou rodiče hradit (mimořádné výdaje), jak budou vybírat poskytovatele zdravotní péče, kdo a kdy bude v kontaktu s příslušným zdravotnickým zařízením, kdo se postará o nemocné dítě.

Vzdělávání a mimoškolní aktivity

Informace o vzdělávání by měly zahrnovat místo návštěvy školy, jakou zvolit školu; u soukromé školy, jak budou hrazeny výdaje na školné, případně na potřebné pomůcky, kdo se bude zúčastňovat třídních schůzek (jak často, v jakém školním období), dále plánování mimoškolních aktivit, kterých aktivit se bude dítě zúčastňovat, kdo bude dítě doprovázet, vyzvedávat, bude-li to třeba.

Předávání dítěte ke styku

Rodiče se musí dohodnout na přípravě předávání dítěte, kde dítě bude předáváno. Zároveň by měl být vysvětlen způsob komunikace mezi rodiči, v případě, že dojde ke změně předávání dítěte ke styku a také důvody, které by mohly bránit styku ve stanovenou dobu.

Dítě, rodič, vztahy

Plán by měl chránit a upevňovat vzájemné vztahy mezi rodiči a dítětem. Může zahrnovat informace o způsobu komunikace (mobilní telefon, videohovory) a komunikaci mezi rodiči. V plánu můžeme také specifikovat, jakým způsobem rodič povzbudí dítě k dobrému vztahu s druhým rodičem, a žádný z rodičů nebude využívat dítě jako prostředníka.

Péče o dítě

V plánu musíme specifikovat, kdo o dítě bude pečovat v době, kdy jste v zaměstnání, zda využijete školské nebo jiné zařízení, nebo také chůvu, případně pomoc příbuzných. Také se rodiče mohou domluvit na možnostech péče druhého rodiče, v mimořádných situacích; jak se budou kontaktovat, jaké má možnosti druhý rodič a kde se péče o dítě bude realizovat.

Rodičovská komunikace

V plánu by mělo být uvedeno, které záležitosti budou rodiče komunikovat spolu, jaké problémy, jak vyřeší možné spory, nedorozumění. Jak budou aktualizovat kontaktní informace, způsob, kde, časový horizont, případně aktuální, mimořádnou situaci.

Cestování, přemístování se s dítětem

Plán může obsahovat různé formy cestování doma i do zahraničí (v rámci pobytu na dovolené). Pobyt dítěte mimo území státu si musí navzájem sdělit (místo pobytu, dobu trvání pobytu, kontaktní adresu apod.), ale také pobyt dítěte na letním táboře, ve škole v přírodě. Tyto informace by měly být podrobně rozpracovány ve výchovném plánu. V případě pobytu na letním táboře, domluvený kontakt s dítětem, kdo dítě vyzvedne při jeho návratu, bude-li na straně druhého rodiče, který má dítě v péči, závažná překážka. Rodič nemůže přesunout dítě mimo oblast státu bez vědomí druhého rodiče. Požadavky na vyřízení pasu, nebo jiného potřebného dokladu pro dítě, kdo zajistí. Druhému rodiči, který nemá dítě v péči, nelze odepřít předání cestovního pasu dítěte, pokud plánuje s dítětem dovolenou v zahraničí.

Revize plánu

Plán musí obsahovat informace o tom, jak vy a druhý rodič plán zrevidujete, bude-li to nutné. Musí obsahovat změny, které chcete provést a proč (neshody). Zrevidovat plán může pomoci odborník z odboru péče o děti, mediátor, psycholog.

Zvláštní potřeby dítěte

Myslí se tím takové postupy, které se mohou vyskytnout, jsou nepředvídatelné, souvisejí s rodinnou situací. Např. závažné onemocnění související s odbornou léčbou a pobytem ve specializovaném zdravotnickém zařízení (onkologie, psychiatrie), nebo závažný úraz, jehož následkem může být postižení

dítěte, nebo úmrtí v rodině. V plánu musí být uveden způsob řešení takových situací, společný postup a zajištění péče.

Podpora dítěte/dětí a finanční informace

Plán musí obsahovat informace o finanční podpoře dítěte, určit, který rodič jaké nároky bude uplatňovat (dávky, nebo stavební spoření apod.), popsat, jak rodiče zvládnou nějaké finanční úhrady, když jeden rodič zaplatí za něco, za co jsou odpovědní oba rodiče.

- Povinnosti péče o dítě, které měl každý rodič před rozvodem
- Zahrnutí dítěte, nebo druhého rodiče do plánu majetkových poměrů (dědění, věcné břemeno, vyplácení pojistných smluv, rozdělení pozůstalostních dávek, likvidace majetku)
- Zapojení každého rodiče do rekreačních a mimoškolních aktivit dítěte
- Individuální potřeby dítěte a důležité oblasti pro každé dítě
- Silné stránky každého rodiče
- Jak rodiče chtějí sdílet rodičovské povinnosti
- Vztahy sourozenců mezi sebou a individuální čas s každým z rodičů
- Vaše preference dětí
- Jak ochráníte dítě před konflikty a neshodami mezi vámi
- Jak budete dítě informovat o podrobnostech rodičovského plánu

Je třeba mít na paměti, že:

- Plán musí být v souladu s pokyny a právními předpisy, aby soud takový plán mohl přijmout
- Věk dítěte má vliv na to, co je pro váš plán vhodné
- Do plánu mohou být zahrnuty informace, které souvisejí s vaší profesí (příslušník policie, armády apod.), tj. dítě se nemůže jakkoliv dostat ke zbraní, nebo jiným věcem
- Plán musí také obsahovat informace, jak řešit různé situace a kdo a jak je může řešit, v případě, že se zdržujete, odjíždíte na služební cesty, pracovní pobyt.
- Dočasný výchovný plán můžete zpracovat již v době rozchodu a není ještě definitivně rozhodnuto o péči o dítě
- Plán se také může revidovat, doplnit, podle situace potřeb dětí, které dorůstají

Z výše uvedeného můžeme zjistit, že problematika, obsah rodinného plánu je nám velmi blízký a koresponduje s našimi právními předpisy v oblasti rodinného práva a sociálně-právní ochrany dětí. Státy, které rodinný plán realizují, vycházejí z filozofie nejlepšího zájmu a blaha dítěte. Rozvedeným rodičům dává nejenom možnost, ale i ukládá povinnost sdílet společné rodičovství. Dětem víceméně nezáleží na tom, zda se jeho rodiče rozešli, byli manželé, nebo ne. Ale záleží jim na tom, že je mají, že je neztratili. Trojúhelník matka – otec – dítě je v jednom místě prasklý, ale trvá rodičovská spolupráce, a ta je pro dítě nejpodstatnější.

Možná bychom v praxi mohli vyzkoušet sestavení rodičovského plánu, jako součást dohody o úpravě poměru dítěte na dobu po rozvodu.

10 POROZVODOVÝ RODIČOVSKÝ TÝM – VÝZNAM OTCE

Rozchod manželství, ve kterém jsou přítomny závislé děti, má rozdílné dopady na každého z partnerů. Zatímco muži jsou zvýhodněni ekonomicky, ženy jsou zpravidla zvýhodňovány v oblasti porozvodové péče o děti. V obou případech je tato výhoda relativní; pro muže se sice z příjmů dříve chápaných jako rodinné stávají příjmy osobní, zároveň ale ztrácejí rodinu a subjektivní pocit domova. Ženy si sice uchovávají každodenní kontakt se svými dětmi, ale dostávají se do obtížné materiální situace, v některých případech se ocitají bez jakékoliv podpory ze strany otce svých dětí (Dudová 2007).

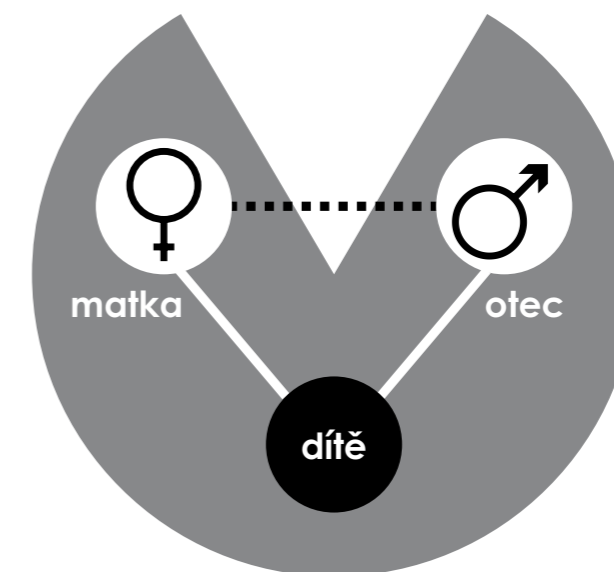
Jak se můžeme dočíst ve výzkumu (Dudová 2007, Sociologický ústav Akademie věd), mnoho otců na svou roli po rozvodu skutečně dobrovolně rezignuje. Na druhé straně v jejich reakcích hrají svou úlohu také praktické okolnosti, jimž jsou vystaveni ze strany veřejných institucí, (soudů, státních orgánů i veřejného mínění a obecně sociálních norem a očekávání).

Úloha otce je často redukována právě pouze na „živitele rodiny“ a po rozpadu partnerství mu zůstává pouze povinnost finančně přispívat na potřeby dítěte a právo stýkat se s ním ve velmi omezené míře, neumožňující skutečné naplnění otcovské role. Ve výsledku mnozí muži postupně ztrácejí o své děti zájem a vzájemné kontakty jsou redukovány a někdy úplně mizí.

Dítě v důsledku rozvodu ztrácí orientaci ve vztazích mezi rodiči, uvědomuje si, že jsou i nejsou, nechce ztratit ani jednoho, ale ví, že rozvodem jednoho z rodičů částečně ztratí. Aby ztráta byla pro dítě co nejméně bolestivá, musí oba rodiče začít spolupracovat. Otec se nemůže spokojit pouze s tím, že situace je vyřešená a dítě je v péči matky, on pouze bude plnit tu povinnost, kterou mu ukládá zákon. Taková úvaha směřuje k tomu, zda za skutečným postojem otce se neskrývá něco jiného, třeba pohodlnost, chybějící zodpovědnost apod., protože dítě také může ztratit.

Aby rozvedení rodiče mohli spolupracovat, musí rozlišit **dvě roviny**: rovinu partnerskou, která skončila a rovinu rodičovství, která musí být i po rozvodu zachována.

Obr. 6

Řada otců se po rozvodu přestane angažovat ve výchově dětí. Má-li se však otec po rozvodu podílet na výchově, potřebuje aktivní podporu. Často se od dětí dozvídáme, že s otcem chtějí být více v kontaktu. Chybějícím kontaktem děti trpí. Nemožnost, či chybějící kontakt vztahují na sebe a za nedostatečný zájem otce se cítí odpovědné. Tímto způsobem se obviňují i za otcův odchod a trpí ztrátou sebevědomí a iniciativy, což se odráží v depresi, špatném prospěchu, neúspěchu ve vztazích s vrstevníky a také sexuální promiskuitě. Když se otec přestane angažovat, jsou tím postiženy nejen děti, ale i matka (přetížená rodina), ale také on sám. Naopak při aktivní účasti na jejich životě získává život všech členů bývalé rodiny na významu a smyslu. Vzdá-li se otec role rodiče, vzdává se i významné části sebe samého. Dále si brání v rozvoji svých rodičovských dovedností. Matka je současně přetížená nároky samotného rodičovství. Je zřejmé, že pokud není otec po rozvodu aktivním rodičem, všichni – matka, otec, dítě, přicházejí o mnohé.

Jaké jsou nepříznivé důsledky neangažovanosti otce. Důsledky jsou podmíněné věkem a pohlavím dítěte. Většinou se však nedostupnost otce nejzřetelněji projeví ve školních, společenských a citových problémech. Rozvod mění rodičovskou úlohu otce a jeho zapojení více než roli matky. Někteří otcové, kteří byli před rozvodem dobrými rodiči, rezignují. Jiní obtížnou situaci zvládají a stávají se ještě zdatnějšími a více angažovanými otcí než před rozvodem. Ačkoli jsou někteří muži po rozvodu úspěšnými otcí, mnoho jiných se s rolí rodiče na „částečný úvazek“ potýká. Proč tomu tak je?

Musíme rozlišit několik typů otcovství (Teyber, 2007). Zmíněný autor rozlišuje typ *nezodpovědného otce*, *povrchního otce*, *pasivního otce*. Se všemi uvedenými typy otcovství se můžeme ve své odborné praxi setkat.

Nezodpovědný otec se snaží zbavit svých výchovných povinností, nebo je odmítá plnit. Má rád „volný životní styl“, nemá problém s navazováním nových známostí. V takovém případě by děti měly znát pravdu a je jim to zapotřebí říct. Otec odešel a nebude pravidelně a s jistotou k dispozici. Udržovat naději, že dítě jednoho dne bude s otcem, je nereálné a není to v jejich nejlepším zájmu. Nespolehlivé jednání otce může být spojeno s alkoholem, jinými závislostmi.

Pasivní otec se po rozvodu rovněž vzdává kontaktu s dětmi, avšak je opakem nezodpovědného, opouštějícího otce. Většinou tito otcové se před rozvodem projevovali jako starostliví, milující rodiče, ale kvůli hluboké bolesti z rozvodu vztah s dětmi přerušují. Tito otcové mají problém se smířit s tím, že

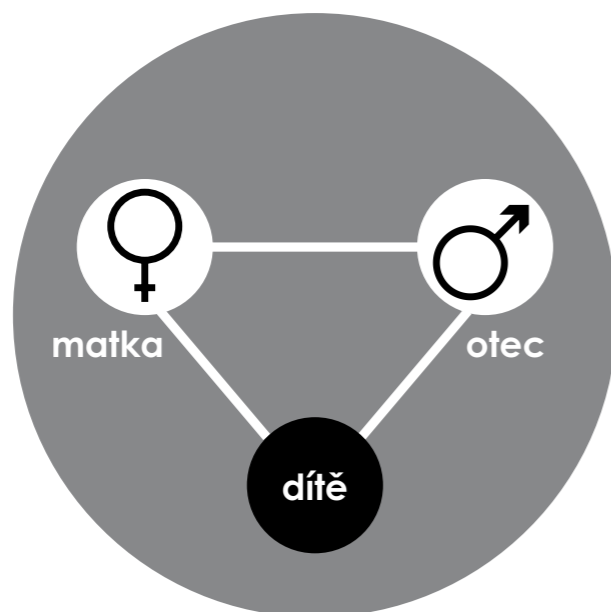
jejich partnerka má jiného, cizího muže, proto se své rodičovské role vzdávají. Kontakt s dětmi je pro ně traumatem, jelikož vyvolává pocit zklamání a smutek. Takový pasivní otec by se se situací měl vyrovnat jinak a znovu se zapojit do péče o děti. Pokud otec ukončí vztah s dětmi, měl by si uvědomit, že tím jím způsobí velké trauma. Dítě se snadněji přizpůsobí změněné frekvenci kontaktů než definitivnímu ukončení vztahu. Dítě se musí vyrovnat se smutkem a bezmoci nechtěné ztráty.

Po rozvodu si většina otců, u nichž dítě trvale nebydlí, s dítětem vytvoří přátelský a „rovnostářský“, *pourchní vztah*. Takto se otcové vzdávají skutečného rodičovství a snaží se být s dětmi kamarády a trávit s nimi příjemný čas. Nechtějí dítě vychovávat, působit na ně, ovlivňovat jeho chování. Hlubší vztah se ztrácí, otec je pouze kamarád. Příčiny, proč se tak málo otců aktivně podílí na výchově svých dětí po rozvodu (ale také před rozvodem), musíme hledat v jejich socializaci. Někteří pochybují o tom, zda mají dětem co dát, ale také ve své schopnosti být kvalitním rodičem. Navíc pořád přetrvává stereotyp, že děti patří spíše matce než otci, neztotožňují se s úlohou rodiče, což jim brání v tom, aby se aktivně zapojili do výchovy.

Jak neztratit otce, otcovská role po rozvodu

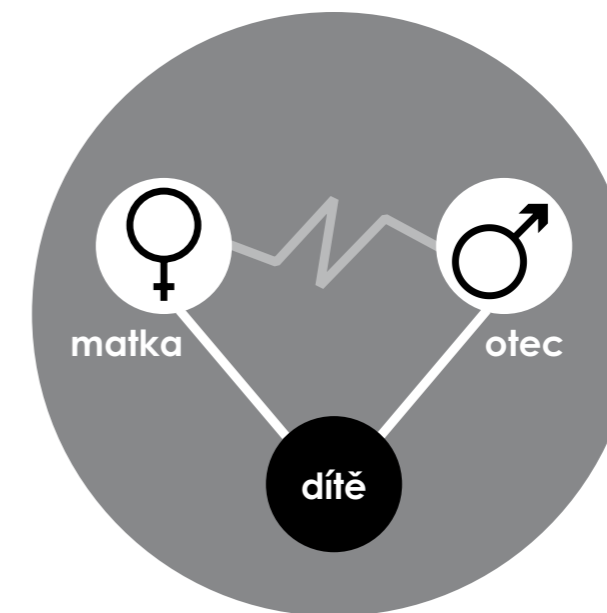
Rozvedeným otcům je třeba pomoci osvobodit se od negativních následků rozvodu, ale také musí se sami o to přičinit. Oboustranná péče o to, aby společné dítě mělo dobrý a řádný přístup k oběma rodičovským světům, funguje jen v případě, že konflikty a napětí mezi rozvedenými rodiči nejsou příliš velké. Otec, vedle matky je dítěti důležitou, blízkou osobou, poskytuje dítěti vodítka o životě a plánech do budoucnosti. Otcovskou přítomností dávají otcové najevo, že jsou zde pro dítě. Je důležité, aby se otec začal s dítětem stýkat co nejdříve a udržoval pravidelné kontakty, v opačném případě může dítě otce ztratit. Doba mezi rozvodem a novým navázáním kontaktu s dítětem musí být co nejkratší. Je zřejmé, aby takový kontakt fungoval, musí otec bezpodmínečně komunikovat s matkou dítěte a vytvořit s bývalou partnerkou rodičovský tým. Rodičovský tým pomůže k tomu, že se dítě navzdory rozvodu rodičů bude pozitivně vyvíjet. V době před rozvodem existoval neporušený vztahový trojúhelník mezi otcem – matkou a dítětem.

Obr. 7

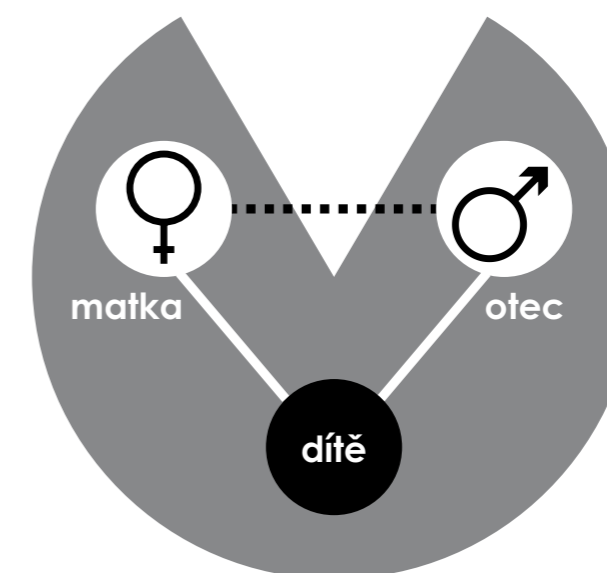
Pak nastal konflikt v soužití rodičovského páru signalizující rozvod.

Obr. 8

Každý z rodičů žije zvlášť. Nezáleží na tom, kdo je vinen, ani na tom, kdo koho opustil, ani jaký průběh měl rozvod. Ale oba partneři zůstávají nadále rodiči. Důležité je, aby se oba rodiče vymanili z emocionálního napětí, které jim rozvod způsobil a aby se s rozvodem vyrovnali. Pak teprve oba rodiče mohou spolupracovat na rodičovské rovině.

Obr. 9

Tak mohou vzniknout dva světy; svět otce a matky, v nichž se může dítě cítit doma. Dítě potřebuje žít v těchto světech bez rozpolcenosti, aby se vnitřně nemuselo zabývat rozvodem, spory mezi rodiči a mohlo rozvíjet svou vlastní osobnost. Má-li dítě dobře přecházet mezi světem otce a světem matky, rodiče si musí předem vyjasnit základní pravidla: oba rodiče musí dodržovat přesné dohody, musí mít uspořádané finanční záležitosti, budoucnost dítěte musí plánovat společně.

Všechny podstatné věci, které se týkají dítěte, musí rodiče řešit společným rozhovorem mezi sebou. Tak se dá zabránit pocitům dítěte, že se musí rozhodnout pro jednoho rodiče – proti druhému. Pro dítě je nejlepší, když matka i otec využívají optimálně své síly k tomu, aby dítě kontinuálně vnímalo své rodiče.

Rodičovský tým po rozvodu je založen na tom, že (Ballnik 2012):

- Otec i matka jsou členy týmu
- Jejich schopnosti se vzájemně doplňují
- Jejich společným cílem je výchova dítěte
- Jednají ve vzájemném souhlasu
- Cítí společnou odpovědnost za své dítě

Vytvoření rodičovského týmu je také součástí porozvodového poradenství, kdy se snažíme vést rodiče k následujícím cílům:

- Uvědomění rodičovských rolí a povinností
- Uvědomění pěkných vlastností na straně druhého rodiče. Často jsou rodiče plni negativních emocí, vzájemně se obviňují, popisují druhého rodiče v negativním světle. Rodičům je třeba vysvětlit, že nestačí jen dítě nepopouzet, ale je třeba je vést k pěknému vztahu k druhému rodiči.
- Budoucnost dítěte je zapotřebí plánovat společně
- Schopnosti obou rodičů se musí vzájemně doplňovat, využívat konstruktivní návrhy, pokud se jedná o výchovu dítěte
- Schopnost podporovat styk dítěte s druhým rodičem náleží k výchovným předpokladům. Dítěti je třeba zachovat vědomí, že nikoho ze svých důležitých osob neztratilo

Rodičovský tým by měl v budoucnosti fungovat na základě plánu. Můžeme k tomu využít původní rodičovský plán, ale také v porozvodové situaci můžeme plán rozšířit právě o koncept vytvoření rodičovského týmu. Vytvoření rodičovského týmu je důležité pro angažovanost otce při výchově dítěte, a to co nejrychleji po rozvodu.

Co dítě od rodičů potřebuje

V první řadě dítě po rozvodu rodičů potřebuje „zcelit“ a zahojit své srdce, mít jistotu, že oba rodiče jsou tu pro něho nadále. Potřebuje oba světy; svět matky i otce. Od otce potřebuje projevy náklonnosti, potřebuje cítit, že ho otec uznává jako svébytnou osobnost. Posílení důvěry svého dítěte, případně získat zpět jeho důvěru, kterou otec ztratil v důsledku rozvodových sporů, odstěhování se. Důvěra také znamená být dítěti k dispozici. Společně prožívaný čas určuje kvalitu vztahu k dítěti. To také znamená dodržovat pravidla kontaktu s dítětem, dohodnutou dobu, ale také dobu víkendů, svátků, prázdnin. Pocit bezpečí a spolehlivé hranice znamená určitou míru otcovské „přísnosti“, která souvisí s odpovědností za dítě. Stanovení hranic souvisí s věkem dítěte, dítě se musí cítit bezpečně. Dětem často chybí, když nepociťují, že jejich otcové jsou na ně hrdí. Potřebují otcův obdiv za vše, co se jim podařilo, co zvládli. Potřebují i ocenění v době rozvodu, kdy jsou zmatené a nejisté.

Pětice faktorů: náklonnost, důvěra, společné trávení času, spolehlivost hranic a otcovská hrdost jsou základy dobrého otcovství. Z tohoto základu se vyvíjí vazba mezi otcem a dítětem.

Je naprosto pochopitelné, že pomoc při vytváření rodičovského týmu u všech rodičů, otců po rozvodu, se nemusí podařit, nebo bude nereálné, což je odvislé od charakterových vlastností jedince, životních zkušeností, přístupu k rodičovství.

Vytvoření rodičovského týmu může do značné míry ovlivnit budoucí porozvodové konflikty, se kterými se rozvedení rodiče často setkávají a tyto situace jsou jádrem sporu péče o děti po rozvodu, ať už v rovině kontaktu s druhým rodičem, bránění styku dítěte s rodičem, neschopnost vzájemné komunikace apod. Jsou také předmětem stížnosti na druhého rodiče, neplnění rodičovských povinností, nebo také přílišnou, neadekvátní angažovanost jednoho z rodičů. Tito rodiče se často obracejí nejenom na soud, ale také na OSPOD a žádají sjednání nápravy. Jistě, OSPOD má nástroje uložené zákonem, jak tyto situace řešit (výchovná opatření, počínaje domluvou, napomenutím rodiče a další). Tato opatření, ačkoliv potřebná, mají do jisté míry sankční charakter. Při sociální práci s rodinou nám přece nejde o sankcionování rodičů, ale především o poskytnutí odborné pomoci, ať už formou poradenství, či dlouhodobé sociální práce s rozvedenými rodiči, v zájmu dítěte. Právě takovou odbornou pomocí může být vytvoření rodičovského týmu, způsob realizace jednotlivých úkolů každého rodiče, angažovanost otce i matky na odstranění porozvodových problémů (podrobněji v kapitole o porozvodovém poradenství).

11 PROBLÉMY, SE KTERÝMI SE MŮŽEME SETKAT U DĚTÍ V (PO)ROZVODOVÉ SITUACI

Rodina, jak víme, je sociální jednotkou (skupinou), kterou najdeme v každé kultuře historického vývoje lidstva. Pokud se rodina rozpadne (rozvod, rozchod), vztahy v rodině se hroubí zvláště mezi manžely, kdy dochází ke konfliktům, napětí, vzájemné averzi. Tyto situace negativně ovlivňují vývoj dítěte. Rozpad rodinné struktury vede k pocitu ohrožení, emočního napětí, nestability a ztráty bezpečí či jistoty. Dítě, navzdory své vlastní vůli, se stává pasivní, nebo aktivní účastník v konfliktech rodičů, ztrácí důvěru, může se od rodičů vzdalovat psychicky i emocionálně, co může způsobit poruchu pocitu blízkosti k osobám nejbližším, kterými jsou rodiče. Děti se snaží používat různé strategie, aby se vyrovnaly s traumatem z rozvodu rodičů.

Jak uvádějí mnozí odborníci, rozvod, nebo rozchod nemusí být pro dítě vždy jen katastrofou. Mnoho dětí si to uvědomí, jakmile se zmírní nepřátelství mezi rodiči, kdy ony samy jsou součástí rodičovských sporů. Právě k omezení konfliktních situací může přispět Cochemská praxe, směřující k tomu, aby se rodiče dohodli na řešení rozvodového problému. Dětem však lze pomoci, aby o událostech uvažovaly jinak. Musí přijmout skutečnost, že rozvod je problém dospělých a že záležitosti související se svým vztahem dokážou vyřešit.

Jsou děti, u kterých se po rozvodu rodičů mohou vyskytnout velmi složité a proměnlivé emoce, že i pro dospělé je krajně obtížné jim porozumět. Faktory, které ovlivňují reakci dětí na rozvod rodičů, také souvisí s jejich osobností. Některé děti se umějí vyrovnat s potížemi, dokážou vyhledat lidi, u nichž najdou podporu. Sice se vyrovnávají s rozchodem lépe, ale někdy skrývají své pocity, zvláště když chtějí ochránit jiné členy rodiny (sourozenec, prarodiče). Pak jsou to děti, které ztratí veškerou sebedůvěru, situaci vnímají jako nespravedlivou. Případají si opuštěné, nešťastné, zoufalé.

Můžeme se setkat s emocionálními stavy, které se u dětí vyskytují jako důsledek rozvodu rodičů. Mezi ně patří:

- **Úzkost, strach a zmatek:** tyto emoce se obvykle vážou k budoucím situacím, i když ty předchozí dítě také nezapomene. Mezi známky úzkosti, které se nejčastěji vyskytují, patří neklid, pocení, zvýšené nervové napětí, nespavost, koktavost, noční děsy, noční pomočování, chybějící chuť k jídlu, různé somatické projevy (časté bolesti hlavy, břicha). Úzkost může být také způsobena nemožností kontaktovat druhého rodiče (dítě tuto potřebu má, ale není uspokojená), ale také strachem o rodiče (co když onemocní, nebo se pokusí o sebevraždu, nebo se rodiči přihodí nějaká nehoda). Mnohé děti se bojí, že je rodiče v noci opustí, a ony zůstanou samy. Docela zajímavé je, že mnohé děti se bojí chudoby (nezbyde na jejich potřeby, zájmy). Tyto obavy často souvisí s výživným, zvláště když rodič, který má dítě v péči, tyto situace řeší s dítětem, nebo je dítě rozhovoru přítomno. Prožívají-li děti nepřátelský rozchod rodičů, mají strach z osobního ohrožení, třeba, že budou násilím odvedeny ze školy. Horší situace může nastat, kdy rodič druhému rodiči vyhrožuje třeba zabitím, nebo jinou formou násilí a to v situacích, kdy rodiči je bráněno v kontaktu s dítětem. Dítě se necítí bezpečně, má strach, který může být vyjádřen nejen přímo, ale i nepřímě (strach ze zlodějí, zřítí se dům).

Obavy dětí jsou spojené i s novým vztahem rodičů/rodiče. Bojí se, že nevlastní otec, nebo matka jej nebude chtít. Situace se může komplikovat, kdy rodič, který má nový vztah, se snaží dítě přesvědčit, aby si nového partnera/partnerku oblíbil.

- **Pocit odchodu a odmítnutí:** dítě situaci rozchodu může vnímat jako vlastní odmítnutí rodičem, který odchází, i když ví, že tomu tak není.
- **Ztráta z budoucnosti:** děti se bojí, že na ně rodiče zapomenou, třeba když otec má vzdálené bydliště, dítě má strach z toho, že otec na ně zapomene, nebude ho moci navštěvovat, vliv má i změna bydliště, změna školy, chybějící kamarádi. Takové pocity se děti snaží skrývat, předstírají, že o nic přece nejde, ale nemůžeme takové pocity dítěte podceňovat a musíme si všimnout jeho různých reakcí, které nám můžou prozradit, co dítě opravdu cítí. Mnohdy závidí svým spolužákům, kamarádům, kteří mají úplné rodiny. Protože rodina má peníze, auto, můžou jezdit na dovolenou. Děti mají kola a ono nemá, cítí se méněcenné vůči ostatním dětem. Osamělost a smutek se stupňují v situacích, které znamenaly určitý rituál rodiny, např. společný nedělní oběd, vánoční svátky, společné výlety apod.
- **Frustrace a hněv:** děti chtějí mít pocit bezpečí, stability. Přejí si, aby se vše vrátilo do normálu, před rozvodem. Jelikož nemůžou dostat to, co chtějí, jejich potřeby jsou zablokovány nebo přehlíženy, co vyvolává frustraci a vztek. Vztek má kořeny v minulosti, v době před rozvodem, kdy rodiče nenaplnovali potřeby dítěte. Vztek může být také zástěrkou zoufalství a smutku, dítě takovými reakcemi může maskovat pocit, že nikdo o něho nestojí a že rodičům na něm nezáleží: „kdyby jim na mně zaleželo, nerozvedli by se“. Terčem hněvu můžou být představy dítěte, třeba, že matka se k otci mohla chovat jinak, měla udělat něco, aby si udržela tátu, nebo obviňují rodiče, že myslí jen na sebe. Terčem hněvu může být také nová přítelkyně otce, nebo přítel matky. Děti prostřednictvím zlosti, hněvu dávají najevo své pocity i mimo rodinu. Uchylují se k zastrašování jiných dětí, berou jim věci, vydírají je, můžou začít šikanovat ostatní spolužáky. Ke zlosti a vzteku můžou vést dítě i jiné důvody, např. když rodiče využívají dítě ve svých citových sporech. Chování dětí může být vyhodnoceno jako závažné výchovné problémy. Ale pro praxi je zapotřebí mít rozeznání příčin těchto projevů a výkyvů chování.

Všechny tyto emocionální projevy dítěte představují viditelný důsledek negativních zkušeností dítěte během rozvodového procesu. Proto děti používají řadu strategií, které jim pomáhají vyrovnat se se situacemi, jež jsou pro ně nežádoucí, a které nevznikly jejich přičiněním. Rodiče často chování dětí považují za zlomyslné, agresivní. Pocity ztráty kompenzují odmítáním jídla, nebo se přejídají (ohrožení anorexií), jdou do regrese (přece malou holčičku tatínek měl rád). Další strategií je předjímání špatných důsledků. Dítě očekává, že různé ztráty se budou opakovat a chrání se tím, že je předvídá, např. „věděla jsem, že se mi to stane“, „nic se mi nedaří“ a žije v očekávání katastrofálních situací.

Reakce dětí na rozvod v různém věku

Novorozenci ani kojenci nechápu význam a obsah slov, nerozumí složitostem, jako jsou rodina, život. Nicméně vnímají atmosféru, která je v rodině a ovlivňuje jejich chování. Postrádají „harmonii a pohodu“, která je běžná u rodičů. V případě konfliktu, hádek, křiků, které dítě vnímá, stejně tak rozrušenost rodiče při péči o ně, dítě vnímá a reaguje pláčem, celkovým neklidem, častým buzením se v noci.

Batolata již dovedou vnímat obsah slov, i když jim úplně nerozumí, ale dovedou pochopit určité souvislosti, které se odehrávají v rodině. U dítěte se můžou vyskytnout určité obranné reakce, kterými reaguje na neklidnou situaci doma, konflikty mezi rodiči. Může to být únik do fantazie, která se může projevit jako hra, kterou chce zneškodnit někoho, nebo je smutné, může se vztekat, také lze pozorovat neklid při spánku, noční děsy. Ale také vnímá, že osoba odešla z rodiny, neví, proč se to stalo. Ve své vývojové fázi se můžou vrátit do regrese, jakoby se přestaly vyvíjet (žvatláni, přestanou mluvit). Cítí se opuštěné a domnívají se, že rodič odešel kvůli nim. Některé potíže, které se můžou stupňovat, jsou ovlivněny životem v disharmonickém prostředí, v němž převažuje nepřátelství.

Dítě ve věku 3–6 let je ovlivněno tím, co řekne a udělá rodič, protože mu nejvíce důvěřuje. Děti se zpravidla již pohybují v určitém kolektivu (MŠ, nebo nějaký kroužek) a názor těchto dětí také může ovlivnit jiná dospělá osoba. Je zřejmé, že děti si mezi sebou povídají, sdělují si různé zážitky, úměrné věku a jejich myšlení. A tak se třeba dozví, že kamarád bydlí u babičky, nebo že se rodiče nemají rádi, protože se hádají, nebo že otec bydlí někde jinde apod. Pokud samo dítě má tyto a podobné zkušenosti z vlastní rodiny, začíná přemýšlet o tom, zda také ono samo nebude bydlet jinde a jestli vůbec ho rodiče mají rádi. Dítě se také může více citově navázat na jednoho rodiče a druhého odmítá, ze strany rodiče může nastat manipulace s dítětem. Protože většina dětí v té době dochází do školky, je vhodné, aby rodič informoval učitelku o situaci, která se doma děje (zda rodiče bydlí odděleně, nebo zda se budou rozvádět). Učitelka tak může vhodným způsobem zareagovat na slzy dítěte, neklid, případně vtíravé otázky dalších vrstevníků.

Děti mladšího školního věku jsou rozvodem rodičů zasaženy nejloubežji. V tomto období zaujímá rodina v životě dítěte ústřední postavení a rodiče jsou nejlepší lidé na světě. Odchod jednoho z nich může otrástit dětskou jistotou a způsobit nesmírný žal. Dítě v mladším školním věku se již projevuje vyšší rozumovou zralostí, je tudíž schopné slyšet argumenty a důvody rodiče, proč k rozvodu došlo. Dítě situaci vnímá a dovede k ní zaujmout postoj i svůj názor. To však neznamená, že k situaci se staví obojetně. Požaduje od rodičů konkrétní informace a často tyto informace konfrontuje s tím, co mu řekl druhý rodič a je zklamáno, když zjistí, nebo se přesvědčí o tom, že mu rodič lhal. I když rozumově je dítě vyspělejší, a chápe důvody rozchodu, neznamená to, že je se situací smířeno. Naopak se mohou vyskytnout problémy, které mají spíše charakter výchovných problémů (nekázeň, zhoršený školní prospěch, zlost, vztek). Výbuchy zlosti se můžou projevit ubližováním jiným, ničením věcí apod. Podtextem může být to, že dávají matce najevo, že je nezvládne a že by se otec měl vrátit. Můžou reagovat také tak, že si vytvoří tajný vztah s rodičem, který odchází, protože ho vnímají jako zranitelného a představují si, že se rodiče usmíří. Děti můžou mít potíže se soustředěním se na školní povinnosti, protože vnitřně se zaobírají domácími problémy. Ve skupině spolužáků mají problém hovořit o rodičích. V třídním kolektivu můžou hrát roli šaška, obtížně hledají kamarády, protože nevědí, kdy je zbytečné poutat na sebe pozornost a neví, co ostatní budou považovat za přijatelné chování.

Období dospívání je nejhorší dobou a děti v této věkové skupině jsou velmi rizikovou skupinou. Pocity dítěte se velmi často mění a s pokračujícím dospíváním se mění i jejich představy o tom, co a proč se vlastně stalo. Souvisí to částečně s jejich chápáním rozchodu a jejich vlastní účasti v něm, ale také s chováním lidí, kteří jsou pro ně důležití. Dítě prožívá v tomto pubertálním věku určitou disharmonii, a to i tu, která se týká názorů. Někdy je zajedno s jedním z rodičů, jindy proti němu zbrojí. Někdy rychle vzplane pro nějaký názor rodiče a pere se za něj, za nějakou dobu se názor změní v opozici. Právě u dospívajících dětí musíme věnovat zvýšenou pozornost slyšení dítěte v probíhajícím opatrovnickém řízení právě proto, že často mění svůj názor, u kterého rodiče chce žít. Příklad, který uvádím, je autentický, a měl místo na OSPODu.

Patnáctiletý chlapec se nemohl rozhodnout, u kterého z rodičů chce po jejich rozvodu žít. Měl rád oba rodiče, vysvětloval jejich klady, ale i zápory a rozhodoval se mezi matkou a otcem. V rozhovoru s chlapcem nebylo možné jednoznačně říct, zda je více citově vázán na otce nebo na matku. Často měnil své stanovisko a nakonec se rozhodl, že zůstane u matky. Jeho vyjádření obsahovala i zpráva k soudu. V opatrovnickém řízení bylo dítě slyšeno soudcem u soudu, kde se rovněž objevila určitá váhavost chlapce, doprovázena občasným mlčením, nedopovězenými větami jako: „asi zůstanu u matky, ale otec... no otce mám rád, ale matka ... Takové výpovědi se opakovaly a bylo zřejmé, že chlapec ani u soudu není rozhodnutý. V konečné fázi soud rozhodl o svěřením chlapce do péče matky. Tentýž den, po pracovní době, se sociální pracovnice, která celý případ vedla a byla u soudního jednání, vracela autem domů. Cestou, v nestřeženém okamžiku, jí tento chlapec skočil do cesty. Naštěstí se mu nic vážného nestalo, byl hospitalizován a poté navštíven sociální pracovníci, která s ním pracovala. Celou událost vysvětlil tak, že chtěl zůstat u otce a nikdo nepoznal jeho skutečné přání, tj. ani sociální pracovnice, ani soudce. Vadilo mu, že se musel rozhodnout, ale nikdo se ho nezeptal, co si o tom všem myslí. Také přiznal, že se bojí o matku, která zůstane sama a opuštěná, měl výčitky, že když bude u otce, matka může tím strádat, onemocnět a on přece je má oba rád. Pravdou je, že otec byl výraznější osobnost, která chlapci imponovala, matka byla spíše submisivní. Na dotaz sociální pracovnice, proč reagoval tak, jak reagoval, skokem pod jedoucí auto, když situace se dá řešit jinak, odpověděl, že sám neví, ale doufal, že rozhodnutí soudu se změní v jeho prospěch a bude svěřený do péče otce, což se také následně stalo a byl upraven širokým styk s matkou. V této kauze je ještě zajímavé to, že rodiče nebyli konfliktní, nikdo z nich neměl žádnou jinou známost, nepřetahovali se o dítě, dlouho žili jako spořádaná rodina, oba dle svých možností se o dítě starali, chlapec byl úspěšným studentem, bez výchovných či jiných problémů. Příčinou rozvodu byly osobnostní charakteristiky obou rodičů, otec velmi společenský, výrazná osobnost, matka submisivní, uzavřená do sebe (domácí puťka). Chlapec velmi těžce nesl rozvod rodičů, ale nic jim nevyčítal.

Dospívající mladí lidé jsou velmi zranitelní a dovedou se rmoutit jako malé dítě. Jsou citově rozkolísaní, často hledají sami sebe, hledají příčinu, proč se to všechno stálo, kdo jsem vlastně „já“. Ztrácí své zázemí, protože chybí jeden z rodičů. Právě v sociální práci s dospívajícími dětmi v situaci rozvodu musíme být velmi pečliví a obezřetní při posuzování jejich rozhodnutí, byť se nám jeví jako dospělí, kteří chápou určité situace. Nemusí tomu tak vždy být.

Negativní zážitky spojené s rozpadem rodiny vyvolávají u dětí emocionální napětí, strach z odmítnutí, adaptační problémy, ale také výchovné problémy, které se nám můžou jevit jako poruchy chování dítěte. Zde musíme odlišit některé negativní formy chování od skutečných poruch chování, jak jsou definovány v odborné literatuře. Mezi časté projevy chování dítěte spojené s rozvodem patří:

- *Lži, lhaní*, nejčastěji se vyskytují u malých dětí, většinou jsou neškodné a směřují k druhé osobě. Je to příznak toho, že dítě žije v nějakém „vlastním“ světě, kde se momentálně necítí dobře, proto utíká do lži, situaci, kterou si vysní, jak by chtělo, aby to tak bylo. Lží chce také upozornit na sebe.
- *Drobné krádeže* jsou spíše protestem dítěte, kdy doma jsou hádky a konflikty. Krádeží dítě upozorňuje na sebe, snaží se rodiče vyprovokovat k tomu, aby se jím zabývali.
- *Útěky z domova*, v situacích, kdy rodinný konflikt se stupňuje. Je to zkratkovitě jednání dítěte, protože neví, co bude dělat venku, kam má utíkat apod. Taková situace může být pro dítě velmi nebezpečná.

- *Zhoršení školního prospěchu*, neboť v době výuky se zabývá tím, co se doma děje, co prožívá, zároveň se stupňuje nezáměr o školu, můžou se objevit absence, toulání ze školy, nebo také přespávání u kamarádů apod.
- *Dochází ke zhoršení vztahů mezi spolužáky, stranění se kontaktů, uzavřenosti*. Dítě tak zůstává osamocené. S tím také souvisí změna chování dítěte; dítě, které bylo aktivní, veselé, je více uzavřené do sebe, nekomunikuje a pomalu ztrácí kamarády.
- *Výskyt agresivního chování*, tj. nadávky, vulgarismy nejenom ve vztahu ke kamarádům, ale nadávky jsou směřovány i vůči rodičům. Děti pubertálního věku se přidružují k partě, ve které hledají pocit uznání a pocit někam patřit.
- *Opačným extrémem* mohou být přílišná ukázněnost dítěte, poslušnost, klidné chování. Dítě se tímto chováním domnívá, že něco, co se v rodině děje v době konfliktu, nějak napraví. Přitom vnitřně skrývá své emoce, strach, a vnitřní neklid.
- *Nebezpečným projevem chování* je vytvoření koalice s druhým rodičem. Dítě je zpravidla druhým rodičem, zvláště jeho chováním je dotlačeno k vytvoření takové koalice. Nejčastěji jsou to situace, kdy jeden z rodičů si prostřednictvím dítěte dělá spojence proti druhému rodiči.
- *Separáčnická úzkost* se nejčastěji vyskytuje u menších dětí v předškolním věku. Nejčastěji se jedná o situace, kdy dítě je na nějakou dobu odloučeno od rodiče, který je má v péči a absolvuje styk s druhým rodičem (třeba dva dny), se kterým není v běžném kontaktu. S těmito problémy se můžeme setkat běžně právě u styku dítěte s druhým rodičem. Dítě se bojí, neví čeho, může být plačtivé, je zmatené.

Všechny popsané situace mají souvislost s rozchodem rodičů, ať už je rozchod v jakékoliv fázi. Dítě tak demonstruje své pocity, emoce a svým chováním dává najevo, že v jeho nitru se něco děje, s čím si samo neví rady. Poznání těchto projevů chování je důležité nejenom pro terapeuty, nebo socioterapeuty, sociální pracovníky, ale především pro rodiče. Rodiče ve spolupráci s odborníky si musí být vědomi těchto prožitků dítěte a zároveň v rámci práce s rodinou a poradenstvím je zapotřebí vytvořit systém sociální opory jak pro dítě, tak i pro rodiče.

12 PORADENSTVÍ

Poradenství je základní službou v pomáhajících profesích všude tam, kde se snažíme podpořit člověka v aktivním zacházení s jeho nepříznivou životní situací. Je založeno na vztahu pomoci (pomáhání) s cílem zlepšit stav, řešit problém jednoho ze subjektu. Poskytování poradenství najdeme v zákoně o SPOD a to v § 11 odst. 1, písm. a).

Obecně bývá poradenství definováno nejčastěji jako profesionální vedení jedince s využitím psychologických poznatků (Matoušek, 2008, s. 86).

Schavel (2004) nabízí několik názorů na chápání poradenství jako „výměnu informací“ (Plessen, Bommert, In Matoušek 2003), jako „proces učení“ (Matoušek 2003), jako „vědecky fundované vysvětlování a ovlivňování lidského chování s cílem minimalizovat jeho problémy a postupně tak zabezpečit optimální fungování jedince ve společnosti“ (Strieženec, Levická, In Matoušek 2003).

Podstatou a současně smyslem a cílem poradenství je pomoc subjektu vyrovnat se se svými problémy (Paulík 1994). Poradenství je jak prvkem pomoci, tak ucelenou soustavou služeb. Je založeno na myšlence, že klienti se sami rozhodli vyhledat pomoc, ale může se stát, že některým klientům nařídil soud, správní orgán, aby docházeli do poradenského zařízení a podrobili se poradenskému procesu. Poradenství je i proces, který pomáhá jedinci odhalit a rozvinout jeho učební, profesní a psychické možnosti s cílem dostat se na nejvyšší možnou úroveň osobního štěstí a sociální užitečnosti (Matoušek 2008). Poradenství v sociální práci je vymezeno jako poskytování pomoci lidem v nepříznivé sociální situaci, kterou nejsou schopni zvládnout vlastními silami.

Podle kritérií naléhavosti a trvání potřeby patří poradenství ke službám dočasným, intervenčním, ambulantním.

Poradenství a instituce: ve většině spojují poradenství psychologické, sociální – chápeme jako služby intervenční. Intervence v širším smyslu je určitý zákrok, v užším smyslu – cílený, předem promyšlený, cílený zásah, zpravidla zaměřený na zmírnění tíživé osobní situace, také jakýkoliv postup, technika směřující k přerušování, omezení, zamezení procesu, který zrovna probíhá. Služby sociální intervence poskytují okamžitou pomoc, ale i preventivní pomoc. Struktura poradenského procesu je vymezená množstvím proměnných faktorů, které do procesu poradenství vstupují.

„Primární podmínky kontaktu s klientem jsou empatie, akceptace a kongruence. Pokud nás klienti vnímají jako empatické, budou mít silný pocit, že chápeme jejich prožitky z jejich úhlu pohledu. Aby se tak stalo, musíme vnitřně rozumět tomu, co klient prožívá, když s námi hovoří. Své porozumění je třeba klientům sdělit takovým způsobem, aby nepochybovali, že naše porozumění je přesné. Můžeme vnitřně rozumět, co klienti říkají, ale pokud jim to nesdělíme, nebudou nás vnímat jako empatické osoby. V poradenství si musíme udržet roli poradce v danou chvíli a neangažovat se příliš citově v tom, co nám klienti říkají. Je to tzv. vcítění „jako kdyby“, stavíme se do role klienta, aniž bychom ji hráli.

K dovednostem pro výkon poradenství v sociální práci patří zejména dovednosti komunikační a interpersonální. Schopnost naslouchat; ve svém principu tedy naslouchání zahrnuje tři věci (Matoušek 2008)

- Naslouchání a porozumění slovním sdělením klienta
- Pozorování a čtení klientova neverbálního chování (pozice, výraz obličeje, tón hlasu)
- Začleňování sdělovaných obsahů do celkového kontextu každodenního života

Dále sem patří schopnost vést rozhovor, usměrňování rozhovoru, kladení otázek, komentovat, sumarizovat, schopnost argumentace, navázání kontaktu

Význam pojmu „problém“, rozumíme situaci, kterou člověk prožívá jako neřešitelnou vlastními silami, kterou nezvládá navyklymi postupy jednání. Problém je vždy situace, která obsahuje něco neznámého, k jejímuž řešení chybí informace. Problém je důvodem pro přijetí klientské role. Problém, se kterým klient do procesu interakce se sociálním pracovníkem vstupuje, nemusí být jeho hlavním problémem. Může být „pseudoprobém“, tj. zastírání hlavních obtíží, které může být vědomé i nevědomé. U problému se musíme zaměřit na

- Jeho vznik a vývoj
- Na četnost opakování se určitého problému
- Na intenzitu prožívání problému
- Na způsoby překonání problému a jeho úspěšnost

Problém, který chceme řešit, může být definován jako

- Neschopnost orientovat se v situaci
- Prožitek neadekvátní zátěže
- Neschopnost se rozhodnout (konflikt)
- Nedostatek informací potřebných k řešení situace
- Nepřiměřené postoje chybných vlastních přesvědčení
- Pocit „slepé uličky“

Rozvodové a porozvodové poradenství

Rozvodové a porozvodové poradenství můžeme členit do několika oblastí

- Poradenství před rozvodem rodičů, které souvisí s problematikou úpravy poměrů rodičů na dobu po rozvodu; směřování rodičů k uzavření dohody, doprovázení rodiny při řešení péče o děti v předrozvodové situaci, kultivace, nebo ozdravení založené na kooperaci obou rodičů, pomoc při zpracování rodičovského plánu, postupy při řešení střídavé péče, vhodnost, výhody, úskalí této péče, svěření do péče jednoho z rodičů, spolupráce rodičů v době rozvodu, návod pro rodiče, jak vysvětlit dětem rozvod, terapie asistovaný styk, příprava rodiče, dítěte na asistovaný styk

Tato první oblast zahrnuje celou řadu úkonů, které souvisejí s řešením problémů, nad nimiž se rodiče nedokážou shodnout.

- Další oblastí je nasměrování rozvádějících se rodičů (podle povahy situace) a poskytnutí odborných informací v rámci sociálního poradenství, směrem ke spolupracujícím institucím, tj. odborné poradenské služby (psycholog, právník), zdravotnické služby, některá školská zařízení (pedagogické a psychologické poradny), mediátoři. Informace mohou být sociálním pracovníkem, socioterapeutem poskytnuty jak před rozvodem, tak i v situaci po rozvodu, zvláště pokud dochází k problémovým situacím v rodině, které dítě ohrožují. Musíme mít na paměti, že děti, které prošly rozvodem, patří do skupiny dětí ohrožených a musí jim být věnována náležitá pozornost.

Poradenství a pomoc rodičům s výchovou dětí po rozvodu

Rodiče se rozvodem snaží změnit svůj partnerský vztah, ale často, aniž si to uvědomují, se mění i jejich vztah s dětmi. Souvisí to se způsobem zajišťování potřeb rodiny po rozvodu rodičů a způsobem výchovy dětí. Příliš mnoho úkolů musí rodič zvládnout sám, adaptovat se na všechny změny. Mnozí rodiče po rozvodu ztrácejí nad dětmi kontrolu a nedokážou děti účinně ukáznit, usměrnit. V těchto situacích je důležité, aby se oba rodiče zapojili do výchovy a pečovali o dítě více než předtím, zdůrazněná musí být i úloha otce ve výchově dětí po rozvodu. Problémy dětí po rozvodu souvisejí s nejasnou koncepcí a dohodou mezi oběma rodiči, jak v této situaci postupovat. Děti vycítí nejednotnost výchovy, mohou ve svůj prospěch této situace využít, zvláště, kdy jeden z partnerů podrývá autoritu toho druhého, má na výchovu mírnější pravidla, děti mohou velmi dobře s rodičem manipulovat, zvláště, když rodič nedovede neadekvátní požadavky dítěte odmítnout. Dítě může odejít k druhému rodiči, protože tam má větší volnost, ale také dospívající dítě může rodiči vyhrožovat, utíkat z domu apod. Problémy dětí nejsou primární příčinou rozvodu, se kterými se můžeme setkat v začátku rozvodové situace, ale mají druhotný charakter post rozvodový a pramení ze základních přístupů rodičů k výchově dítěte. Většina dětí je po rozvodu vychovávána matkou, otec ve výchově plní menší roli. Mnohé matky nezvládají výchovné problémy dětí, obracejí se na OSPOD, kurátora pro děti a mládež. OSPOD podle zákona o SPOD má příslušné nástroje k řešení výchovných problémů dětí. Nicméně než přistoupíme k využití těchto nástrojů (výchovná opatření), musíme se zabývat konkrétními situacemi, které problém způsobily, tj. analýzou faktorů, které souvisejí s rodičovstvím po rozvodu. Mezi tyto faktory patří:

- Změna modelu interakce v rodině
- Změny v životě matky, která po rozvodu, pokud má dítě v péči, se stává primární osobou, která musí zajistit výchovu a kázeň dětí
- Klesající, nebo chybějící angažovanost otce ve výchově
- Stresové situace dětí, které se mohou projevat vztekem, neposlušností, menší vstřícností k rodiči a jsou zpravidla způsobeny odchodem otce od rodiny

Mezi další můžeme zařadit:

- Chybějící hranice ve výchově, shovívavý až liberální přístup k řešení problémů dítěte
- Neefektivní komunikace mezi rodičem a dítětem
- Nízká míra kontroly, citů
- Malá motivace rodiče se angažovat ve výchově, nedůsledná výchova

Pokud ve výchově chybí jasné hranice, pravidla, nízká míra kontroly, snížená autorita rodiče, dítě začíná mít problémy a to ve škole, se spolužáky, snadno se zapojí do nevhodné party, můžou se objevit různé závislosti, případně trestná činnost. Málo jsou platné příkazy, křik rodiče, výhrůžky, napomínání.

Co v rámci poradenství, sociální práce s rodinou můžeme rodiči navrhnout a doporučit

- ▷ Vybudování rodičovské autority, tj. zajištění laskavé a důsledné výchovy. Je to důležité pro dítě, protože potřebuje vědět, že s rodičem se může cítit bezpečně a nakolik stanovená pravidla rodič myslí vážně.
- ▷ Efektivní komunikace, znamená také odměňování žádoucího chování; děti chtějí být oceňovány za úspěchy. Dítěti je třeba jasně sdělit, jaké chování je přijatelné a co od něho rodič očekává.
- ▷ V komunikaci s dítětem má důležitý význam nápodoba chování rodiče, proto se rodiče musí umět ovládat a dávat pozor, jak vyjadřují nespokojenost s chováním dítěte. Vyjádření typu: „co to je s tebou!!“, „nerozumíš“, „okamžitě toho nech!“ Jsi nesnesitelný apod., jsou to ponižující výroky a zpravidla vedou k dalšímu vyprovokování rodiče, který někdy může použít i tělesný trest.
- ▷ Rodič, který má vybudovanou autoritu, zareaguje jinak: např. vezme dítě za ruku, nebo ho obejmě, oslovuje ho jménem, klidně, může říct „zkusme problém vyřešit společně, potřebuješ více klidu“, pomůže také forma způsobu ignorování (bez očního kontaktu), polemizovat s dítětem o tom, jak se chová, nemá smysl, má to opačný efekt. V těchto situacích můžeme využít i některé socioterapeutické techniky:
 - autoritativní rodič dovede předvídat možné konflikty, a tím předejde problémovým situacím. Časté jsou situace, kdy rodič po návratu z práce, místo, aby se zabýval dítětem, a posléze další činností, řekne: „dej mi pokoj a neotravuj“ Takové a podobné situace určitě můžou vyvolat konflikt mezi rodičem a dítětem.

V rámci poradenství a při sociální práci s rodinou po rozvodu, při řešení výchovných problémů se musíme vrátit do dřívějšího období před rozvodem, pokud se jedná o výchovné problémy (dřívější manželské spory, konflikty, kdy výchova byla výrazně zanedbávána), které se po rozvodu mohou stupňovat.

Poradenství může být poskytováno individuálně, nebo ve skupině rodičů jako socioterapeutická pomoc. Je vhodné, a to brzy po rozvodu, pomoci rodičům vytvořit rodičovský tým se zaangažováním otce ve výchově. Vytvoření rodičovského týmu vyžaduje odbornou koordinaci obou rodičů, vysvětlení postupů a schopnost sociálního pracovníka koordinovat jednotlivé postupy, včetně komunikativních dovedností.

Sociální práci s rodinou je nutné oddělit od rodinné terapie, i když sociální práce s rodinou z rodinné terapie vychází. Vznik rodinné terapie se datuje od konce druhé světové války, k rozmachu dochází v 50. a 60. letech minulého století (Gjuričová, Kubička 2009). Názory na sociální práci s rodinou a rodinnou terapii se různí. (Morales) je názoru, že rodinná terapie je součástí sociální práce a sociální pracovník ji může vykonávat. Odlišný názor zastává (Shulman 1999), rozlišuje dvě disciplíny, sociální práci s rodinou a rodinnou terapii s tím, že sociální práce využívá některé modely a techniky rodinné terapie. Jde vlastně o pojmenování určitého problému, který výrazně patří do rodinné terapie (manželské krize, závislosti, duševní poruchy) a problémy, které pramení ze sociálního fungování rodiny (rodinné krize, ohrožení rodiny, problémy s vývojovými fázemi rodiny apod.), jsou činnosti sociálního pracovníka, socioterapeuta.

Jak uvádí Matoušek (Matoušek 2008), rodinná terapie se dá provádět s jednotlivci, s manželským párem, s částí rodiny, nebo s celou rodinou.

Metody sociální práce, které můžeme používat při práci s rodinou:

- Případové konference
- Sanace rodiny
- Individuální plán ochrany dítěte v případě ohrožení dítěte
- Opatření podle zákona o SPOD
- Socioterapie a využití některých technik sociální terapie
- Rodinné poradenství
- Vybrané postupy rodinné terapie podle Satirové

Případová konference

Případová konference je setkáním dítěte, jeho rodiny, blízkých osob a odborníků. Cílem je výměna informací, zhodnocení situace dítěte a jeho rodiny, vytvoření a propojení podpůrné sítě, hledání a stanovení optimálního řešení a plánování společného postupu, který povede k naplňování potřeb dítěte. Konečným výsledkem je individuální plán péče. Případová konference je jedním ze znaků sanace rodiny. Případové konference jsou plánovány a multidisciplinární setkání odborníků, kteří s rodinou a ohroženým dítětem pracují ve své každodenní praxi. Zpravidla se realizují pro:

- Rodiny, v nichž se kumuluje více problémů (sociální, psychologické, ekonomické);
- Rodiny, které procházejí těžkým obdobím (krize manželství, porozvodová situace, problémy dítěte v pěstounské péči);
- Rodiny, v nichž se změny uspořádání odrážejí na způsobu a kvalitě péče o dítě a schopnostech a zájmu-prioritách rodičovských osob tuto péči zajistit (rozvod manželů, přijetí problematického dítěte do NRP aj.).

Sanace rodiny

Sanace rodiny (Bechyňová, Konvičková 2008) je soubor činností sociálně-právní ochrany dětí, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům a dítěti ohroženému ve svém sociálním, biologickém a psychologickém vývoji. Činnosti sanace rodiny jsou vždy realizovány multidisciplinárním týmem ve spolupráci s dítětem a jeho rodinou a mají svou obsahovou, časovou i procesní strukturu, a to cíl, plán, realizaci, monitoring a vyhodnocování. Cílem sanace rodiny je předcházet ohrožení dítěte; ohroženým dítětem v našem případě může být i dítě v porozvodové situaci, v důsledku konfliktů mezi rodiči po rozvodu, zmírnit nebo eliminovat míru rizik, a poskytnout rodičům i dítěti přiměřenou pomoc, intervenci. Konkrétně se jedná o činnosti jako posílení rodičovských dovedností, změna sociálních dovedností, směřujících k odvrácení možností odebrání dítěte mimo rodinu. Základním principem sanace rodiny je pomoc dítěti poskytovaná prostřednictvím práce s rodinou.

Individuální plán ochrany dítěte

Vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny je upraveno v zákoně č. 359/1999 Sb. V § 10 a dále ve vyhlášce š. 473/2012 Sb. V § 1, kde jsou uvedené konkrétní oblasti vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny:

- „Vyhodnocení situace dítěte – zjištění míry ohrožení práv a zájmu dítěte, vymezení sociálních, zdravotních nebo jiných rizik u dítěte, posouzení úrovně tělesného a duševního vývoje dítěte s ohledem na jeho věk, zhodnocení průběhu vzdělávání dítěte, určení a posouzení individuálních potřeb a zájmu dítěte, vymezení vlastností a určení schopností dítěte, zjištění zohlednění názoru a přání dítěte s ohledem k věku dítěte a jeho rozumové vyspělosti“
- „Vyhodnocení situace rodiny, její analýza a rodinné prostředí, analýza příčin krize v rodině, zhodnocení vztahu rodiče a dítěte, určení potřeb rodiny, určení možnosti rodiny, především vztahových, ekonomických a sociálních, určení výchovných kompetencí a předpokladů rodičů k výchově dítěte a zhodnocení možných rizik ve výchově dítěte, posouzení materiálních a finančních podmínek života rodiny“
- „Vyhodnocení situace širší rodiny, určení možnosti v širší rodině, včetně vztahových, ekonomických a sociálních možností a jejich využitelnost pro rodinu, určení možností v širším sociálním prostředí rodiny včetně dostupnosti a kvality sociálních, zdravotních, výchovně vzdělávacích a komunitních služeb a bezpečnost lokality“

Proces zjišťování potřeb je postaven na základních vědních oborech (lékařství, psychologie, pedagogika, sociální vědy a snaží se pojmenovat situaci dítěte v kontextu celostního – holistického přístupu. Vychází z teorie citového připoutání, vztahové vazby (Bowlby 1969, 1973, 1980) (Chrenková 2015)

Účastníky vyhodnocení jsou:

- Hodnotitel – pracovník OSPOD, nebo jiný subjekt (NNO)
- Dítě je středem vyhodnocení, každé vyhodnocení se týká jednoho dítěte
- Rodiče – role rodiče v procesu vyhodnocení je ve dvou rovinách: zákonný zástupce nebo pečovatel
- Ostatní – jedná se zejména o sourozence, prarodiče žijící ve společné domácnosti, partneři rozvedených rodičů a další významné osoby v životě dítěte (učitelé, specializovaní odborníci)

Výstupem každého vyhodnocování je individuální plán ochrany dítěte, který vymezuje příčiny ohrožení dítěte, stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte, k poskytnutí pomoci rodině ohroženého dítěte a k posílení funkcí rodiny a stanoví časový plán pro provádění těchto opatření. Konkrétně pak obsahuje:

- Cíle
- Přehled konkrétních kroků
- Přehled osob odpovědných za provedení jednotlivých kroků
- Termín plnění
- Přehled rizik a alternativních kroků
- Stanovení termínu a způsob vyhodnocení plánu

S rodinou dále pracujeme na realizaci IPOD s cílem vytvořit intervenční strategie. Strategie musí být realizovány v souladu se stanoveným plánem, případně změny plánu musí být diskutovány a vysvětleny

rodině. Cílem intervence není vytvořit dokonalou rodinu, ale pomoci rodině rozvíjet vlastní potenciál, který bude dostatečný k zajištění ochrany dítěte a saturace jeho potřeb.

Ke stanovení a vyhodnocení cílů můžeme použít metodu SMART, pomocí níž můžeme definovat jednotlivé cíle.

S – jako Specific – cíle musí být specifické

M – jako Measurable – cíle musí být měřitelné

A – jako Achievable – cíle musí být dosažitelné

R – jako Realistic – cíle musí být realistické

T – jako Time Limited – dosažení cíle musí být časově ohraničené

Realizace IPOD je dynamický proces, proto je potřeba vytvářet hodnocení průběžně, všechny nezbytné kroky a jejich důsledky analyzovat a vyhodnocovat.

Opatření na ochranu dětí

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí stanovuje jasná a přesná pravidla pro ochranu dětí, kterými rozumíme

- Ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu
- Ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění
- Působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny
- Zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvalé nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině

Zákon nám zároveň definuje princip sociálně-právní ochrany dětí, tj. zájem a blaho dítěte, ochranu rodičovství, právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Zároveň přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte. Tyto principy jsou dále rozpracovány v jednotlivých ustanoveních zákona a to v § 6, který nám specifikuje okruhy dětí, kterým je zapotřebí věnovat pozornost a v § 9a hovoří o opatřeních na ochranu dětí, která musí být zvolená tak, „aby na sebe navazovala a vzájemně se ovlivňovala“. Ustanovení citovaného § vysvětluje, že je nutné „využít všechny metody sociální práce a postupy odpovídající současným vědeckým poznatkům“

Mezi opatření na ochranu dětí patří preventivní a poradenská činnost, individuální plán ochrany dětí a také možnost uložit rodičům využít odbornou poradenskou činnost (§ 12) v případě, že rodiče

- „Nezajistí dítěti odbornou poradenskou pomoc, ačkoli dítě takovou pomoc potřebuje“
- „Nejsou schopni řešit problémy spojené s výchovou dítěte, bez odborné poradenské pomoci, zejména při sporech o úpravě výchovy dítěte nebo úpravě styku s dítětem“
- „Nevyužili možnosti poradenské pomoci potřebné k překonání problémů rodiny a k odvrácení umístění dítěte do náhradní péče nebo nedbali na doporučení spolupracovat s pověřenými osobami, poskytovateli poradenských služeb nebo mediátorem“

Mezi další opatření patří výchovná opatření (§ 13), vyžaduje-li to zájem dítěte, příslušný úřad může

- „Napomenout vhodným způsobem dítě, rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, nebo toho, kdo narušuje řádnou péči o dítě“
- „Stanovit nad dítětem dohled a provádět jej za součinnosti dalších institucí nebo osob v místě bydliště, či pracoviště dítěte“
- „Uložit dítěti, rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte povinnost využít odbornou poradenskou pomoc, nebo uložit povinnost účastnit se prvního setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin nebo terapie“

Za nástroj rychlé intervence můžeme považovat „předběžné opatření“ a to v případě „ocitne-li se dítě ve stavu nedostatku řádné péče, nebo je-li život dítěte, jeho normální vývoj, nebo jeho jiný důležitý zájem ohrožen, nebo narušen, je příslušný obecní úřad obce s rozšířenou povinností podat neprodleně návrh k soudu na vydání předběžného opatření“ (§ 16).

Další oblastí je péče o děti vyžadující zvláštní pozornost „sociální kuratela“ a vztahuje se k § 6 citovaného zákona. Péče o tyto děti spočívá v poskytování pomoci při překonávání nepříznivých sociálních podmínek a výchovných vlivů, s cílem umožnit jim začlenění do společnosti, včetně začlenění pracovního.

12.1 Rodinné poradenství

Rodinné poradenství můžeme v širším smyslu chápat jako poradenství v oblasti rodinné problematiky, které se přímo, či nepřímo týká vztahů mezi jednotlivými členy rodiny a jejími subsystemy nebo vztahů rodiny s okolím (škola, děti nového partnera, prarodiče, širší rodina apod.), kdy je spolupráce s nimi žádoucí. Mezi rodinným poradenstvím a rodinnou terapií sice není ostrá hranice, ale v praxi musíme rozlišovat rodinné poradenství a terapii. Rodinné poradenství je zaměřeno na aktuální stav a praktická témata, podporu celého rodinného systému, posilování jeho dovedností a kompetencí (facilitace, zapojení všech účastníků). Pracuje se s nezdravými vzorci vzájemného chování mezi jednotlivými členy rodiny a vede k jejich uvědomění a změně. Jedná se o to, aby rodinný systém byl schopen fungovat sám o sobě. Rodinné poradenství hledá porozumění různým situacím, nalezení řešení, co udělat jinak. Rodinné poradenství se odehrává v různých kontextech (např. zletilé dítě a vyživovací povinnost, rozvedené či rekonstruované rodiny, rozvedený rodič, které nemá dítě v péči a konflikt s druhým rodičem, zasahování prarodičů do porozvodového konfliktu).

Rodinné poradenství je ovlivňováno normativními modely: zájem dítěte, i když zájem dítěte nelze předem výslovně definovat. V konkrétní poradenské situaci ale můžeme rozpoznávat např. při poradenství o uspořádání péče po rozvodu, že zájmy dospělých/rodičů jsou velmi často ve zřejmém rozporu se zájmem dítěte (to, co je pohodlné pro rodiče, je zátěž pro dítě). Zájmy dítěte v rámci rodinného poradenství musí být hájeny; dbáme na to, aby veškerá dřívější ujednání, dohody a komunikace během konzultací byly srozumitelné nejen rodičům, ale i dítěti.

Při poskytování rodinného poradenství si musíme uvědomit, že rodina zajišťuje primární socializaci dětí a stabilizuje osobnosti dospělých jedinců. Zabývá se takovými tématy jako odpovědnost, péče o děti a jejich výchovu, volný čas, finanční záležitosti apod. Členové rodiny tvoří mezi sebou důležitá pouta (genetická, teritoriální, citová, spirituální, nebo „úkolové“ pouto, jako rodičovské či výchovné a vztahy vzájemné závislosti a zodpovědnosti). Pochopení těchto pout je často klíčem k účinné poradenské intervenci

v dané rodině. Rodina předpokládá mezigenerační vztahy a hranice mezi nimi. Funguje zde systémová dynamika (odlišnost od dynamiky páru). Rodina má vývojové fáze, které mají své charakteristiky. Můžeme rozlišit užší rodinu (rodiče a děti) a širší rodinu (prarodiče a další příbuzní). Členové rodiny mají své kompetence, který by měly být respektovány. Ale jinak je tomu v rekonstruovaných rodinách (rodič – vlastní a nevlastní děti vs. nový partner rodiče). V rodinném poradenství musíme respektovat přirozené role a hranice (hranice mezi generacemi, zodpovědnost rodičů za děti). Dále si musíme uvědomit, že biologické pouto je jiné než zvolené. Biologické pouto zůstává po celý život, to ale nesnižuje uznání důležitosti pouta sociálního, které je volené (souvislost s rozvodem, novým partnerem).

Rodinné poradenství najdeme v tématech:

- Komunikace v rodině
- Vztahy v rodině
- Uspořádání života v rodině (zvláště v rekonstruovaných rodinách, po rozvodu)
- Instrumentální složky soužití (trávení volného času, nejen v původní rodině, ale důležité pro rekonstruované rodiny, totéž platí pro fungování domácnosti a sžívání se s novými členy rodiny (nevlastní otec/matka, nevlastní, ale i společné děti)
- Odpovědnost a kompetence
- Konflikty a jejich zvládání
- Výchova dětí, učení, výchovné problémy, závislosti apod.
- Vztahy v rodině vůči jiným (sub) systémům a institucím (rodiče manžela/manželky, příbuzenské vztahy, přátelé (noví a původní přátelé)
- Rozvody a rozchody a následné uspořádání vztahů nebo péče o děti

Všechna témata mohou být předmětem naší sociální práce (nejenom v běžných situacích, ale mohou mít místo v porozvodových, rozvodových situacích).

12.2 Využití socioterapie v sociální práci s rodinou

Socioterapií rozumíme souhrn metod sociální práce, které akcentují různé druhy sociální intervence. Socioterapie, obdobně jako sociální práce, zahrnuje v sobě poznatky z několika vědních disciplín: psychologie, sociologie, speciální pedagogiky, medicíny, školství, práva. Socioterapii můžeme charakterizovat jako specifickou oblast sociální práce, která má uplatnění při práci se sociálními skupinami, jednotlivcem, rodinou, komunitou. Prakticky se dá využít u všech cílových skupin, kterými se sociální práce zabývá.

V odborné literatuře nacházíme různé definice vymezení pojmu socioterapie. Lozsi uvádí: „socioterapia je také způsob práce s klientem a jeho sociálním systémem (příbuzní, spolupracovníci, společnost), který směřuje k nápravě a opětovnému fungování narušených sociálních vztahů“ (Lozsi 2013 s. 17). Zakouřilová (Zakouřilová 2014) a Matoušek (Matoušek 2008) hovoří o sociální terapii jako o přímém, či nepřímém působení na chování klienta v jeho sociálním prostředí, s cílem podporovat žádoucí změny v jeho chování a předcházet rizikovému chování. Oba autoři hovoří o systému intervence za použití odpovídajících nástrojů, technik, které terapeut používá.

Pojem socioterapeutické techniky najdeme v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a to v prováděcí vyhlášce č. 505/2006 Sb., k zákonu o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, kde jsou socioterapeutické činnosti vyjmenovány mezi základními činnostmi, vykonávanými v rámci řady sociálních služeb (např. socioterapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporující sociální začleňování osob, krizovou intervenci a další socioterapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k překonání krizového stavu a zahájení následného terapeutického procesu, psychosociální podpora formou naslouchání apod.). Oblast socioterapeutických aktivit najdeme také v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, kde v § 1 odst. 1 se hovoří o ochraně práv dítěte na jeho příznivý vývoj a řádnou výchovu, dále působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Obdobnou informaci najdeme v § 10 citovaného zákona a to opatření sociálně-právní ochrany dětí a v § 11 je rozpracována poradenská činnost. Sociální terapie má také své důležité místo v agendě náhradní rodinné péče.

Opatřeními v socioterapii (sociální terapii) jsou různé postupy, speciální techniky a metody práce, směřující k obnovení sociálního fungování klienta a pomoc při zvládnutí jeho obtížné životní situace včetně prevence sociálního selhávání. Obecně můžeme uvést, že socioterapie (sociální terapie) je souhrn metod, postupů a technik, které v sociální práci lze využít. Zaměření socioterapie má intervenční charakter v tom nejširším slova smyslu na různých úrovních sociální práce. Socioterapie musí být budována na vzájemném vztahu klienta a sociálního pracovníka (socioterapeuta). Je to také fenomén lidskosti a holistický pohled na člověka, na jeho potřeby, transakce mezi lidmi a jejich sociálním prostředím. Podle Úlehly je „socioterapie charakteristická svým cílem – najít cesty a způsoby, které člověku umožní využít jeho vlastních zdrojů k tomu, aby zapadl do společnosti, ve které se pohybuje, a to ke spokojenosti své i oné společnosti. Znamená to hledat změnu v předpokladech a způsobech jejich naplňování“. (Online) dostupné na internetu: www.g-i.cz/cz/clanky/233-manifest-socioterapie

V socioterapii, stejně jako v sociální práci obecně, jsou velmi důležité dobrá a vzájemná komunikace s klientem, naslouchání, reflektování problémů klienta, které posléze můžeme využít pro psychosociální pomoc či intervenci. Častým řešením problémů klienta, kdy můžeme využít socioterapii, jsou různé krizové situace (mj. porozvodové).

Právě v situacích, kdy je narušená rovnováha mezi klientem a jeho sociálním prostředím, socioterapie a její techniky, můžou být velmi efektivní metodou při poskytování intervence, poradenství, psychosociální pomoci apod. Důležité je, aby socioterapeut citlivě vnímal potřeby a problémy klienta (které můžou být i rizikové), v jeho sociálním fungování a reflektoval je při práci s klientem a zaměřil se na jeho silné stránky. Sociální terapie zahrnuje: (Zakouřilová 2012, s. 21)

- Poradenství
- Primární, sekundární, terciární prevenci
- Krizovou intervenci
- Zapojení odborníků do spolupráce
- Různé formy rehabilitace, zejména sociální (zajištění sociálních služeb, materiálního zabezpečení), rodinnou (podpora, náprava nebo obnova rodinných vztahů), volnočasovou.
- Přímou terapeutickou práci (setkávání s klientem, terapeutické rozhovory, realizace speciálních technik)

Sociální terapii můžeme využít v předrozvodovém i porozvodovém poradenství, stejně tak některé techniky sociální terapie. V době, kdy pracujeme s rodiči na uzavření dohody o úpravě poměru na dobu po rozvodu, nabízí se zde prostor i pro multidisciplinární tým, který postupy sociální terapie může dobře využít. Vhodnou pomůckou je metodický materiál MPSV „Kouzelná knížka“. Při rozhovoru s dítětem, které má být slyšeno u soudu, s využitím „Kouzelné knížky“ můžeme velmi dobře dítěti vysvětlit, proč má být slyšeno u soudu, co je vlastně soud a s jakými osobami se dítě může u soudu setkat. Tento postup, doprovázený vysvětlováním, napomáhá dítěti zbavit se strachu, stresu, emočního napětí. Obdobně lze tento metodický materiál využít v poradenském rozhovoru s rodiči, neboť se předpokládá, že ne všichni rozvádějící se rodiče jakékoliv soudní řízení dříve absolvovali. Zmíněný metodický materiál není jen materiálem samým o sobě, ale plní funkce informačního poradenství, sociálně odborného poradenství. Poradenství se váže na činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí, jehož povinností je připravit rodiče a dle potřeby i dítě na jednání před soudem.

Rodinná terapie podle Virginie Satir (několik slov úvodem)

V. Satirová je považována za významnou představitelku americké humanistické psychologie a rodinné terapie. Satirová vycházela z předpokladu, že jedince je možné pochopit a léčit pouze v sociálním kontextu, především pak v kontextu rodiny. Rodinu považuje za systém tvořený nejen jednotlivými prvky, ale především vztahy mezi těmito prvky. Terapii pak zaměřuje právě na vztahy mezi členy rodiny, na jejich způsob komunikace. Aby došlo ke změně u jedince, je třeba působit na celý vztahový systém a kontext a měnit ho. Zdůrazňovala, že předkládaný problém není problém, ale to, jak lidé s problémy zacházejí, je problém. Hojně využívala neverbální aspekty komunikace – tělesný postoj, pohyb, dotyk, vzdálenost, rozdíl ve výšce očí, sílu a tón hlasu.

Základní pilíře rodinné terapie V. Satirové

Spolupracovníci a pokračovatelé Satirové rozvinuli „Model růstu“ do současné podoby, který také známe pod názvem Transformační systemická terapie podle Satirové. Model se využívá v terapeutické praxi s jednotlivcem, páry, rodinou nebo skupinou. Model se používá nejen v sociální práci, socioterapii, ale do odborného prostoru se dnes dostává v sociální pedagogice. Právě socioterapii je možné primárně propojit s Modelem růstu. Hlavním cílem Modelu růstu je posílení sebeúcty členů rodiny. Satirová na základě svých zkušeností byla přesvědčená, že terapie má členům rodiny pomoci odhalit a využívat vnitřní zdroje a takto zabezpečit jejich růst. Terapie Satirové se zaměřuje na rozšiřování možností členů rodiny měnit své nevhodné vzorce (copingové) tak, aby členové rodiny dovedli zlepšit své schopnosti a být způsobilí řešit své problémy efektivním a zdravým způsobem.

Model růstu nebo také Satiriánský model můžeme řadit k humanistickým a transpersonálním psychologickým směrům. Jeho základními předpoklady, přesvědčeními a hypotézami jsou tvrzení (citují dle autorů Satirová, Banmen, Greberová, Gomoriová 2005):

- Změna je vždy možná. Změna se týká úrovně pocitů, percepce (přesvědčení, předpoklady, myšlenky, pravidla, hodnoty) a očekávání
- Terapie musí být zážitková, pouze tak jde dosáhnout změny druhé úrovně a to změny na úrovni bytí a nejen změny na úrovni chování. Problém není problém, ale problémové může být zvládnutí těžké situace. Cílem terapie není řešení problému, ale práce s jeho zvládnutím

- Majitelem emocí je výhradně ten člověk, který je prožívá, tudíž se můžeme své pocity učit zvládat a měnit
- Terapie definuje cíle svého působení pozitivně a řeší dopad negativních zkušeností
- Lidé mají vlastní zdroje potřebné ke změně a růstu, terapie je nástrojem objevování těchto zdrojů

Myšlenky o vnímání světa a člověka na základě tohoto modelu:

- Rodiče dělají věci tak, jak v danou chvíli nejlépe dovedou
- Rodiče opakují rodinné vzorce, které dostali jako děti, a to i přesto, že jsou tyto vzorce dysfunkční
- Máme možnost volby – především ve smyslu vědomé odpovědi na stres namísto pouhého reagování na situaci
- Naše pocity patří nám. Všechny
- Nemůžeme změnit minulost, můžeme změnit její dopad na nás
- Přijetí a ocenění našich minulých krůčků kupředu zvyšuje naši schopnost zvládat přítomnost
- Jedním z citů na naší cestě k celistvosti je přijmout rodiče jako lidi a setkávat se s nimi na úrovni lidství, nikoliv na úrovni rolí
- Coping je projevem úrovně naší vlastní hodnoty. Vyšší sebehodnota znamená plnější coping
- Proces je cesta a možnost změny. Obsah formuje kontext, ve kterém se změna může uskutečnit

Myšlenky Satirové můžeme používat při řešení porozvodových problémů rodiny, ale také u rodin rekonstruovaných, aplikovat je v rozhovorech s rodiči.

13 NEVLASTNÍ OTEC, NEVLASTNÍ MATKA „TŘETÍ“ RODIČ – NOVÁ RODINA

Život v rodině s nevlastním rodičem se však od života v původní nerozvedené nebo nukleární rodině v mnohých ohledech liší. Děti se musejí vypořádat s rozsáhlým příbuzenstvem včetně nevlastních sourozenců, prarodičů a především s nevlastním rodičem. Po rozvodu se rodiny vyvíjejí dál, větví se a přibírají nové členy. Existuje nesčetné množství variant nových rodin:

- Žijící s dětmi z původního svazku jednoho či obou partnerů
- Žijící s dětmi pocházejícími z nového svazku
- Žijící s dětmi, které jeden rodič zplodil s partnerem, jemuž se také narodily další děti (polorodí, obecně řečeno nevlastní sourozenci jeho prvních dětí)

Partneři, ale také děti, ať už pocházejí z původního svazku, nebo se narodily ze svazku nového, totiž žijí v mnohem složitějším systému vazeb, kulturních hodnot a životních filozofií. Proměnlivost a uspořádání členské základny rodiny klade velké nároky na adaptabilitu dítěte. V praxi můžeme potkat hodně dětí, které mají problémy v chování a prožívání a současně se nacházejí ve velmi složité situaci. Můžeme se také setkat s tvrzeními, že rozvedená rodina není tak hodnotná jako rodina nerozvedená. Jedná se o „stigma“ rozvedených rodin. Nejedná se o stigmatizování těchto rodin v pravém slova smyslu a stigmatizaci můžeme vnímat jako určitý předsudek vůči rozvedeným rodinám. Problém musíme hledat někde jinde. Především v komplikovanosti uspořádání nových vztahů, které se nedají vyřešit ihned a pro mnoho dětí jsou ze začátku zmatečné.

Děti, které se stávají součástí nevlastní rodiny, stojí před dvěma zásadními problémy. Pro mnoho z nich je těžké přijmout, že do jejich rodiny vstupuje nový partner, „ten třetí“. Obávají se toho, že partner nahrazuje druhého rodiče a přirozeně se této změně brání. Dítě se bojí, „že přijetím nového partnera zradí vlastního rodiče, s nímž nežije“ (Teyber 2007). Děti bývají k rodičům velmi loajální, proto většina z nich nového partnera rodiče odmítá a brání mu v tom, aby měl pocit, že je členem rodiny. Na svolení se neptá nevlastního rodiče, ale třeba provokativně zavolá vlastnímu rodiči, že se partner matky do domácnosti nastěhoval. Nejkrutější reakce bývá přímé slovní obvinění „Ty nejsi můj táta“.

Adaptace dítěte v nové rodině s nevlastním rodičem závisí, stejně jako při rozvodu, na způsobu reakce rodičů na stres a na jejich duševní pohodě. K problémům s adaptací dochází u nevlastních dětí totiž především tehdy, když náročné okolnosti, vyvolávající u rodičů podrážděnost, úzkost, deprese nebo nadměrné pití alkoholu, vedou k neefektivní výchově.

Dětem se po rozchodu rodičů zase může začít dařit dobře, pod podmínkou, že dostanou podporu a že jim rodina i ostatní dají čas, aby tuto obtížnou situaci zvládli. Vlastní rodič má před sebou úkol podílet se o část odpovědnosti za výchovu dítěte s nevlastním rodičem, udělat mu místo ve výchově a domlouvat se s ním na řešení situace v rodině. Pro nevlastního rodiče to obnáší poznat dítě, poznat, jak je vychováno, a postupně se na jeho výchově začít podílet, jak je to v souladu s dikcí zákona. Dobrému fungování rodiny přispívá, když si je nevlastní otec vědom toho, že je nevlastní a že nenahrazuje dítěti vlastního otce. Když roli a místo vlastního otce v životě dítěte respektuje bez ohledu na to, zda se všim, co dělá, souhlasí.

Nevlastní rodič může být v životě dítěte velmi důležitý a může jej obohacovat. Jeho role je snazší, když respektuje roli vlastního rodiče. Od nevlastního rodiče potřebuje dítě dostatek prostoru a svobody pro blízký vztah s vlastní matkou a s vlastním otcem. Dítě, hlavně v počátcích soužití, potřebuje, aby mu byl nevlastní rodič k dispozici tehdy, když ho žádá, aby mu poradil a pomohl mu s tím, co potřebuje. Dítě potřebuje zjistit, zda ho může žádat a může být vyslyšeno. Od vlastního rodiče, se kterým žije, dítě potřebuje, aby ho netlačil do kontaktu s nevlastním rodičem. Potřebuje mít občas vlastního rodiče jen pro sebe a potřebuje i čas, který tráví všichni společnými činnostmi. Od obou dospělých dítě potřebuje, aby vytvořili pokud možno stabilní partnerství, které mu bude poskytovat pevné zázemí pro růst. Děti a nový partner potřebují čas, aby si na sebe vzájemně zvykli. Potřebují si vytvořit vlastní postoje vůči novému partnerovi svého rodiče, potřebují zjistit, jakým způsobem k sobě patří.

Nevlastní rodič se může stát primárním rodičem a to v případech, že jsou děti malé a nově vytvořená rodina se může podobat nukleární rodině a nevlastní rodič se může stát primárním pečovatelem. Malé děti si dokážou s vnímavým a přístupným nevlastním rodičem vytvořit blízký vztah. U dětí do sedmi až osmi let může nevlastní rodič převzít tradiční rodičovskou roli, je schopen starat se o dítě a vychovávat ho. Primární nevlastní rodičovství bývá častější, pokud se druhý biologický rodič aktivně nezapojuje do výchovy. Takové uspořádání je nejharmoničtější druh nevlastní rodiny.

Nejběžnějším typem nevlastního rodičovství, ale také nejobtížnějším je být „druhým rodičem“. Tento typ bývá častý, má-li dítě vztah s druhým biologickým rodičem, věk dítěte také hraje roli (10-15 let). Děti v tomto věku mají tendenci nevlastního rodiče odmítat, hlavně v začátku vzniku nového manželství. Většina těchto dětí mateřství nebo otcovství nevlastního rodiče nepřijme. Proto, hlavně v začátku, by měla primární rodičovská odpovědnost příslušet vlastnímu rodiči. Nevlastní rodič by měl do rodičovské role vstupovat postupně a neměl by usilovat o převzetí výchovy. Nevlastní rodič jako kamarád má snazší roli. Nevlastní rodič, který je „kamarádem“, může život dítěte významně ovlivnit, nicméně tak nečiní prostřednictvím rodičovské úlohy, nýbrž díky osobnímu vztahu, který si v průběhu času vytvořil. Předpubertální a dospívající děti právě takovou roli u nevlastního otce upřednostňují. Tyto nevlastní rodiny bývají zpravidla harmonické, protože pouto k biologickému rodiči, který je nemá v péči, není ohrožené a boj s nevlastním rodičem o autoritu a moc nenastává.

Role nevlastní matky je docela složitá, možná složitější než role nevlastního otce. Žena muže, který má dítě v péči, se setkává s poměrně velkým tlakem ze strany příbuzných, okolí. Očekává se od ní, že se bude o manželovy děti starat a poskytovat jim každodenní péči. Pokud není schopná těmto požadavkům vyhovět, je považována za neschopnou a neúspěšnou manželku a matku. Nerealistická očekávání způsobují mnoho trápení, což v rodině vede ke konfliktům. Starší děti odmítají nevlastní matku, partnerku otce, která se snaží zaujmout místo biologické matky a péči a výchovné zásahy odmítají. I když nevlastní matka se snaží dokazovat dítěti lásku a dobré úmysly, odmítnutá zůstává i nadále. V této situaci pro dítě i dospělého vznikají závažné problémy. Nevlastní matka se dostává do velkého stresu, může se objevit pocit ublížení, ústící do agrese. Děti, jenž by měla mít ráda, nemiluje, má na ně vztek, protože jí ničí život.

Náročné změny spojené s vytvářením nové rodiny lze usnadnit, pokud si uvědomíme některé situace související s úlohou vytváření vztahu mezi dítětem a nevlastním rodičem. Velký vliv na fungování nové rodiny má bezesporu i to, že rodiče dítěte mají mezi sebou již dořešená emoční zranění a nastavená pravidla rodičovského fungování po rozvodu. Všechny mezilidské vztahy procházejí vývojem a mají svou dynamiku, nevlastní rodiče se dostávají do nových životních situací a vstupují do nových rolí.

Mnoho nevlastních rodičů se domnívá, že musí naplnit tradiční výchovnou úlohu. Když se o to pokusí, setkají se u starších dětí s odporem a u dospívajících s naprostým nezdarem. Uvádí se, že čím mladší dítě, tím lépe si na nového člena rodiny zvyká. Menší děti jsou spontánnější, mají automaticky potřebu se k někomu v rodině tulin a vytvoří si s ní vztah rychle. U starších dětí to začíná spíše distancem a vztah se buduje pomalu.

Problémy, se kterými se můžeme setkat při sociální práci s dětmi, vyrůstajícími v nevlastní rodině

Sociální práce s těmito rodinami, zdá se, že se neliší od ostatních přístupů práce s rodinou. Přece jenom nacházíme jisté odlišnosti. V běžné praxi převažuje určitý stereotyp řešení situace těchto rodin. Je to i proto, neboť rodiny, které se na nás obracejí, mnohdy jejich problémy považujeme za zcela běžné a problémy dětí vyhodnocujeme jako výchovné problémy. Ony sice výchovnými problémy jsou, ale vznikají na jiném základě. Nejsou to problémy související se zanedbáváním dítěte. Někdy dost dobře neumíme pojmenovat ty životní situace, které v nových rodinách vznikají mezi dospělými a dětmi. Jednoduše rodinu označujeme jako konfliktní, problémovou, nespolupracující.

Obraz nevlastní rodiny, ve které se vyskytují konflikty, je mnohem složitější. To pramení, jak již bylo uvedeno, z různorodých vztahových záležitostí, historie rodiny a hlavně ze samotného konceptu nově vytvořené „rodiny“.

První skupinou potíží v nevlastních rodinách je *vztahový problém*, tj. nepřijetí nevlastního rodiče dítětem. Většinou při rozhovoru s dětmi, o nevlastním rodiči mluví jako o manželce, manželovi, přítelkyni otce apod., aniž by ho nějak pojmenovali, nebo také používají slovo „on, ona“ a dávají najevo, že tento člověk není pro ně členem rodiny.

Další problém souvisí s *idealizováním vlastního rodiče*. Nejčastěji jsou to situace, kdy dítě nemá uspokojivý styk s biologickým rodičem a tak si vlastního rodiče idealizuje. Tím chce uniknout z reality nové rodiny. Může se ale stát, že dítě časem naváže kontakt se vzdáleným rodičem a touží po změně a vymůže si svěření do péče vlastního rodiče. V daném momentě nastává konflikt mezi matkou a dítětem, obviňování biologického rodiče matkou z manipulace apod. Tento konflikt se převážně odehrává na citové úrovni a případný návrat dítěte k matce není snadný.

Výchovné problémy dítěte, které vznikají v nové rodině, jsou vždy považovány za něco špatného, co je spojované s biologickým rodičem. Na oddělení SPOD často od rodičů slyšíme „no jo, to má po otci“, „on je stejný jako jeho otec“. A takto se matka vyjadřuje i před dítětem. Dítě, které se identifikuje se zatracovaným, vzdáleným otcem, cítí se zatracované společně s ním. Výchovné problémy těchto dětí se obvykle stupňují, dítě řeší své problémy s vrstevníky, snadno se může dostat do nevhodné party, situaci může řešit útekem z domu. Dítě nemá uspokojivý vztah ani s biologickým, ani nevlastním rodičem. Dalším problémem, který je příčinou konfliktů mezi dítětem a nevlastním rodičem, je *naprosté uzavření se nové rodiny* a odstrčení biologického rodiče a to i přesto, že dítě má s biologickým otcem dobrý vta. Vlastní otec je považován za vetřelce v nové rodině, je mu bráněno v komunikaci s matkou ohledně dítěte, všechno vyřizuje nevlastní rodič a to i záležitosti, které patří do kompetence biologických rodičů. Dítě se snaží bránit pozici biologického otce, s nevlastním rodičem přestává komunikovat, nechová se k němu dobře. V praxi to vypadá tak, že na oddělení se střídají nevlastní a biologický otec, kteří na sebe vzájemně útočí.

Matce rozhodování nevlastního rodiče vyhovuje a spíše se snaží docílit toho, aby se vazby mezi vlastním otcem a dítětem zpretrhaly, aby byl v „nové rodině klid“.

Nastávají i takové situace, kdy vzdálený rodič se o dítě dlouho nezajímal a objevil se až v době, kdy se u dítěte vyskytly výchovné problémy třeba v období dospívání, ve škole, a biologický rodič do výchovy dítěte začíná razantně vstupovat. Jelikož dítě dlouho nemělo s rodičem kontakt, do jisté míry si otec zidealizovalo, co vlastní rodič využívá. Prezентuje dítěti důvody odchodu z rodiny, ze svého pohledu, někdy navádí proti nevlastnímu rodiči nebo matce a dítě začíná vyvíjet úsilí o svěřeni do jeho péče. Matka žádá o omezení nebo zrušení kontaktu s biologickým rodičem, protože narušuje výchovu dítěte.

Jak děti dovedou bránit vlastní teritorium – příklad z praxe

Rodiče se rozvedli, dítě bylo svěřeno do péče matky. Rozvod proběhl klidně, bez výrazných konfliktů. Otec pracoval v zahraničí, občas dítě navštěvoval a dítěti slíbil, že až se definitivně vrátí ze zahraničí, tak budou spolu. Občas dítěti telefonoval, nebo poslal pohled. Matka před rozvodem neměla partnera a poměrně dlouho žila sama s dítětem, desetiletým chlapcem, se kterým nebyly žádné problémy. Po nějaké době si našla novou známost, partner do rodiny nedocházel, ale společně se scházeli. Na oddělení SPOD matka přišla sama, a žádala o pomoc, spíše radu, co má dělat a jak řešit situaci chlapce, který v době, kdy se dozvěděl, že matka má přítele, se začal chovat naprosto jinak než dříve. Změna chování spočívala v tom, že chlapec převzal úlohu otce v rodině, rozkazoval, co má matka dělat, co neudělala a měla udělat, byl vůči ní agresivní a došlo u něho ke zhoršení prospěchu. Ve škole situaci vysvětloval tak, že musí všechno doma dělat za matku, mýt nádobí, uklízet a někdy i připravit jídlo. Ze svého pokoje se přestěhoval do ložnice a rozhodl se, že bude spát v ložnici. Marná byla snaha matky vysvětlit mu, že má svůj pokoj, kde má svoji postel. Nejen, že v ložnici začal spávat, ale doprostřed postele nastěhoval všechny další polštáře, deky a jiné lůžkoviny. Ohradil tak prostor mezi matkou a sebou (mezi matkou a cizím mužem).

Analýza případu:

Chlapec před rozvodem, měl s otcem velmi dobrý vztah. Těžce nesl situaci, že se s ním nemůže stýkat. Dítěti nebylo vysvětleno, že otec nemůže přerušit práci v zahraničí a že tam ještě nějakou dobu pobude a že se rodiče rozvádějí, protože otec má vztah s jinou ženou. Chlapec si zapamatoval slova otce, že když se vrátí ze zahraničí, tak budou spolu. Tato nešťastná formulace věty způsobila, že chlapec to pojal tak, že budou všichni společně bydlet a zase budou tou stejnou rodinou. O partnerovi matky se dozvěděl od prarodičů, což nebylo vhodné, navíc bez jejího souhlasu, a matka o známosti dítěti nic neřekla.

Z rozhovoru s chlapcem jsme zjistili následující:

- Matka zradila otce, našla si jiného muže, a otec se nebude mít kam vrátit
- Matka mu neřekla, že má partnera a že hodlá s ním do budoucna žít
- Přestěhoval se do ložnice proto, aby zabránil cizímu člověku spát v jejich bytě, a místo v ložnici přece patří otci.
- Neměl informace o tom, že rozvod je konečnou záležitostí a rodiče nebudou již nikdy žít spolu a nechápal, proč mu otec řekl, že po návratu ze zahraničí budou spolu a začal ho považovat za lháře

Oba rodiče se dopustili mnoha chyb ve vztahu k dítěti, a tím způsobili velké emocionální problémy a poté i výchovné problémy. Rodiče se dohodli, že nebudou některé své záležitosti dítěti sdělovat, nepovažovali to za důležité. Neuvědomili si, jaké to může mít následky pro život dítěte, ponechání dítěte v nevědomosti, co se vlastně stalo. Celá situace s oběma rodiči a dítětem musela být řešená od začátku, ve spolupráci s psychologem, neboť chlapec nebyl schopný se s problémem vyrovnat, ztratil důvěru jak k otci, tak k matce. Vyčítal jim, že ho oklamali, podvedli.

Obraz nové rodiny, ve které se vyskytují konflikty, je mnohem složitější. To pramení, jak již bylo uvedeno, z různorodých vztahových záležitostí, historie rodiny a hlavně ze samotného konceptu nově komponované rodiny.

V sociální práci s nově vytvořenými rodinami je zapotřebí pracovat velmi opatrně. Neřešíme dospělé, ale konflikt mezi dospělými a dětmi, který může být (jak již bylo uvedeno) důsledkem celé řady problémů počínaje rozvodem, uspořádáním poměrů k dětem včetně adaptačních problémů spojených s novým soužitím rodičů. Opatrnosti je zapotřebí při řešení výchovných problémů dětí, které jsou vychovávány v nové rodině. Některé postupy, se kterými běžně pracujeme, nemusí být adekvátní metodou (výchovná opatření, ústavní výchova, které se také často rodina dožaduje). Je to spíše na škodu dítěte, protože výchovný problém se začal formovat jinak a není problémovým chováním v pravém slova smyslu. Vhodnější je terapie, dlouhodobá práce s rodinou a dítětem, krok po krůčku.

Vytvoření nové rodiny může být úspěšné, pokud rodiče budou rozlišovat mezi partnerským a rodičovským vztahem, budou respektovat rodinnou hierarchii, pozice, jakou jednotliví členové zaujímají a role jednotlivých členů rodiny, a funkce. Nezabředávat příliš do minulosti, ale být si vědom, že vztahy, které rodiče tvoří, jsou založené na citech a ty můžou být vratké.

Osamělé rodičovství

Osamělé rodičovství, nebo také neúplné rodiny, či „sólo“ rodiny, v obecném pojetí se rozumí rodiny, kdy výchova dětí je zajišťována bez přítomnosti jednoho z rodičů. Liší se tak od úplné rodiny, ta se skládá z muže, ženy a jejich dítěte/dětí a je stále považována za přirozenou a převládající formu rodiny (Možný 1990, s. 18). Problém této definice spočívá v tom, zda do ní zahrnout i páry nesezdané, kdy partneři žijí v družském vztahu pohromadě a podílejí se oba na výchově dětí. Český právní řád neobsahuje termín pro takové soužití, ani jeho definici. Pokud máme označit pojmy používané v textu zákonů, v případě nesezdaného soužití budou pro sebe muž a žena obvykle představovat osobu blízkou ve smyslu § 22 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku. Platí totiž domněnka, že osobami blízkými jsou i osoby, které spolu trvale žijí. Důvody osamělého rodičovství můžou mít různé příčiny. K osamělému rodičovství může dojít přirozenou cestou, tj. úmrtím jednoho z rodičů, nebo nepřirozenou cestou – rozvod, případně úplná rodina nikdy nevznikla – svobodný rodič. Možný uvádí i další důvody ukončení soužití, nebo dlouhodobého přerušeni (dočasného ukončení), které ovlivňují vznik neúplné rodiny a to: opuštění rodiny jedním z partnerů, dlouhodobá absence jednoho z partnerů (pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody, dlouhodobý pobyt v cizině apod.). Daný partner není přítomen a nemůže plnit funkce, které by běžně vykonával. Rodinou „vyprázdňené skořápky“ nazývá autor situace, kdy spolu partneři sice sdílejí obydlí, ale chybí emocionální podpora, nekomunikují spolu a spolupracují jen v nejnútnejších záležitostech. Příčinou zániku některé z funkcí manželství může být fyzická, emocionální nebo mentální patologie jednoho z partnerů. (Možný 2002, s. 149-170). Osamělé rodičovství se může týkat jak žen, tak i mužů.

Do kategorie osamělých matek patří i matky, které si dobrovolně zvolily tento typ rodičovství a matky, jejichž mateřství je náhodné.

Současná rodina je zkoušená nejen v oblasti sociální, ekologické, ekonomické a právě o to hůře úskalí života, životní situaci snášejí a s ní se vyrovnávají, osamělí rodiče. Jak uvádí Matoušek, „osamocení rodičovství přináší vážný a mnohdy podceňovaný společenský problém, který se v podobě psychické, případně ekonomické zátěže může přenášet i do další generace. Osamocení rodiče jsou, na rozdíl od úplných rodin, častěji ohroženi nezaměstnaností, nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení, sociální izolaci, chudobou či sociálním vyloučením“ (Kodýmová, Koláčková in Matoušek 2010, s. 44). Můžou se vyskytnout i jiné problémy (nezvládnutí výchovy dětí, různé konfliktní situace, dlouhodobá nemoc rodiče, ale také špatné zacházení s dítětem a jiné), které zhoršují životní situaci jedince v důsledku nepříznivých životních okolností a které brání sociálnímu fungování, tj. vzájemným interakcím, jež probíhají mezi nároky sociálního prostředí a lidmi (Navrátil, in Matoušek a kol. 2013, s. 227). Pro sociální práci je relevantní situace rodiče, který nežije s partnerem (svobodný, rozvedený, ovdovělý, nebo rodič, který sice není formálně rozvedený, ale s partnerem nežije). A právě tito jedinci, samotní rodiče z důvodů různých sociálních, ale i osobních problémů, se nejčastěji obrací na sociální pracovníky/pracovnice se žádostí o pomoc. Sociální problém, ať už jakýkoliv, vždy je odrazem stavu dané společnosti a v tomto kontextu je zapotřebí daný problém reflektovat. Sociální práce musí umět odpovědět na tento problém/problémy. Musí ho umět definovat z pohledu teorií sociální práce, umět ho řešit, volit určité strategie, vypracovat plány intervence a další potřebná opatření v návaznosti na legislativní rámce postupů.

Na rodiny osamělých rodičů lze také nahlížet jako na jiný typ rodinného uspořádání, který nemusí být v poměru k úplné rodině o nic více rizikový a problematický. Matějček vymezuje dvě základní funkce rodiny: zajištění citového zázemí všem svým členům a přípravu dětí pro život ve společnosti. Obě funkce mohou být ohroženy u osamělých rodičů nedostatkem času. Důsledkem toho děti získávají méně pozornosti a péče ze strany rodičů. Zjevným problémem neúplných rodin je fakt, že plnění role dvou rodičů připadá pouze jednomu z nich. Rodičovská role je komplexní, a proto je absence jednoho z rodičů komplexním problémem ve smyslu psychologickém, sociálním a ekonomickém.

Tak jako tomu bylo u osamělých matek, i osamělí otcové se dají rozdělit do několika skupin podle vzniku osamělého rodičovství: osamělý otec po rozvodu, vdovec a osamělý otec od narození dítěte, popř. v určitém věku po narození dítěte. V tomto případě by se dalo použít označení „svobodný otec“, ale v praxi je takových otců velmi málo a tento termín se neuzivá. Osamělí otcové vychovávající své děti se potýkají se stejnými potížemi jako osamělé matky a asi nejobtížnějším problémem pro ně bývá skloubení práce a péče o děti. Někteří se dokážou domluvit s příbuznými, přáteli a placenými chůvami. Mohou se rozhodnout vzdát se zaměstnání, aby se mohli starat o děti, ale toto rozhodnutí může vést k dalším problémům, zvláště ekonomickým. Stejně jako matky i otcové mohou být postiženi nouzí. Osamělí otcové mohou mít citové problémy. Někteří se starají o děti proto, že soud z jakéhokoli důvodu nesvěřil děti do matčiny péče. Manželky jiných odešly od nich i od dětí. Za těchto okolností může být obtížné zvládnout bolest a hněv. Jestliže se s těmito věcmi otec nevyrovná, mohou mít dlouhodobý, ničivý vliv na vývoj dítěte a také na otcovy budoucí vztahy. Mnozí starostliví otcové se museli naučit věnovat dětem svůj čas a dávat najevo své city otevřenějším způsobem.

Rizika osamělosti rodiče

- ▷ Ekonomické, nedostatek finančních prostředků, nemožnost najít lépe placenou práci, protože péče o dítě rodiče zaměstnává, zvláště je-li dítě malé. S tím také souvisí i změna bydlení, třeba přestěhování do bytu nižší kategorie z důvodu nemožnosti hradit nájem.
- ▷ Sociální izolace, osamělý rodič je nucen zastávat obě rodičovské role. Tato situace s sebou přináší značné omezení jeho vlastního volného času a omezení sociálních kontaktů převážně na pracovní a příbuzenské. Na schůzky s přáteli, kulturní či sportovní aktivity nemusí zbývat čas a často ani energie. Překážkou se může stát také nedostatek finančních prostředků na zaplacení volnočasových aktivit nebo placené hlídání dětí.
- ▷ Sociální vyloučení může být založeno na mnoha faktorech, např. nedostatečné vzdělání, neuspokojivé bydlení, špatný zdravotní stav, ztráta sociálních kontaktů. Osamělí rodiče patří do cílové skupiny, které je zapotřebí věnovat pozornost; nejde o samotný princip osamělosti, ale o skutečnost, že mají a vychovávají děti, proto je jim třeba věnovat pozornost a poskytnout sociální pomoc.

14 KOLIZNÍ OPATROVNÍK – VÝKON OPATROVNICTVÍ

Postavení dítěte

Dítě je jedním z nejdůležitějších a zároveň nejohroženějších členů společnosti. Dítě je subjektem práva, který vyžaduje (nejen právní) ochranu z několika důvodů. V prvé řadě je vzhledem k dospělejší chatrnější z hlediska své tělesné konstituce, která mu neumožňuje dostatečnou míru obrany v případě fyzických útoků. Druhým důvodem slabší pozice je nedostatečná intelektuální (rozumová) a volní vyspělost dítěte, která je významným omezením dítěte vedoucím k jeho závislosti na dospělých a jeho omezené schopnosti posoudit reálný stav věcí a hrozeb, které jej ohrožují. Třetím důvodem, který dítě znevýhodňuje s ohledem na jeho postavení ve společnosti, je fakt, že nemá dostatečné znalosti vnějšího světa, které by jej vybavily zkušenostmi a obrannými mechanismy, díky kterým by bylo schopno efektivní aktivní ochrany své osoby.

Právo s oslabenou pozicí dítěte ve společenských vztazích počítá a dítěti aktivně poskytuje v rámci platného práva ochranu jeho subjektivních práv. Na samotný význam pojmu „dítě“ můžeme nahlížet z několika pohledů. Jednak dítětem rozumíme biologický nebo právní stav příbuzenství dítěte a jeho rodiče. Druhý pohled je pohledem právním, který můžeme identifikovat např. ve vztahu plnění povinnosti rodiče vůči dítěti. Třetím pohledem, kterým je možno na dítě nahlížet, je pohled „ochranitelský“, kdy na dítě hledíme jako na subjekt společnosti, jedince, který vyžaduje zvýšenou míru ochrany pro jeho nízký věk a nedostatečnou svéprávnost. Právě tato pozice dítěte do značné míry ohrožuje jeho společenské a právní postavení.

Z hlediska práva je důležité vymezit u dítěte právní osobnost a svéprávnost tak, jak ji upravuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Z hlediska právní subjektivity je dítě fyzickou osobou (§ 18 OZ). Každé dítě má právní osobnost, tedy má způsobilost mít v mezích právního řádu práva a povinnosti. Dítě je obecně subjektem, který pro svůj nízký věk a stupeň intelektové vyspělosti nedisponuje plnou svéprávností.

V zákoně o SPOD v § 17 máme informaci (odst. a), že obecní úřad obce s rozšířenou působností vykonává funkci opatrovníka a poručníka (ná vaznost na § 4, kdo vykonává sociálně-právní ochranu dětí). Opatrovnictví je jedním z druhů zastoupení. Opatrovnictví musíme odlišit od poručenství. Kolizní opatrovnictví je jedním z druhů opatrovnictví a je jedním z druhů zastoupení. Zástupce je ten, kdo je oprávněn jednat jménem zastoupeného. Pokud se jedná o nezletilé dítě, pro posouzení, zda je účastníkem řízení v civilním soudním procesu, musíme nejdříve zjistit, zda a v jakém rozsahu naplňuje předpoklady účastenství (jeho procesní subjektivitu). Jelikož zákon o zvláštních řízeních soudních č. 292/2013 Sb., ve znění pozdějších předpisů, ve kterém je upravena péče soudu o nezletilé, blíže neupravuje, nspecifikuje úpravu procesní subjektivity; musíme vycházet z § 19 OSŘ (č. 93/1963 Sb.), ve znění pozdějších předpisů, kde se uvádí „způsobilost být účastníkem řízení má ten, kdo má právní osobnost; jinak jen ten, komu ji zákon přiznává“. Dle OZ (89/2012) právní osobnosti se rozumí „způsobilost mít práva a povinnosti v mezích právního řádu“ (§ 15 OZ).

Dítě vzhledem ke svému věku (nedostatek zkušenosti, rozvíjející se rozumové schopnosti), je považováno za subjekt, kterému je zapotřebí poskytnout zvláštní ochranu a ta se odráží i v samotném pojetí procesní způsobilosti nezletilého. Nezletilý může samostatně vystupovat před soudem v rozsahu, který odpovídá jeho rozumové a volní schopnosti. Pokud tomu tak není, podle § 22 OSŘ musí být zastoupen svým zákonným zástupcem nebo opatrovníkem. Zákonnými zástupci jsou rodiče, kteří při zastoupení dítěte musí dbát zájmu dítěte. Zastoupení dítěte vyplývá z jejich rodičovské odpovědnosti (pokud jí nebyli zbaveni). Kolizní opatrovnictví upravuje § 460 OZ (střet zájmu zastoupeného a jeho zástupce či opatrovníka...ustanoví soud tomuto zastoupenému kolizního opatrovníka), dále upraveno v § 892, odst. 3 a § 943 OZ).

Dle Čl. 9 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí č. 54/2001 Sb. m. s., jsou u důvodu konfliktu zájmů osoby mající rodičovskou odpovědnost, vyloučeny ze zastupování dítěte a soudní orgán má pravomoc ustanovit dítěti pro toto řízení zvláštního zástupce. Toto ustanovení má analogii k citovanému § 460 OZ. Úmluva výslovně nestanoví, kdo má být zvláštním zástupcem ustanoven, ale stanoví koliznímu opatrovníkovi jeho základní povinnosti. V návaznosti na vnitrostátní normy má kolizní opatrovník povinnost poskytnout dítěti informace a objasnit mu důsledky, pokud by bylo jeho názoru vyhověno, případně důsledky jednání zástupcem učiněného. Dále kolizní opatrovník má povinnost zprostředkovat soudu názor dítěte, který dříve zjistil (Čl. 10, odst. 1). Dalším důležitým dokumentem je dokument Výboru ministrů Rady Evropy; „Pokyny Výboru ministrů Rady Evropy o justici vstřícné k dětem“ (přijato 17. 11. 2010), dostupné <https://rm.coe.int/16804ba0fb>. Dokument sice není závazný, ale může nám sloužit jako doporučení související se zastoupením dítěte.

Procesní kolizní opatrovnictví je upraveno v §§, 32 OSŘ, 29, 30. Kolizní opatrovník je jmenován pro jedno soudní řízení a jeho funkce končí právní moci rozhodnutí v řízení, pro které byl ustanoven. Kolizní opatrovník je jmenován pro konkrétní soudní řízení, a to formou usnesení. Proti tomuto usnesení je možné odvolání, proto musí být doručeno účastníkům řízení a opatrovníkovi. Ustanovením procesního kolizního opatrovníka stát naplňuje své povinnosti vyplývající čl. 32 LZPS. Role kolizního opatrovníka je důležitá nejen v řízení o úpravě poměru k nezletilému, ale také v řízeních o úpravě styku rodičů a dítěte. Zákon o zvláštních řízeních soudních, kde v § 469 je uvedeno, že opatrovníkem soud jmenuje zpravidla OSPOD. Zákon v tomto ustanovení neuvádí nikoho dalšího, kdo by mohl být ustanovený opatrovníkem, zároveň vylučuje účast opatrovníka OSPOD jako kolizního v případě, že podal návrh na zahájení řízení (novelizace § 469, odst. 2).

Práva a povinnosti kolizního opatrovníka

Žádný právní předpis neuvádí souhrn konkrétních práv a povinností kolizního opatrovníka. Budeme-li vycházet z Úmluvy o právech dítěte, která za nejdůležitější považuje zájem dítěte jako hlavní hledisko při jakékoliv činnosti týkající se dětí. Zájem dítěte nikdy nelze podřadit zájmům jiným, jako jsou zájmy rodičů, rodiny, jiných osob apod. Kolizní opatrovník má povinnost zjistit názor dítěte, právo být slyšeno a právo na informace. Jedná se o participační práva, která jsou garantována v čl. 12 této Úmluvy, v čl. 3 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí a pokud jde o vnitrostátní předpisy, je to zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, § 8, odst. 2-3, také zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, § 29, odst. 4, NOZ, ZŘS.

Kolizní opatrovník je oprávněn nahlížet do spisu a účastnit se ústního jednání. Nahlížení do spisové dokumentace dítěte upravuje § 55 ZOSPOD, odst. 4, který taxativně stanoví osoby, které mohou na základě

jejich žádosti nahlížet do spisové dokumentace vedené o dítěti. Jiný kolizní opatrovník odlišný od OSPOD v tomto taxativním výčtu oprávněných subjektů není.

Jednou z povinností, které vyplývají SPOD ze zákona a to § 51 odst. 3, písm. a), je povinnost poskytnout soudu údaje pro občanské soudní řízení. OSPOD je tím, který s rodinou má nejbližší kontakt a s rodinou spolupracuje, takže může získat pro soud potřebné informace. V praxi je to tak, že soud vyzve OSPOD, aby v určité lhůtě podal zprávu o poměrech v rodině.

MPSV pořádalo dne 9. října 2017 kulatý stůl, kterého se zúčastnili pracovníci Ministerstva spravedlnosti, krajských úřadů a další na téma „Role OSPOD jako kolizního opatrovníka“.

Tématem diskuze byla také otázka toho, zda a jakým způsobem se postavení orgánu sociálně-právní ochrany dětí jako kolizního opatrovníka dítěte v soudním řízení liší od jeho postavení při poskytování pomoci a podpory dětem, které lze z hlediska zákonné právní úpravy považovat za tzv. ohrožené. Účastníci kulatého stolu se zaměřili na problematické aspekty v praxi převládajícího přístupu k výkonu funkce kolizního opatrovníka, jakož i na otázku nezbytnosti změny tohoto přístupu či otázku existence právního podkladu pro tuto změnu. Diskuze mezi odborníky se týkala také rozsahu legitimní ingerence státu do soukromí dítěte i jeho rodiny. Dalším tématem kulatého stolu byla otázka zajištění odpovídajícího, nezávislého a objektivního zastoupení dítěte v soudním řízení. Na kulatý stůl naváže činnost pracovní skupiny, která připraví metodický materiál k postupu OSPOD při výkonu kolizního opatrovnictví dítěte v soudním řízení.

Proti dosavadnímu postupu orgánu SPOD, které ve svém metodickém doporučení MPSV uvádí (bylo zasláno KÚ, autorka tyto informace získala prostřednictvím OSPOD), že OSPOD nemá právo využívat oprávnění vyplývající z § 52 zákona o SPOD, pokud se nejedná o dítě ohrožené dle § 6 citovaného zákona, a proto není důvod vstupovat do domácnosti rodiny a ohrožovat jejich soukromí. MPSV postup odůvodňuje tím, že za dokazování nese odpovědnost soud. Ve svém metodickém doporučení týkajícím se prostředí, ve kterém dítě žije, by měl být využit institut ohledání na místě podle § 130 odst. 2, OSŘ. MPSV uvádí, že nelze vstoupit do míst, která nejsou veřejně přístupná, bez souhlasu oprávněných osob. Šetření v domácnosti OSPOD představuje invazivní zásah a porušení zákonných opatření. K tomu je zapotřebí uvést následující: kolizní opatrovník/sociální pracovník, neprováděl ani neprovádí dokazování v opatrovnickém soudním řízení. Pouze sděluje informace, které získal sociálním šetřením, z úřední činnosti, případně navrhuje výslech svědků (je-li to zapotřebí). Takto je formulována i zpráva pro soud, ve které pracovník uvádí dle sdělení rodičů... školy..., je pochopitelné, že všechny informace je oprávněn soud si ověřit.

Pokud se jedná o ohledání na místě, podle § 130 OSŘ, každý účastník má právo účastnit se dokazování a dle odst. 2 § 130, k ohledání na místě je třeba předvolat ty, kteří se předvolávají k jednání, tudíž i **kolizního opatrovníka**. Ohledání nemůže provádět soudní úředník či justiční čekatel. Z ohledání se pořizuje protokol.

Veřejný ochránce práv doposud vyžadoval, aby OSPOD při výkonu kolizního opatrovnictví dodržoval všechny pravomoci vyplývající ze zákona o SPOD. V opačném případě žádal o nápravu chyb, či ukládal sankce.

Jak uchopit pojem šetření v domácnosti, zjištění poměru v rodině

Jsou zcela běžné situace, kdy OSPOD dříve s rodiči pracoval z nějakých závažných důvodů a to ještě před dobou jejich rozvodu a ví, je si vědom určitých nedostatků, které by mohly být překážkou pro úpravu poměru na dobu po rozvodu (např. násilí mezi členy rodiny, které nebylo prokázáno), nebo v době předrozvodové situace.

OSPOD obdrží písemné sdělení občana X, že dítě v rodině strádá a jeho potřeby nejsou dostatečně zajišťovány. Nevíme, zda uvedené skutečnosti ve sdělení občana jsou pravdivé, či nikoli (neznáme rodinu), ale nastala určitá sociální událost (kterou zákon v § 52 předpokládá), která je důvodem pro poskytnutí sociálně-právní ochrany dítěte, a taková situace vyžaduje zjištění poměru v rodině. Pokud by obsah sdělení občana byl pravdivý, může ovlivnit uspořádání poměrů v rodině na dobu po rozvodu. Pokud se jedná o návštěvu rodiny, a bylo by to žádoucí, návštěva u rodičů se může realizovat s jejich souhlasem po předchozím projednání a dohodě s oběma rodiči (blíže v textu sociální šetření v rodině v rozvodu). Návštěva v rodině má širší význam, posouzení poměrů v rodině, nelze zúžit pouze na to, jak a kde rodiče bydlí, jak mají uspořádanou domácnost apod.

V současné době se vyskytují určitá nedorozumění, nejasnosti při výkonu agendy SPOD v souvislosti s kolizním opatrovníkem, což nepřispívá samotné agendě, ale také pocitu dobře odvedené práce sociálním pracovníkem. Domníváme se, že veškeré změny související s kolizním opatrovnictvím by měly být především upraveny legislativně v příslušných právních předpisech a následně zaváděny do praxe.

Další povinnosti kolizního opatrovníka

Slyšení dítěte, právo dítěte být slyšeno, právo dítěte na informace a pomoc jsou významná práva odvozená od mezinárodních smluv, která jsou v českém právním řádu posilována. Podle § 100 odst. 3 OSŘ v řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor dítěte může soud také zjistit prostřednictvím OSPOD. Slyšení dítěte je jedním z nejnáročnějších úkolů kolizního opatrovníka. Vyjádření dítěte musí být získáno za nejlepších možných podmínek, aby přesně ucelené a objektivně odrazilo to, co dítě pociťuje a aby bylo oproštěno od každého vlivu, který by mohl na ně mít každý z jeho rodičů. Výbor ministrů Rady Evropy zveřejnil 17. listopadu 2010, hlavní linie pro rodinné soudnictví přizpůsobené dětem, dostupné: www.iustin.cz/files/coduditioncz.pdf. Nabádá k ostražitosti u způsobu, kterým je získáváno svědectví dětí. Rozhovory by měly být „vedeny kvalifikovanými odborníky“. Někdy je vhodné slyšení dítěte realizovat za účasti dalšího odborníka, psychologa, mediátora, kteří mohou konfrontovat svá stanoviska, dělit se o poznatky pro vyhotovení zprávy. Slyšení dítěte musí být předmětem zprávy, zpracované v zájmu dítěte a měla být projednávána během soudního jednání.

Poradenství

V preambuli Evropské úmluvy o výkonu práv dětí je uvedeno, že v případě sporu je žádoucí, aby se rodina pokusila dospět k dohodě před tím, než je záležitost podána k soudu. V čl. 13 této úmluvy je uvedena nutnost podporovat zprostředkování a další způsoby řešení sporů a jejich využití za účelem dosažení dohody. V případech, kdy je to na místě a které smluvní strany vymezí. Tímto principem, jimž je smírné řešení, musí být vedeno působení jak kolizního opatrovníka, tak soudu. Poradenství představuje významný pilíř sociálně-právní ochrany dětí a je jedním z postulátů zákona o SPOD a to k obnovení narušených

funkcí rodiny. Oblast poradenství v předrozvodové situaci je značně široká; počínaje komunikací s rodiči, vyjednáváním v případě sporu, doporučení mediace a vysvětlení účelu mediace, která nabízí možnost důstojného řešení sporu mezi rodiči a dětmi, dále zaměření na oblast rodinného poradenství. V rámci poradenství opatrovník může být nápomocný při zpracování rodičovského plánu, i když je to v kompetenci rodičů. S ohledem na spor mezi rodiči, konflikty, rodičovský plán někdy nemusí korespondovat se zájmy dítěte. Do poradenství můžeme také zahrnout informace týkající se soudního řízení, průběhu a to jak pro rodiče, tak i pro dítě. Ne všichni rodiče mají za sebou nějaké soudní řízení, proto se potřebují orientovat, jak vše bude u soudu probíhat. Za důležité můžeme považovat komunikaci, rozhovor s rozvádějícími se rodiči; cílem takového rozhovoru nejsou jen obecné informace, které opatrovník rodičům poskytne, ale také se musí zaměřit na rizika, která v rodině byla, nebo jsou. Poradenství, které je poskytováno, komunikace s rodiči, vyžadují přítomnost obou rodičů, aby nedocházelo ke zkreslení informací, případně aby si rodič některá doporučení opatrovníka nevysvětloval po svém. Celý rozhovor s rodiči musí vést k tomu, aby si uvědomili, co rozvod znamená pro dítě, možné ztráty, ale také je jim zapotřebí vysvětlit, co vlastně znamená zájem dítěte, nemůže být podřízený zájmům rodičů, ať už se jedná o jakoukoli opatrovnickou úpravu. Zájem dítěte má širší význam do budoucna, a je modelem pro příští rodičovské funkce.

Obecně můžeme říct, že v systému předrozvodového poradenství je nejdůležitější práce s rodiči a s dítětem ať už jsou do jednání zapojeny multidisciplinární týmy, včetně OSPOD. Mnozí rodiče reagují způsobem: „nikdo mě nedonutí k tomu, abych nebojoval o své dítě, neustoupím druhé straně a tak se budu soudit dál“, pochopitelně využívají k tomu různé neadekvátní zbraně (např. otec osahával dítě, nebo matka/otec se dopustili závažného trestního činu apod.) a tato obvinění se musí řešit v jiném řízení a tak se spor o dítě protahuje. V praxi to nejsou ojedinělé případy.

Příklad z praxe: rodiče vysokoškoláci, druhé manželství – rozvod. Otec žádal svěřeni dítěte do své péče a posléze změnil názor a žádal střídavou péči, matka proti a žádala svěřeni dítěte do své péče a širokou úpravu styku. Dítě 8 let, které nechtělo ztratit ani jednoho rodiče a neustále opakovalo „já chci maminku i tatínka“ ale nevyjádřilo se, u koho by chtělo být. Soud nedonutil rodiče k uzavření dohody o úpravě poměru na dobu po rozvodu, rodiče prošli mediací, která nebyla úspěšná. Rodiče byli neústupní, každá strana měla svého právního zástupce. Navázali jsme kontakt s oběma právními zástupci rodičů, ohledně možného smíru. Odpověď jednoho z advokátů byla taková: „*nikdo mi nemůže přikázat, nebo doporučit, abych upřednostnil smír před pokyny mého klienta*“. Pochopitelně jsme se setkali z různými invektivami, vzájemným očerňováním se rodičů, agresivním chováním otce a dalšími podobnými situacemi.

S rodinou bylo intenzivně spolupracováno tři měsíce (jak OSPOD, tak psycholog). Bylo zapotřebí jít do hlubších rodinných vztahů obou rodičů, které, jak jsme zjistili, byly ovlivněny prarodiči ze strany matky, nenávisti k otci, prarodiče zasahovali nejenom do výchovy dítěte, ale i do samotného rozvodu. Bylo zapotřebí jednat i s prarodiči matky. Otec, člověk nepříliš úspěšný v životě, v zaměstnání, v mezičase bydlel u svých rodičů, ale matka nebránila tomu, aby dítě za otcem zašlo, případně zůstalo u něho na noc. Bylo nám známo z rozhovoru s dítětem, že když je u otce, bývá samo, protože babička pracuje a otec přichází v noci domů a někdy vůbec, doma jsou někdy cizí „tety“ a „on neví, proč tam jsou“. Dítě nám také řeklo, že nemusí dodržovat hygienu jako u matky (tím myslelo, že se nemusí mýt, převlékat do pyžama apod. a ani se nemusí učit). Požádali jsme otce, zda se můžeme u něho zastavit v odpoledních hodinách, kdy bude doma on i dítě, otec s naší návštěvou souhlasil. Otce jsme se pokusili navštívit 2x, avšak nikdy jsme ho nezastihli.

Znovu jsme se pokusili jít do historie rodiny obou rodičů, použili jsme formu narativního rozhovoru a hledali významy toho, co bylo nepřesně řečeno, nebo zmatečné. Zajímalo nás, proč otec tak urputně trvá na svém návrhu a není schopen, nechce se dohodnout s matkou. Celý problém spočíval v nevyvážených vztazích v původních rodinách, a co bylo hlavním důvodem neústupnosti otce, co nakonec sám přiznal (osobnostní charakteristika) *tím, že by soud vyhověl jeho návrhu a dítě získal do své péče, nebo střídavé péče, značně by si zlepšil svoji společenskou pozici a nebyl by považován za toho, že je horší, a neschopný.*

Celý postup práce byl podrobně popsán a vysvětlen ve zprávě k soudu, včetně názoru otce. Soud v konečné fázi rozhodl o svěřeni dítěte do péče matky a byl upraven široký styk s otcem.

Někdy je to tak, že musíme rozklíčit detaily konfliktů, které brání plynulému procesu rozhodování rodinného sporu. V případě, kdy jsou rodiče sami schopni se dohodnout a není třeba hlubšího poznání vztahů a poměrů v rodině, uzavření dohody je ideálním řešením pro dítě. V případě uzavření dohody není možné upustit od rozhovoru s dítětem, rozhovor však můžeme zúžit. Jde o to, ověřit, zda dítě s uspořádáním poměru souhlasí a zda je na takovou úpravu poměru psychicky připraveno. Jde-li však o případ složitější a rodiče nejsou jednotní v názorech na porozvodové uspořádání, je zapotřebí hlouběji se zabývat celou situací rodičů.

Závěrečná zpráva, vyhodnocení důkazů – návrh

Závěrečná zpráva by měla být zhodnocením všech postupů, které opatrovník realizoval v průběhu práce s rodinou, a to bez ohledu na to, zda rodiče uzavřou dohodu, o níž se bude moci rozhodovat při prvním jednání, a rodiče ji nebudou měnit, nebo nejsou rozhodnuti, případně nejsou schopni se dohodnout. Zpráva může být doručena soudu v písemné formě nebo sdělena do protokolu. Z praktického hlediska je lepší zprávu písemně zpracovat, bez ohledu na to, zda soud chce písemné vyhotovení, nebo ne, a to z několika důvodů:

- Zpráva se zakládá do spisové dokumentace, která by měla být kompletní a v souladu se Směrnicí MPSV o obsahu a vedení spisové dokumentace ze dne 19. 9. 2013, č. 2013/26780-21. Do dokumentace se zakládají všechny zprávy, protokoly, rozsudky a jiné. Navíc může nastat situace, kdy OSPOD se s rodinou po čase setká v souvislosti s řešením jiných problémů souvisejících s porozvodovou situací, ale nejenom (např. nová úprava, změna výchovného prostředí), nebo také se rodič odstěhuje z původního místa bydliště a OSPOD musí postoupit dokumentaci nově příslušnému OSPOD.
- Soud, na žádost opatrovníka, v souladu s Kancelářským řádem (§ 21) může vyhotovit záznam z ústního podání zprávy, protokol.
- V průběhu řízení může dojít k určitým kolizím ze strany účastníků (např. na to jste se neptali, to nebylo řečeno, nebo také může ze strany opatrovníka dojít k opomenutí některých informací).
- V těch situacích, kdy vyjednávání s rodiči ohledně opatrovnické úpravy je komplikované, jeví se naprosto účelné, aby zpráva obsahovala všechny úkony, které ve věci ze strany opatrovníka byly činěny. Obsah zprávy je současně důkazním materiálem.

Charakteristika zprávy

Zpráva by měla obsahovat informace týkající se jednání s rozvádějícími se rodiči, tj. kdy, kde bylo jednáno, kdo kromě opatrovníka byl přítomen jednání (může to být psycholog, mediátor apod.). Co bylo obsahem jednání, specifikovat. Pod pojmem specifikovat rozumíme ta témata, která můžeme považovat

za obtížná. Bude nás zajímat, jak vnímají formu porozvodového uspořádání, jak oni sami vnímají tuto situaci s ohledem na dítě, čím argumentují a proč, jak si představují péči o dítě do budoucna, jak si představují kontakty s dítětem. Jaký je postoj rozvádějících se rodičů k sobě navzájem a postoj k dítěti. Také můžeme položit otázku, zda je dítě informováno o rozvodu (povinnost rodičů, jak tuto informaci přijalo dítě a reakce dítěte). Formu rozhovoru, kterou použijeme, musíme maximálně rozvinout a nespokojit se s jednoduchými odpověďmi; dalším tématem je rozpracovat vztah rodiče k dítěti (nestačí se spokojit s odpovědí „jo, máme dobré vztahy“ taková odpověď je plytká), ale rozvinout rozhovor směrem jak ten, který rodič dítě zná, jeho klady a nedostatky, zda zná reakce dítěte na různé situace, stejně tak vyjádření „mám rád dítě“ co znamená? Zda se láska k dítěti projevuje jen slovy, gesty, před publikem apod. Další téma zaměříme na respekt k právu stýkat se s druhým rodičem, dále je to oblast výchovných a rodičovských kompetencí a poslední téma se týká orientace v technickém řešení místa bydliště rodiče, jednoho, jak druhého. V tomto tématu jsou důležité informace: vlastnictví k bytu (nájemní, podnájemní bydlení, sdílení podnájmu s jinou osobu, společné bydlení s ostatními příslušníky rodiny, bydlení hotelového typu nebo azylové bydlení). Za důležité je považujeme proto, jelikož dítě bude druhého rodiče navštěvovat, a také v souvislosti s možnou úpravou střídavé péče; také lokalita (vzdálenost od místa školy, jiných institucí apod., druhý rodič může bydlet v jiné obci, musíme počítat s faktem přemístování se dítěte, dopravou apod.).

Každé z témat by měl umět opatrovník rozpracovat, popsat a ve zprávě vysvětlit (více v textu). Používáme formulace: „otec k dané věci, otázce (pak musíme otázku uvést) nám sdělil...“, matka, jak uvedla, je toho názoru, že...“ Můžou se vyskytnout rétorické dotazy, ze strany jednoho nebo druhého rodiče „vždyť to říkám, že matka je více konfliktní než já“ nebo „matka může reagovat“ „on vám toho napovídá“... a strany čekají na naši reakci, odpověď. Takových situací se musíme vyvarovat, konflikt, který rodiče předvádějí, nás nesmí ovlivnit. Můžeme požádat rodiče, aby si zpracovali parenting plán a porovnat s tématy, které byly diskutovány, nakolik je reálný. Opatrovník v průběhu jednání s rodiči si musí informace zaznamenat, ale také sledovat průběh celého rozhovoru. Dobrou praxí je použít následující věty: „dovolíte mi některé informace, které jste mi sdělili, si zapsat?“ nebo „dovolíte mi udělat si pár důležitých poznámek?“ Je to určitá taktika, zároveň dáváme na srozuměnou, že sdílíme jejich problém.

Ve zprávě musíme umět některé informace odfiltrovat, které s tématem souvisí nepřímo, nebo nejsou podstatné (sousedka říkala, že už jsem se měla dávno rozvést). Obsah toho, co nám rodiče sdělili, jim dáme přečíst, můžou obsah doplnit (ale napíšeme; po doplnění otcem/ matkou...). Závěrečná zpráva musí již obsahovat konkrétní vyjádření opatrovníka, podložené důkazními informacemi, které od rodičů získal, případně ze své úřední činnosti s odůvodněním, proč navrhuje takové uspořádání poměru po rozvodu, zároveň nesmí zapomenout na rizika, pokud se v rodině objevily. Své stanovisko musí umět v soudním řízení vysvětlit ve vztahu k dítěti.

Pokud rodiče budou chtít znát obsah závěrečné zprávy, není důvod nedat jim zprávu přečíst, ale nekomentovat. Jako účastníci řízení mají právo nahlédnout do soudního spisu nebo do dokumentace OM (pokud tam nejsou informace, pro které není možné, aby rodič nahlížel do spisu).

Součástí zprávy, nebo jako samostatná zpráva, by měla obsahovat *rozhovor s dítětem*, který opatrovník realizoval. Ve zprávě by měl opatrovník uvést způsob vedení rozhovoru s dítětem, vysvětlit mu, proč se společně setkáváme (přihlížíme k věku), navázání kontaktu s dítětem, jeho projevy chování, reakce dítěte na různé situace, které jsou součástí rozhovoru. Můžeme kombinovat rozhovor s hrou, nebo z některou ze socioterapeutických technik, které nám pomůžou osvětlit některé otázky, problémy. Opatrovník se na rozhovor s dítětem musí dobře připravit. Úspěšnost rozhovoru a získání informací

od dítěte jsou odvislé od formulace otázek, motivace, využití technik komunikace. Dítěti je třeba sdělit, že to, co nám říká, je důležité, dáváme najevo, že jako dospělí nejsme vševědoucí, „posouváme“ dítě, aby nám řeklo, co si o věci myslí. Musíme věnovat pozornost situacím, kdy dítě mlčí, a to zvláště tehdy, když se dotýkáme tématu, který je předmětem rozhovoru. Dbáme na loajlnost dítěte vůči rodičům. Jestli dítě zjistí, že nezavrhujeme ani jeho, ani rodiče, více nám poví. U menších dětí musíme dávat pozor na zpětnou vazbu v rozhovoru. Dítěti musíme vysvětlit i to, že si s ním může povídat pan soudce, zároveň vysvětlit takové pojmy jako: co je soud, kdo je soudce, s kým se ještě u soudu může setkat a proč teď s ním mluvíme a kdo jsme. Ptáme se, jestli ví, že se rodiče rozvádějí, jestli s ním o tom mluvili. Používáme takové věty a formulace, aby jim dítě rozumělo. Všimáme si, jaké slovní obraty, fráze dítě používá. Vyhýbáme se sugestivním otázkám. Na události se ptáme spíše v prostorovém smyslu než v časovém. Třeba „kde jste s maminkou/tatínkem byli, jak vypadal pokoj, kde bydlel tatínek“. Neptáme se, kdy to bylo. (Podrobněji uvedeno v textu, postupy, jak formulovat otázky), Je vhodné, když rozhovor s dítětem vedou 2 pracovníci (muž a žena). Jsou děti, které informaci o rozvodu již mají zpracovanou a mají nějakou svoji představu, co bude dál. Ale jsou děti, které se přímo nevyjádří, očekávají, že jim s tím pomůžeme, což nelze. Můžeme použít následující informaci: „víš, já také budu u soudu a pan soudce se mě bude na mnohé věci ptát, bude chtít, abych mu něco o tobě řekla. Proto ti kladu otázky, protože na ně neznám odpověď. Pomůžeš mi s tím?“

Rozhovor vedeme s dítětem i tehdy, kdy rodiče jsou rozhodnutí uzavřít dohodu, a v uspořádání porozvodové situace mají shodné stanovisko. Rozhovor v tomto případě může být zúžený. Přece jenom je vhodné rozhovorem ověřit, zda dítě opravdu ví, komu bude svěřeno do péče.

Kolizní opatrovník u soudního řízení

Kolizní opatrovník má stejné postavení jako zástupce účastníka řízení na základě procesní plné moci. To znamená, že opatrovník vykonává za dítě všechna procesní práva účastníka řízení. Je oprávněn činit jménem dítěte úkony, které může v řízení uplatnit rodič. Zastupuje dítě v celém soudním řízení až do právní moci rozsudku vydaného soudem (a to okresním, případně krajským v případě odvolacího řízení). Kolizní opatrovník má právo vyjádřit se k návrhům a důkazům, právo klást otázky svědkům. Dále má povinnost navrhnout důkazy k prokázání svých tvrzení, sdělit skutečnosti, které mají význam pro dané řízení. Opatrovník má právo na doručení předvolání k prvnímu jednání a právo na předvolání k odročenému jednání. Opatrovník má právo podat odvolání a právo obdržet odvolání ostatních účastníků řízení. Mezi další povinnosti opatrovníka patří řádně odůvodnit případné odvolání proti soudnímu rozhodnutí s ohledem na zájem dítěte. Za velmi významné je považováno právo navrhnout soudu, aby vyslovil předběžnou vykonatelnost rozsudku, jestliže by jinak účastníku hrozilo nebezpečí těžko nahraditelné, nebo značné újmy. Toto právo by měl kolizní opatrovník uplatňovat zejména v řízeních o úpravě styku, kdy v důsledku odvolání hrozí značná a nenahraditelná ztráta citových vazeb mezi rodičem a dítětem.

Kolizní opatrovník má právo obdržet od soudu sdělení, že manželství rodičů nezletilých dětí bylo rozvedeno. Dalším právem je právo na vyhotovení kopie protokolu z jednání na základě žádosti.

U opatrovníka se předpokládá kvalifikované odborné znalosti nejen v oblasti sociálně-právní ochrany dítěte, sociální práce, ale také dobrá orientace ve vybraných právních (navazujících) předpisech. Neméně důležitým faktorem je dobrá komunikace, logické myšlení.

Použitá literatura

ANYALAIIOVÁ, Mária. Reziliencia, terapeutické karty pre podporu psychickej odolnosti dětí a dospělých. (www.ior.sk)

BALLNIK, Peter. 2012. Otcem i po rozvodu. Praha, nakladatelství Portál s.r.o, ISBN 978-80-262-0150-2

BECHYŇOVÁ, Věra, KONVIČKOVÁ, Marta: Sanace rodiny. Praha, Portál s. r. o. ISBN 978-80-262-0031-3

BERG, Fabienne, 2017. Trénink psychické odolnosti. Praha, Portál s. r. o. ISBN 978-80-262-126-1264-5

BERGER, Maurice, GRAVILLON, Isabelle. 2011. Když se rodiče rozvádějí. Praha, nakladatelství Portál s.r.o. ISBN 978-80-7367-843-2

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. Forenzně psychologické poznatky k domácímu násilí, dostupné online <http://www.ja-sr.sk/files/13%20%C4%86%C3%ADrtkov%C3%A1%20DN%20pro%20JA%20a%SK%202.pdf>

DUDOVÁ, Radka, HASTRMANOVÁ, Šárka. 2007. Otcové, matky a porozvodová péče o děti. Praha, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., ISBN 978-80-7330-124-8

GABURA, Jan, PRUŽINSKÁ, Jana. 1995. Poradenský proces. Praha, Sociologické nakladatelství. ISBN 8085850109

GARDNER, A. Richard, 2010. Terapeutické intervence u dětí se syndromem zavržení rodiče, Praha, nakladatelství Triton, ISBN 978-80-7387-365-3

GINO, T Haim. 2015. Umění komunikace s dětmi. Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-262-0926-3

HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena: 2009. Psychologický slovník. Praha, Portál s-r-o- ISBN 9788073675691

HORÁKOVÁ – HOSKOVCOVÁ, Simona, SUCHOCHLEBOVÁ- RYNTOVÁ, Lucie. 2009. Výchova k psychické odolnosti dítěte. Praha, Grada Publishing. a.s. ISBN 978-80-247-2206-1

KRÁLOVÁ, Jaroslava, 1995. Speciální techniky sociální práci. Vydalo MPSV ČR, ISBN 80-85529-15-7

LEVINE, A. Peter, KLINEOVÁ, Magie. 2014. Prevence traumatu u dětí. Praha, Czech edition, Maitrea ISBN 978-87249-61-1

LEWICKA-ZELEN, Agnieszka. 2015. Dziecko a rozwód. Warszawa, Difin SA s. 67-69, ISBN 978-83-7930-899-6

LOZSI, Livia. 2013. Socioterapia, Bratislava, vydavatel: Asociácia socioterapie a psychoterapie. ISBN 978-80-971386-0-8

MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7

MATOUŠEK, Oldřich, Kolářková, Jana, KODÝMOVÁ, Pavla. 2010. Sociální práce v praxi. Praha, Portál s. r. o. ISBN 978-80-7367-818-0

MATOUŠEK, Oldřich, ULÍKOVÁ, S. 2010. Sociální práce s rodinami v rozvodu, In Matoušek 2010, Sociální práce v praxi Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-247-4110-9

MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2015. Děti a rodiče v rozvodu. Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-262-0968-3

NAVRÁTIL, Pavel a kol. 2004. Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami. Brno, vydala Masarykova univerzita, ISBN 978-80-210-7504

NAVRÁTILOVÁ, Jitka 2004. Dimenze rodinného fungování In Navrátil 2004, Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami

NOVÁK, Tomáš, PRŮCHOVÁ, B, 2005, Před rozvodové a porozvodové poradenství. Praha, Grada Publishing, ISBN 978-80-247-1449-3

NOVÁK, Tomáš. 2012. Péče o dítě po rozvodu a jeho úskalí. Praha, Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4110

NOVÁK, Tomáš. 2013. O otcovské roli. Praha, Grada Publishing, ISBN 978-80-247-4498-8

NOVÁK, Tomáš. 2013. Strídá péče o dítě. Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-262-0342-1

NOVÁK, Tomáš, CORABINIOVÁ, Simona, VYPUŠTAK, Radim. 2015. Kontakt s dětmi po rozvodu. Praha, Wolters Kluwer, ISBN 978-80-7478-910-1

PAULÍK, Karel. 2017. Psychologie lidské odolnosti. Praha, edice Psyché. ISBN 978-80-247-5646-2

PETERSON, Whitney, Linda a HARDIN, Edward, Milton. 1997. Děti v tísní, příručka pro screening dětských kreseb. Praha, nakladatelství Triton, ISBN 80-7524-237-0

PLAŇAVA, Ivo. 2005. Průvodce mezilidskou komunikací. Praha, Grada Publishing, ISBN 8024708582

POUPĚTOVÁ, Šárka. 2009. Netrapte se po rozvodu. Praha, Grada publishing a. s. ISBN 978-80-247-2046-3

PRŮCHA, Jan. 1995. Pedagogický slovník. Praha, Portál s.r.o. ISBN 80-7178-029-4

REYNOLDS, René, Lisa. 2012. Pomóż dziecku przetrwać rozwód. Warszawa, nakladatelství BIS, ISBN 978-83-7551-209-0

ŘEZÁČ, Jaroslav. 1998. Sociální psychologie. Brno, Paido, ISBN 80-85931-48-6

SATIR, Virginia. Kniha o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006. ISBN 80-7252-150-0

SATIR, Virginia, BALDWIN, Michele. 2012. Terapie rodiny. Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-262-0179-3

SHAZER de Steve, DOLAN, Yvonne a kol. 2011. Zázrační otázka (krátká terapie zaměřená na řešení. Praha, Portál s.r.o. ISBN 978-80-262-0007-9

SCHNEIDEROVÁ, Alena, 2008. Základy poradenství. Ostrava, vydala Ostravská univerzita. ISBN 978-8073687232

SMITH, Heather. Děti a rozvod. Praha: Portál, 2004. ISBN isbn80-7178-906-2.

SOBOTKOVÁ, Irena. 2001, Psychologie rodiny. Praha, Portál s.r.o. ISBN 80-7178-559-8

SOBOTKOVÁ, Irena, 2007. Psychologie rodiny. Praha, Portál s. r.o. ISBN 978-80-7467-250-8

SOBOTKOVÁ, Irena. 2015. Rodinné fungování a rodinná resilience: výzkumy pro praxi, In Symposium rodinné resilience, Sborník příspěvků, Olomouc, Univerzita Palackého, ISBN 978-80-244-4602-8

ŠEVČÍK, Drahomír, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, 2011. Domácí násilí. Praha, Portál s-r-o-, ISBN 978-80-7367-690-2

ŠÍNOVÁ, Renáta. Ke jmenování kolizního opatrovníka v řízení ve věcech péče o nezletilé po 469 novelizaci § ZŘS. Právní rozhledy, 2017, roč. 25, č. 23- 24, s. 831

ŠMÍD Ondřej, ŠÍNOVÁ, Renáta. 2013. Rozvod manželství. Praha, nakladatelství Leges. ISBN 978-80-87576-66-3

ŠOLCOVÁ, Iva. 2009. Vývoj resilience v dětství a dospělosti. Praha, edice Psyché, ISBN 9778-80-247-294-3

ŠOLTÉSOVÁ, Denisa, BOSÁ, Monika, BALOGOVI, Beáta 2016. Terapeutické inšpirácie v socioterapii. Vydala Prešovská univerzita v Prešově, ISBN 978-80-555-1732-2

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona, 2010. Dítě a rozvod rodičů. Praha, Grada publishing a.s. ISBN 978-80-247-3181-0

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. 2004. Krize, psychologický a sociologický fenomén. Praha, Grada Publishing, a.s. ISBN 80-247-0888-4

TEYBER, Edward. 2007. Děti a rozvod. Praha, nakladatelství Návrat domů, ISBN 978- 80-7255-163-7

TOMKOVÁ, Jarmila. BRAKSATORISOVÁ, Eva. 2014. Škola a rozvod rodičů, Bratislava, nakladatelství RAABE , ISBN 978-80-8140-127-5

ÚLEHLA, Ivan. 1996. Umění pomáhat. Písek, nakladatelství Renesance ISBN – neuvedeno

ZAKOUŘILOVÁ, Eva. 2014. Speciální techniky sociální terapie rodin. Praha, Portál s-r-o. ISBN 978-80-262-0583-8

ZOJA, Luigi, 2005. Soumrak otců. Praha, nakladatelství Prostor, ISBN 80-7260-145-8

MATOUŠEK, Oldřich. 2003. Metody a řízení sociální práce. Praha, Portál s.r.o. ISBN 80-7178-548-2

Legislativa

LISTINA ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD, Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb.

ÚMLUVA o právech dítěte, Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.

ZÁKON č. 359/1999Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

ZÁKON č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

ZÁKON č. 89/2012, občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

ZÁKON č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů

SDĚLENÍ ministerstva zahraničních věcí č. 54/2001 Sb. m. s., o přijetí Evropské úmluvy o výkonu práv dětí

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Vytvořeno v rámci projektu Komplexní péče o rodinu a děti v (po)rozvodové situaci,
reg. č. CZ.03.2.63/0.0/0.0/16_065/0003821

Vydal: Akademický ústav Karviná, z.ú.

Akademický
ústav Karviná

IČ: 62331485

Mírová 1434/27, 735 06 Karviná - Nové Město

www.akademickyustav.cz

Rok vydání: 2019

Autorka: PhDr. Vanda Gradková

Garant: doc. PhDr. Oldřich Matoušek, CSc.

Jazyková korektura: Zdeněk Švehla

Grafická úprava a sazba: Bc. Lenka Havrlantová

Copyright © 2019 Akademický ústav Karviná, z.ú.

Všechna práva vyhrazena.